

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

HARKAI VASS ÉVA ÉS BENCE ERIKA PRÓZÁJA
DANYI MAGDOLNA, GULYÁS JÓZSEF, BÖNDÖR PÁL,
TARI ISTVÁN ÉS BORDÁS GYŐZŐ VERSEI
GOBBY FEHÉR GYULA HANGJÁTÉKA
BÁNYAI JÁNOS, TÜSKÉS TIBOR,
CSÁKY S. PIROSKA ÉS CSEH MÁRTA TANULMÁNYA
VERSEK ÉVE 1995 – TOLDI ÉVA,
UTASI CSABA ÉS FEKETE J. JÓZSEF ÍRÁSA
JUHÁSZ FERENC LEVELE
GÁL LÁSZLÓ HAGYATÉKÁBÓL
KÖNYVBEMUTATÓ

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1995

Október–november

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LIX. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Harkai Vass Éva: Így éltünk (revoltpróza)* 629
Bence Erika: Mi is valahogy így (éltünk) (próza) 638
Danyi Magdolna: A költőkről és a költészetről (vers) 646
Gulyás József versei 651
Böndör Pál: Az eltűnt szárny I. (versciklus) 656
Tari István versei 661
Bordás Győző: Vérszakáll (vers) 665
Gobby Fehér Gyula: Szobrok (hangjáték) 666

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Bányai János: Mi lobbant fel? („A legújabb magyar irodalom” és az irodalomtörténet)* 684

ÍGY ÉLTÜNK

Revoltpróza

H A R K A I V A S S É V A

Utólagos fragmentumok

Vasárnap délelőtt. Apa sétálni visz bennünket. Városközpont, kora tavaszi fényözön. Avala vendéglő, mély homály, benne baráti férfitársaság. Jókedvűen billegünk vadonatúj fehér kabátunkban az asztalok között, míg egy rohanó pincér el nem sodor bennünket. Mélységes sértődöttségünk a figyelmetlen pincér miatt. Apa egyik barátja szed fel bennünket a padlóról. Megsemmisülten baktatunk haza. Otthon anya rosszalló tekintete, amint olajfoltos fehér kabátunkra pillant. Veled is így lehet elengedni a gyereket.

Máskor az újonnan épült Motelban Ács József domborműve alatt. Napsugarak és hajnalt jelző aranykakas az erkély falán, számunkra ismeretlen csillagképelek. Neveletlenül futkosunk a galériára vezető lépcsőfokokon. Otthon érezzük magunkat, mert nena is itt dolgozik, s olykor kitekint ránk a konyhaablakon.

Originál limonádé és egy erős dupla, kérlek. Az előbbihez papírba csomagolt s a pohár nedves falához ragasztott valódi szalmaszál. Otthon is ilyen hosszú szálút keresünk a kazalban, s ezen át fűjük a reszelt háziszappanból kotyvasztott folyadékból a buborékokat. Ha olykor tévedésből felszívjuk, undorítóan keserű. Tenyéryi súlytalan gömbben emelkedik velünk a kert a rezgő délutánban. Zöld-lila buborékok pattannak el orrunk előtt, könnyes a szemünk.

A Kucsera-óvodában az évváró ünnepegről készült képen. Torna- gyakorlat, térdünk fölé húzott fehér zokniban, ijedten, félig felemelt

karokkal, miközben a többieké az égig ér. Nahát, nagy tornász vagy, mondja apa. Zsoli épp egy indfánerbe harap, amikor a fényképezőgép elkattan, Laca a háttérben a babaház tövéből áhítatosan keresi tekintetével a kirepülő kismadarat.

Zoli bácsi iskolai rendelőjében társalgunk Ljiljo ápolónővel, mert anya az egészségházban dolgozik. Be-betérünk hozzá az óvodából. Ljiljo bánáti töltött csokoládéval töm bennünket, fiatal, kedves, s most ráér, mert vége a rendelésnek. Tele a szánk, nagyokat pislogunk a klórozott fényben. Utána a fogtechnikán. Rosszul vagyunk az arzén egész emeletet betöltő illatától. Hajas baba, mondja Miro néni, s csupa kedveségből megforgat bennünket a csavaros széken. Forog velünk a világ, s a lengő falak között a szekrény villogó üvegén át makulátlan műfogsorok mosolyognak felénk.

A kismoziban ott tolongunk, több tagozat egymás lábán tapos. A bejáraton, mint húsdarálón, átjutottunk, a sötétben nem látjuk a sorokat. Székek ülőkéi csattognak, s amikor végre leülünk, az erősebb fiúk az egész széksort előredöntik velünk. Reménytelen sötétség, hullámozó, recsegő széksorok. A vetített film emléke visszahozhatatlanul felszívódik, elszivárog. Lumière megbocsátó tekintete a kis fejek felett.

Így művelődünk.

Az utcán irdatlan tömegű testtel bajlódnak. Mint egy nagy ködgomolyag. Félálunkba behallik a vele küszködők kínlódása. Nyomják, taszítják, nekiveselkednek. Nem mozdul, pedig be kell hozni a házba. Hozzánk, a lakásba. Nem fér be az ajtón, ropognak a falak, nagyobb, mint a ház, szétveti az újonnan beépített ikerablakokat. Izgatottan hánykolódunk takarónk alatt. Többször visszatérő óriástömeg, rosszkedvű délelőttökre ébredünk. Nincs itt semmiféle ködgomolyag, mondja anya.

Mandulaműtéten vagyunk. Szájüregünkbe mentolos folyadékot fröcskölnek, ettől elzsibbadunk. Az egész folyamatot látjuk. Mihájloviics doktor csipeszével diadalmasan emeli tekintetünk elé a kioperált mandulát. Egy napig nem szólalhatunk meg, csak mutogatunk, tilos a beszéd. Éjszaka álunkban óriásmandula nő torkunkban, feszítő fájdalom, lázasak vagyunk. Reggelre már túl a nehezen. Mihájloviics doktor jóked-

vüen tréfálkozik a betegekkel, Jutka nővér tornamutatványai a nagyvizit után.

Anyáék látogatása, aggódó, könnyes tekintetek. Nincs kedvünk hazamenni, s ez sikerül is, mert az utolsó napon skarlátot kapunk. Otthon tejbegríz, tea, mama burgonyapüréjének máig felidézhető illata.

Isten nagy nyugalomban felettünk, jobbján Szent Balázs.

A korcsolya EB gálaműsora, Almásy Zsuzsi, Hana Maškova. Utána Forsyte Saga. Apa és anya a kerek végű pamlagon, a cserépkályha mellett mama és nena. Nena most jött meg a Motelből, mélyen szívjuk magunkba a hajából kiáramló vendéglőszagot. Unalmas Forsyte-ok, az angol hidegvérű Iréne nem köti le érdeklődésünket, a merev arcú Som is ellenszenves figura. A kályhaajtó mértani résein át izgatottan figyeljük, hogyan izzik benn a parázs. Nena fáradt, mama is el-elbóbiskol a végeláthatatlan sorozat kanyarulataiban. Olykor ijedten felrebben, s a képernyőn épp látható szereplőről megkérdezi: ő az? Apa dühös, rendreutasító válasza a vasárnap délutáni pihenő felhői közül.

Bled és Bohinj, tavak soha nem tapasztalt kristály áttetszősége. Körül hegyek. Borzongatóan hűvös, ismeretlen növények tenyészete. Dundi-kával fenéken csúszunk a meredek lejtő nedves fűvén. Vakító fehérre sikált faházban alszunk. Hideg reggelek, itt nyáron is meglátszik a lehelet. Nehéz a levegő, mondja apa, holnap továbbutazunk.

Az illetékes bizottság úgy ítéli meg, hogy Julisunknak egymagára sok a három polgári tágasságú szoba. A raktárként használt udvari szobába beköltöztetik Máriát. Új arc a házban, örülünk neki, órákig nála ülnénk. Félénk kedvessége s Julisunk szikrázó dühe között téblábolunk a gangon a nyári délutánban.

Mária hivatja anyát. Julisunk azzal szórakoztatja a szomszédokat, hogy Mária lop, s már több ízben kiszúrta a gumitömlőt lakója udvarlójának motorkerékpárján. Árral dolgozott. Azt akarja, hogy becsukják? – kérdezi vádoló hangon anya.

A temetőház mögötti udvarban, harsogó fűben hasalunk Erzsikével. Sírkövek kristálylő márványszemcséi a csendben. Titokzatos, megnevezhetetlen neszek, illatok. A sírok között fehér és égszínkék vadibolyát szedünk. Később rákapunk a csillagvirágra is. Nagy csokor a kezünkben,

amikor fekete reverendájában kényelmes léptekkel halad el mellettünk a pap. A temetőbe hozni kell a virágot, nem vinni, pirít ránk. Egész nap torkunkban zakatol a szívünk. Mama helyeslően bólogat, amikor elmeséljük neki, apa méltatlankodik a ránk rótt lelki útbaigazítás miatt, mi pedig az egészből semmit sem értünk.

Isten révedezőn Gizike leánynagynénénk sírköve fölött.

Vasárnap. Bajmokra megyünk nagyanyánkhöz. Már kora reggel készsüldés, nagy izgalom. Ha a kék ruhánkat vesszük fel, nagyanyánk azt mondja, tótos, ha rövid a hajunk, az a baj, ha hosszú (nem hosszú), akkor az. S a nadrág! Lánygyereken!

Apró gyermekkorunkban, egy régi nyárban repülünk nagynénénk karjai között, s amikor végre földet ér a lábunk, úgy puszil meg bennünket, hogy közben arcunkba harap. Otthon anyának elpanaszoljuk, anya nem hiszi el.

Téglajárda, papír eperfák, szőlőlugas. Márkó sógor nagy sárga körtét vesz le a fáról. A hosszú, árnyas udvar mindig magával ragad bennünket. Otthon a mérnökien megtervezett s beültetett virágágyak között lépni sem lehet, s nekünk különösen nem tanácsos. Itt pokrócot is lehet teríteni a fűre. Nagyanyánk, a Dohonyi lány is ott piheg velünk a tétlen nyári délutánban, s külön kérésére mezítlábas talpunkkal tapossuk a hátát.

Itt látunk, tapintunk először sárga dunai homokot. Könyékig fúrjuk kezünket a hűvös szemcsék közé, miközben perzsel a kíméletlen falusi nyár, s a Dohonyi lány a gangon lassú, de ritmikus mozdulatokkal puszedlihez veri a habot.

Anyá ilyenkor úgymond hazaérkezik. Fényképalbumba illő, paradox családi helyzet: a Dohonyi lány mint szülő, akihez leánya hazatér. Anya évtizedeken át tartó kényes kötéltańca az anyós s a Dohonyi lány mint anya között. Furcsa familiáris pillanatok.

Most, hogy megérkeztünk, apa dudál, s beáll az udvarba, hogy az utcabeli gyerekek nem fogdossák össze az autót. Unokanővérünk nyit kaput, arcán zavart mosoly. Nehezen induló társalgásunk, miközben minden percben lecsaphat ránk a kisebbnek kijáró megvetés. Mintaszerű füzetait nézegetjük a gangon s a rendes, tiszta rajzokat. Szabadkai középiskolás korában nagynénénk bánata: olyan jól felelt, mindig tudta a leckét, s most, év végén csupa kettést hozott haza. Anya tekintete mindentudóan pásztáz a kifogásolt bizonyítvány rubrikáin, s csak úgy

félvállról, közönyösen veti oda: Te elhiszed, amit a gyerek mond itthon? Miért, te nem? – kérdi döbbenetesen nagynénénk.

Így társalogtunk.

Egyadta kiütés a bőrünk, egész testünkben viszketünk. Anya orvoshoz visz bennünket. A rendelőben az iskolaorvos, mellette fiatal cselédkönyves medikus. Eláll a lélegzetünk, amikor az idősebb hirtelen felrántja alsótrikónkat, s hol félig domborodó, félig kislányos mellünkön tanulmányozza a kiütéseket, hol egy színes képekkel illusztrált könyvben mutogat. Magunk is egy bíbor óriáskiütés vagyunk. A fiatal kezdő tekintete feszülten cikáz tökéletesedő testrészünk s a színes mellékletek között. Tudásszomj s aranyat érő szakmai tapasztalatok. Tünetek in situ. Rubeola. Szemérmesek vagyunk.

Zeneiskola. Erikával reménytelenül tévelygünk a színház előcsarnokában. Egy hosszú hajú nagylánytól kérdezzük, hol van Magda tanárnő, azt mondja, ő az. Csak nézzük kislányos arcát, épp hogy nagykorú. Barátságosan vezet bennünket a színház lik-luk öltözőfülkéi között, mert ott a zeneiskola.

Alig merünk lépni az emeleti öltöző rozoga falépcsőin, minden léptünk nyomán iszonyú nyikorgás. A deszkatákolmány falakon át egy az egyben áthallatszik a másik öltözőbe, nyüzött hangszer hangja, s át a szomszédosba Magda tanárnő hangja is, ha otthon nem gyakoroltuk elégszer a skálát. Előttünk düledező öltözőasztalka, kopott tükör, láthatjuk benne bűnbánó arcunk. Mert a skálát nem gyakoroljuk otthon elégszer, csak a Mozart- és Schubert-darabokat. Azokat előre, magunktól is kitapogatjuk a hangszeren. Magda tanárnő elégedetten nyugtázza ezt, de füzetünkben olyan erősen aláhúzza, hogy többet gyakorolni a fisz-mollt, hogy a papír is kiszakad.

Télen dermesztő hideg öltözők, meggémberedett ujjainkat alig tudjuk mozdítani a billentyűzeten. Így találkoztunk a komolyzenével. Kettős szenzuális élvezet. Hozzá még az elhanyagolt, jégverem mosdó és toalett. Színházi előadásokon mindig együttérzünk a kiszálló színészekkel. Járnunk mi is vendégszerepelni. Falun még dermesztőbb hideg, még lerongyolódottabb, poros öltözők. Tünde lába beszorul a két zongorapedál közé, a mi hátunkon masnira kötött női sál, az tartja össze a harmonika szíjait.

Egy év után a munkásegyetem barokkos épületében. Hosszú, hűvös szolfézssterem, a Kray-kastély frissen meszelt, visszhangzó falai. A bélelt ajtók mögött a zongora hangja, mint egy versenymű ünnepélyes akkordjai. A kastélykertben tobzódva virágzó cseresznyefák. Mindez a parkon át közelíthető meg, a Krayak még megmaradt, válogatott fáinak lomb-sátra alatt.

Omnia preclara rara est. A zeneiskola átköltözik a kisváros költője által megénekelte régi iskolába. A szolfézssteremben olajos padló s Miklós kerékpármutatványai. Széthangelődött, régi zongora. De télen a Plamen vaskályha bőven ontja a meleget. Józsikát úgy vonszolják be erővel órára az üveggolyócsatából, Martinka a zenetanárok bánatára egyszerre két hangszeren is tanul. Ha a billentyűkön és húrokon is úgy csetlik-botlik, mint a nagyutca sima aszfaltján, el tudjuk képzelni bánatukat.

Az út a templom mellett vezet, a templomdombon hittanosok rúgják a bőrt. Közülük többen osztálytársaink, akár mi is ott lehetnénk közöttük, de mintha más világ, furcsa, titokzatos, számunkra ismeretlen. Csodálkozunk, hogy ott, a templomkertben focizni, zsvajogni is lehet. Izabellától egyházi diákünnepélyre szóló meghívót kapunk. Apa felháborodott, nem enged el bennünket, ilyen helyekre mi nem megyünk. A községi irodalmi vetélkedőn egy alkalommal amiatt nem jutunk tovább, mert nem tudjuk, mi a ministráns szó jelentése. Ezt nem tudtad? – kérdezi apa. – Ilyen dolgokat illik tudni.

A kisudvarban, ahol a zeneiskola tantermei vannak, felderítőcsapat tanyáz, mert itt a felderítők egyesülete is. Tavasszal az udvarban felvert sátrak, benn kuncogás, kétértelmű sóhajok. Ha arra járunk, gúnyolódó megjegyzések szállnak felénk. Ez is idegen világ, furcsa, titokzatos.

Isten a templomtorony fedezékéből hol ide, hol oda tekint.

Átépítjük a házat. Elbontjuk a kovácsműhelyt, ahol nagyapánknál, akit nem ismertünk, Nagyapáti Kukac Péter, a hányatott életű festő is gyakran megfordult. Berakatjuk a gangot, végébe fürdőszoba kerül. Tetőcsere. Apa közgazdaságtan-órákat ad egy nehézfejű tanítványnak. Ott ülnek az ebédlőben, a zaj legközepe, miközben jóformán bontják fejük felett a mennyezetet. Sürgős érettségi és sürgős építkezés. Sárgaföldfelhőben a nyári délelőtt. A terasz miatt ki kell vágni a terebélyes almafát, kiirtani alóla a liliomokat. Mama a szentiváni almát siratja. Maga is megint, édesanyám.

Megrohamozzuk a fürdőszoba beépített zománcos kádját. Zubog a meleg víz, száll a hab. Anya mossa a hajunkat, s miután befejezte, úgy rázza le a vizet a kezéről, hogy közben a cseppek szemünkbe csapódnak. Több ízben is figyelmeztetjük erre, mindig letagadja. Szóváltás, mindenki ragaszkodik a maga valós vagy vélt igazához. Apa beszél a fürdőszobába. Min vitatkoztok? Mi folyik ott benn? Anya ingerült. Ugyan, olyan érzékeny, szól ki apának, s az érzékeny szót ellenszenvesen énekelve mondja.

A kovácsműhely helyén épült szoba lesz a mi szobánk, mondja anya, de sokáig halasztgatja a terv véghezvitelét. Egy napon, amíg munkában vannak, önkényesen beköltözünk, magunk ütjük nyélbe a honfoglalást.

A diáknyaralások. Előbb Mali Lošinj. Reggel Cres szigete mellett hajóznak el, a szigetlakók barátságosan integetnek, mi álmosan s a tengeri betegségtől sárgán hunyorgunk feléjük.

Aludtunk is a ringó hajón. A jármű gyomrában egy asztalon legalább fél tucat gyerek. Jól összeizzadtunk, az asztal lapja feltörte a hátunk. Utána a nehéz hátizsák.

A nyaraló jó messze, fenn a hegyen. Alig vonszoljuk magunkat a meredek kaptatón.

Majd húszan egy szobában. Nekünk, egykének ez érdekes, bár nagy a kavarodás, türelmetlenül tolongunk az ágyak között. Andelka egy reggel vasalás közben piros-fehér úszóguminkat is megvasalja. Nagy lyuk a közepén, kénytelenek leszünk megtanulni úszni.

Szép kiépített strand, de iszonyú távolságra van a nyaralótól. Naponta órányi gyaloglás az erős napsütésben, utána a hús tengerbe vetjük magunkat. Aki ügyeletes, még kétszer megjárja az utat az uzsonnáskosárral. Dundikával a kavicsos parton jó mélyre ássuk a rághatatlan szalonnaszeleteket. Korgó gyomorral vánszorgunk vissza. Az estebéd még egy ideig várat magára. Az éhségtől és úszástól kimerülten szédelgünk a nyaralóigazgató családjának sülő palacsinta édes illatában.

Jó néhány évre rá Kaštelon. A nyáron nyaralóvá alakított iskolaépület a parton, a konyha lépcsőjét kimért, szabályos ritmusban mossa a tenger, közel a strand. Közel a spliti kikötő is, olykor olajfoltok úsznak a vízen, néha tojás- és szalámihéj.

Már gimnazisták vagyunk, senki sem bír velünk. Az otthon nagy szigorban élő Ildikó első este mezítláb csattog végig a korzón, minden

ujja közé cigarettát illeszt, úgy gyújt rá, egyszerre többre is. Ilona eltűnik egy helybeli cukrászlegénnyel, mindenki őt keresi. A szabadon engedett keresők közül még néhányan nyugodtan elveszhetnének. Két nap múlva találnak rá egy szigeten, az igazgató s egy tanár már másnap reggel hazautazik vele. Előző este sorakozó, hivatalos értesítés, miszerint nem történt semmi.

Esténként a fiúk úgy állítják be a tábori ágyak lábát, hogy a tanárok alatt összecsucodjanak. Éjjelente virrasztó, sunyi arcok, a szobafőnök dühös méltatlankodása. Olykor nagy káromkodás. Elégedettek vagyunk.

Az orebići diáknyaraló. Nagy erkélyek, emeletes ágyak, mosdósor, tágas füves udvar. Végre egy kényelmes hely, nyári szenvedéseinknek vége. Se hajóút, se végeérhetetlen gyaloglások, se folyton összecsucoló, kényelmetlen fekvőalkalmatosságok.

Óriási korsó sör a nyár, habok rajta pufók fellegek. Erikával egy korčulai ágyún ülünk a képen, egy másikon Buci majomként lóg a fán. A közelben Marco Polo szülőháza. Lebukó nap az olajfák hegyén. Tengerészeti múzeum, hegyi kolostor, barátságos sétány. Csatornahálózatot, utakat építenek. Kisvárosunk minden költségből kiveszi a részét, majd azután egy furcsa nyárban a Dalmácia nevű hajón minden átúszik egy másik, idegen világba.

Tempi beteges, rohamosan veszíti látását. Anya Bajmokra készül hozzá.

Abba a barna műbőr utazótáskába csomagol, amelyben apa poggyászát hozta haza halála után Kamenicáról. Csíkos pizsama, törölköző, fogkefe, Remington borotva volt összevíszva beledobálva és egy tranzisztoros kistrádió.

mint éles korcsolya mely sisteregve szikrát
vet a jégen feldereng Korčula szárnyas-
hajó húz el az égen szétporló képes-
lapon kék-lila emlékezet permete
száll ősi ködök mögött a
levegőben rezzenetlen áll

egy régi július

Benne a délelőttben. József Attila, Kosztolányi, egy halom művészregény. Medáliák és őszi reggeli. Anya felhossa a kávé, leül asztalunkhoz, s szórakozottan körültekint.

Ahogy itt végignézek, nem sokat szereztetek.

Így élünk.

*Majtényi Mihály
(Hartig Sándor alkotása)*

MI IS VALAHOGY ÍGY (ÉLTÜNK)

Próza

B E N C E   E R I K A

Harkai Vass Évának

Z.-t természetesen nem így hívják. Van tisztességes – s ez falusi értelemben azt jelenti: törvényes apa adományozta – családneve, amelyhez egy ma már egészen közkeletű keresztnév párosul. A Z., az más: szerelem adta, egyéni, becéző név.

Z.-t – miként azt később többször, több változatban volt alkalma a nagyanyjától és (meggondolatlan természetességgel) az édesanyjától is hallani – világrajötte percében nem fogadták örömteljes üdvözlő szavak. Úgy képzelem, anya kicsit félrefordította a fejét, enyhén felhúzta az orrát – ott, a nagymamáék tisztaszobájában, hisz a rendes, becsületes asszonyoknak a szülői házban volt rendjén szülniük –, s torokban képzett mély a-val vezette be elégedetlenség átitatta szavait. Aaa! Már megint. Ez is. A „már megint” és az „ez is” az újszülött nemére vonatkozik. A kilenc hónapnyi reményteljes várakozást követő teljes csalódottság jele. Hogy ez a csak nagy nehezen vállalt második gyerekük is lány legyen! („Akartunk mi még gyereket, de nem most, amikor házat építünk!”) Nem is választottak lánynevet. („Hát mindenki azt jósolta, hogy fiam lesz!”) Milyen nevet adjanak most neki? Milyen szép is lett volna, ha a „nagyobbik” kislány mellé fiút szül az urának! Z. anyja még ahhoz az asszonykorosztályhoz tartozik, aki a szülés fogalmát is hajlamos megfosztani az egyediség, s főleg az önállóság jegyétől. „Neki”, azaz a férjének szül. A gyermeket egyedül nevelő, önálló nő rémisztő és főleg elítélendő jelenség. („Én tisztességes asszony vagyok: a gyerekem az apja nevét viseli!”)

Z. anyját nem bántja, hogy két lánya született. Csak hát így kell ezt mondani. „Milyen büszke lehetett volna apád, ha fia születik!” Anya magyarázata egyszerű. Minthogy apa eléggé hűvösen, valójában természetesen fogadja Z. jövetelét. Nem „csasztizik” a barátainak, nem dicsékszik, nem rúg be tüntetőn. Jól van, mondja a bábaasszonynak, és végigalussza a szülés idejét. Egyenletes horkolása behallatszik a tisztaszobába. Anya sértődöttsége nagyobb a vajúdas minden fájdalmánál. Egész életre szól. A kistestvér hírével mély álomból ébresztett „nagyobbik” válasza oldja a feszültséget némiképp. „Egye meg a franc!”

Tiperegős koráról nem maradt fenn családi anekdota. Később is alig. Nem úgy, mint a „nagyobbikról”, aki „a falhoz akarta csapni a házsártos öregasszonyokat”, altatódsdit játszott, és „hát nem elaltatta nekem, de örökre a szomszédék libáját”, „ha a ház mögül bújt elő, már tudtam, hogy a bugyikába sikerült a nagydolog”, s „rémülten látom egyszer, hogy a kiskutyával osztja meg a csirkecombot”. Z. inkább belenyugvással vállalt kötelesség a szülei életében, mintsem új tartalom. Látszik ez a kisbabáról készült fényképek csekély számáról („Jaj, a nagyobbikat annyiszor »levetettük«, de a kisebbiknél nem értünk rá, ott volt a házépítés meg a szopós gyerek a hátamon!”) s a róla szóló történetek, élmények intenzitásáról. Főleg, hogy Z. nem pösze, nem csacsog, nem művel mulatságos dolgokat pajkosságával megnevetette a rokonságot. Ki nem állhatja a nagymamák cirkuszi elragadtatását („Gyere ide, hadd szeretgesselek meg!”), és széles mozdulatokkal törli le magáról az öregasszonyosan nyálás és cuppogós puszikat ilyenkor. Nem lehet „ellenkenni” vele, mint a többi kisgyerekekkel. Z. egyáltalán nem aranyos.

Én ilyent még nem hallottam. Éjjel két órakor még nem akar aludni. Arra ébrednek, hogy áll a kiságyban, és gagyog. Mindez Z. füle hallatára, a vasárnapi „kispadozás” alkalmával hangzik el. Asszonyi beszélgetés. Z. még nem tudja, hogy az anyai panasz sohasem egészen komolyan értendő. Szoktatás dolga az egész, mondja apa. Rossz beidegződés. A szoktatás aktusa azonban nem sikerül. Nem használ a hajnali ébresztés, sem a dicséret, sem a verés. Ezt a „kisebbiket” nem is lehet megbüntetni. Egy viláért sem térdepelne le. Ha lenyomod, felugrik, mint a rugó. Mégsem bírom agyonütni! Bezzeg a „nagyobbik”, ha rossz fát tesz a tűzre, maga térdepel le, és bocsánatot kér.

Z. ösztönösen cselhez folyamodik. Alvást színlel, hallgat. Órákon át bámulja a sötétséget. Az ágya mellé tarka kutyát képzel, a dunna alá

rajzfilmek hőseit. Senkinek sem jut eszébe, hogy esetében a „gyereknek nyolckor ágyban a helye”-féle szabálytól egyszerűen el kellene tekinteni.

Z. nem „kislányos kislány”. Nem tud kötelet ugrálni, ugróiskolázni, sohasem tanul meg hulahoppkarikázni, cigánykereket hányni. Nem szeret főzőcskét és papás-mamást játszani. Nem sertepetél anya mellett a konyhában, nem gyúr galacsinokat, nem süt tésztát a platnin. Ha megvágja az ujját, még csak nem is sír, a zsebébe vagy maga mögé rejti. Nem sokáig lehet a „jézuskás-nyulas” históriával sem átejtteni, felfedezéséről beszámol a pajtásainak is, a szülők panaszkodnak („Mé’ roncsa el az én gyerekem örömit is!”), anya nem győzi szidni. Csupa „nem” ez a gyerek! Kétségbeejtő, hogy mennyire szeret egyedül játszani.

Ötéves korában mandulaműtéten esik át. A műtét önmagában semmiség, de anya nem meri felkészíteni rá, becsapja, úgy hagyja ott a kórházban. Z. először van anyu nélkül. Órákig tartó bömbölés után alig lehet az ablaktól elmozdítani. Nem érti a dolgokat. Anya átejtette. Először tapasztalja, hogy vannak kisgyerekek, nénik és bácsik (itt főleg fehér ruhások), akiknek a beszédét egyáltalán nem érti. Anya otthon napokig picsog. Szentimentális levelet ír apának, aki épp terepen dolgozik. Látogatás alkalmával mégis késve érkezik. Először a hűgához tért be. Z. keserűen várakozik az ágyon. Az idegen látogatók tömegében egy asszonynak jut ideje vigasztalni. Alighogy anya feltűnik az ajtóban, egyik fehér ruhás mond valamit (Z. nem érti, hogy járványveszély miatt mindenkinek el kell hagynia a kórházat), s egyszerre mindenki távozik a szobából. „Mindjárt jövök, csak pisilni megyek”, mondja anya, Z. néhány perc múlva már tudja, hogy megint becsapta. Ázott veréb.

Kijövet a kórházból annyi fagyaltot ehet, amennyit csak akar. A későbbi nyarak alkalmával naponta csak egy adagot engedélyeznek a szülei. Na, persze nem a legnagyobbat. Az első nagy adag fagyaltot felnőtt korában kéri.

Ősszel óvodába íratják. „Hadd legyen gyerekek között, meg addig elvégzem a »dógom«, amíg nem lábatlankodik nekem itthon.” Csakhogy Z.-vel ez megint nem megy. Tiltakozik. Reggel nem akar elindulni. Egy nap apa otthon marad. Z. elindul, de a harmadik ház elől visszamegy. Azt mondja, fáj a hasa. Van benne némi igazság. Szorong. Apa azt mondja, hazudik. Egész életre szólóan elveri. A letérdeléskor a régi rúgós história. Z. végül győz. A következő őszi, amikor már szó nélkül jár óvodába, a kórházat is elfelejti.

Elsajátítja az összes betűt. Van fésű, törött fésű, kalapos betű, kígyó, zászló, egyhasas, kéthasas. A tanító néni később elijed e nevek hallatán, de elismeri, hogy működik. Z. úgy indul iskolába, hogy tud írni, folyékonyan olvasni, és tagja a könyvtárnak. „Nem semmi”, mondja a könyvtáros. Anya kényszeredetten mosolyog. Zavara mögött némi büszkeség is lapul, de inkább „igazi” kislányt szeretne Z.-ből faragni.

Tintával, sorvezetővel sima lapú füzetekbe átmásol egy vastag könyvet. Többéves munkájának eredménye: kiírt kézírás és íróbütyök. Moziba először a szomszédék gyerekeivel megy. Hosszú könyörgés előzi meg az indulást. („Sötét lesz, mire hazaérték. Gyerekeknek semmi keresnivalójuk olyankor az utcán!”) Pedig a mozi csak a másik sarkon van. A filmből egy kukkot sem ért, de egyes részleteit örökre megjegyzi. Csak másfél évtized múltán azonosítja: egy híres filmet látott. Néhány év múlva meg azt mondja egy nap apának, hogy színházba szeretne menni. Igazából a helyi műkedvelők előadásáról van szó. Megint meg kell vívnia a maga csatáját, mint később is mindenért. („Éjjeli” tíz órakor fejeződik be az előadás, elrabolják, megerőszakolják, teherbe ejtik . . . Pedig a művelődési otthon sincs messzebb egy saroknál.)

Akkor aranyos a kislány, ha látszik a bugyikája. A szoknya kétujjnyival a térd fölöttig ér. Z. hirtelen növésű, erős alkatú. A rövid szoknyákban rosszul érzi magát. Lánykaruhákat, térd alá érőket kér. Az unokatestvére csupa cicoma. Neki csak néhány blúza és két sötétkék szoknyája van. Anya így látja jónak. „Nem csinálunk belőled erővel, idő előtt nagylányt. Nem flancolunk és kész!” Z. az istenért sem akar szoknyát húzni. Évekig csak nadrágban jár. Szülei nem fedezik fel a dolgok közötti összefüggést.

Z. példás tanuló, nem úgy mint a „nagyobbik”, aki azt mondja, „nem teszem tán tönkre az idegeimet”. Felnőtt társaságban széles vigyor. A „nagyobbik” sokkal szimpatikusabb. Jókat lehet vele diliskedni, viccelni, s felül a „szexis” ugratásoknak is. (Ha megkérdezik tőle, hogy „beleléptél-e már anyád papucsába”, azt mondja, „igen, mindennap”, s maga is élvez a nevetést.). Amaz meg csak „olyan komoly”.

Nem tud ügyesen tornázni. Nem áll meg sem fejen, sem kézen, s a gerenda mellé lép. Napokig gyakorolja a cigánykereket. A tanár nő elnéző mosolya. Z.-nek csak tornából van gyenge osztályzata. Egyébként botrányosan viselkedik. Rendkívül neveletlen, pedig szigorúak a szülei. Nem köszön az utcán a tanároknak, sem a szomszédoknak, s végül a rokonoknak sem. Anya a sok panasztól nem tud hova lenni. Csak a vállát vonogatja: „Ez ilyen.” Z. a lázadás tetőfokán. Szembesülve vele

az utcán, elmegy mellette, és nem szól a saját apjához sem. Apa humora felülkerekedik mérgén. A vicc sokkal hatásosabb sztrájtörő.

Apa és anya rendkívül becsületes emberek. Nevelési elveik íratlan szabályokhoz igazodnak. Nem lehet rajtuk változtatni. Tudni kell, hogy mit szabad és mit nem. A szokásokat nem változtathatod meg egymagad. Nem beszélünk az asztalnál! Nem szólunk bele a felnőttek dolgába! Amíg az én kenyeremet eszed, én mondom meg, hogy mi az igazság. Ne légy gyáva! Ne légy kirívó! Olyan legyél, mint a többiek. Mi az, hogy egyéniség a gyerekem! Még megszólnak bennünket! (A lélektan távol áll tőlük. Apa sohasem érti meg, hogy nem a falu szavának, csak a lelkiismeretének tartozik megfelelni.) Z. nem segít anyának a konyhában. Anya panaszkodik. Lusta vagy. Z. nem érti, hiszen korához mértén nap mint nap óriási szellemi munkát fejt ki. Ír, olvas, már megjelent egy-két cikke. Benne vagy? Kérdezi anya, amikor hazahozza a gyerekújságot. Később majd másmilyeneket is. Mit firkáltál már megint össze? Kérdezi a „nagyobbik” ilyenkor. Z. nem „belevaló”. Egyáltalán nem talpraesett lány. Elmegy minden babakocsi mellett. Ha kisbabát mutatnak neki, meg sem tud mukkanni. Hogy lesz belőled asszony, lányom? Mindent én csinállok helyetted! Nem szoktattad munkára, veti anya szemére apa. Anya óriási jelentőséget tulajdonít a házimunkának, siránkozása, hősködése idegesítő. Z. akkor még nem tudja, hogy a „kevésbé fontosak” kisebbségi érzése szól belőle.

Z. együtt jár egy fiúval. Nem „nagyvalaki” („nem egy parti”), de tisztességes családból való. Anya végül is elégedett. Z. már majdnem olyan, mint az „igazi” nagylányok. Ruhákat varratnak neki. A mintát nyugati divatlapokból nézik ki. Fodor, levarrás, szegély. Tánciskolába jár. Sokan „táncútatják”. Anya büszkeségébe némi öröm vegyül. Z. botfűlű, botlábú. Nemcsak hogy nem tud táncolni, de azt sem ismeri fel, hogy egy-egy melódiára milyen táncot kell lejteni. Bezzeg G. hogy tud mulatni!

Mindenki úgy gondolja, ha leszerele a fiúja, összeházasodnak. Z.-t zavarja a fiú éretlen hősködése. Szeretne irodalomról, művészetekről beszélgetni. Főzöl, mosol, ellátod a gyerekeket. Neked majd nem kell dolgoznod, majd én eltartalak benneteket. Jó anya légy! Nekünk két gyerekünk lesz, mondja a fiú. A firkálást meg majd abba hagyod. Mindenki ír ifjúkorában verseket meg ilyeneket.

Anya felvilágosító munkája ijesztgetés. A nem kívánt terhesség és az abortusz szörnyű ecsetelése. Fogamzásgátlásról nem beszél. („Hogyne,

majd még én buzdítom a rosszra!”) Z. könyvekből, folyóiratokból tájékozódik. Anya „női ügyekről” beszélget bizalmasan Z.-nél fiatalabb asszonyokkal. Z.-t ilyenkor lekezelik. „Látod, G. milyen komolyan veszi az életet, már asszony, és gyereke van!” Z. dühösen kirobban. Butaságból teherbe esni, kényszerűségből férjhez menni, mint G., hát az is valami? Apa, anya ijedten néz. Miről beszél ez a gyerek? Nálunk nem szokás menstruációról, fogamzásgátlásról, gyerekcsinálásról beszélni.

Z. tovább tanul. Idegen városba kerül. Új világ. A város egész életre szólóan meghatározza pályája alakulását. „Nagymagyart” csináltak belőled, mondja a „nagyobbik”, aki már asszony, és Z. nehezményezi, hogy nem tanítja meg magyarul a gyereket. Szakítás a fiúval. Vissza a farmer-nadrágba! Úgysem lesz belőle semmi, mondják mások. „A falusiak városi iskolában mindig megbuknak.” Esetében e szabály nem válik be. Tornából szorgalmáért mindig megadják neki az ötöst.

Z. vizsgálzik, s kiváló osztályzatokat kap. A te egyetemed nem igazi, mondja egy „belevaló” unokatestvér. A fizika, a matematika, a gépészet, az valami! Egyébként sohasem fogják megnézni, hogy milyenek a jegyeid. „Vezád” legyen, ha el akarsz helyezkedni, ne tízeseid! S tudod te egyáltalán, milyen keveset fogsz keresni? A belevaló unokatestvér egyébként sohasem járt egyetemre, gyorsan megszédte magát, házat épített. Anya és apa kedvence, mintha a saját fiuk lenne, úgy dicsekednek anyagi sikereivel. „A mi Gy.-nk”, mondja anya, ha róla beszél. Z.-ben dühös elhatározás. Egyszer még elvégez egy másik szakot is, kémiát, fizikát, matematikát vagy akármit. Tanár lesz, ha . . . Anya beszél így mindig, ha felőle érdeklődnek. A „ha”-ra teszi a hangsúlyt. Z.-t sérti ez a bizalmatlanság.

Z. életében nagy átalakulások. Viszonya van egy férfival, nős, a szü-leivel egykorú. Megnyílik előtte a felnőttek világa. Életében először barátkozik. Átszakad benne egy szorongató gát. Tud beszélgetni az emberekkel, ha akar. Élvezi, hogy nem kell mindig okosan viselkedni, miként azt anya és apa várta el tőle. Ez nagyjából annyit jelent, megengedheti magának, hogy egyszerre három adag fagyaltot és két üveg üdítőt rendeljen, véletlen belekeveredjen egy búcsúi forgatagba, s ott haszontalanságokra pénzt költjön. Rájön, hogy ügyetlennek lenni sem akkora nagy szégyen, miként azt hitte, sőt, félni, szorongani, sírni sem. Nagy kirándulásokat tesznek, ünnepelnek, ha van okuk, beszélgetnek. Aztán tornyosulni kezdenek feje fölött a felhők. Z. in flagranti. Hosszú

és kimerítő beszélgetés egy asszonnyal. Legalább elég értelmes, lehet vele beszélni. Nem úgy a rokonsággal. Napokig kurvázás a telefonba. Apa és anya először nem is rendül meg különösen. Aranyos kislányom, mással is megesett már ilyesmi! Nem mondjuk meg senkinek, letagadjuk a csillagokat az égről, mindent elfelejtünk. Mi azért még szeretünk! Z.-nek émelyeg a gyomra. Sorsdöntő lépésre szánja el magát. Hétfőn összepakol egy kis kofferbe, mintha csak az egyetemre menne, és soha többet nem megy haza. („Idejött a testvérünkhöz egy gatyában”, mondják újdonsült rokonai.) Apa „leveszi róla a kezét”. Nem lesz belőle semmi, jelenti ki. A hírre összefut a nagymama, a nagynéni, jó néhány kéretlen tanácsadó. „Ne adjatok neki pénzt az egyetemre, ha nem lesz neki miből tanulnia, majd hazajön.” Z. csodálkozik. Ennyire nem ismerik a szülei?

Évek múlnak. Z. kitartó. Utolsó éves az egyetemen. A férj fizetése alig elég az albérletre. Örökösen éhes, nincs ruhája, de ezt nem tudja senki. Diplomát szerez. Néhány hónapig nincs munkahelye, aztán az is adódik. A beleváló unokatestvérnek nem lett igaza. „Azt mondták, magánúton vizsgázzatsz” – mondják volt osztálytársai az érettségi találkozón. A következő összejövetelre már nem hívják meg, vagy anya felejt el – minthogy általa üzennek – szólni. Különben is, anyát zavarja, hogy Z. és a férje nem bújnak el a nyilvánosság elől, társaságba járnak, vendégeket fogadnak, s Z. falujából is meglátogatják őket néhányan. Anya kétségbe van esve, s nem veszi észre, hogy viselkedése milyen sértő: „Azért mennek oda, hogy körülnézzenek!” Apa s anya egyébként is azt képzele, legkevesebb, hogy Z.-re ujjal mutogatnak. („Az öreg pasasok a gyengéi” – vagy valami ehhez hasonlót.)

Rossz idők jönnek. Infláció, tömegnyomor. Vészesen fogy az élelmiszer-tartalék, nincs miből pótolni. Z. nyomorúságos lépésre szánja el magát. Kér ezt-azt anyától és apától, főleg élelmiszert. Hosszú sopánkodás a telefonba. „Nekünk sincs.” A férjjel szóba sem állnak. Ha az utcán találkoznak, apa úgy tesz, mintha nem látná őket. Néhány perc múlva, amikor Z. egyedül van, örömmel üdvözlí. Apa s anya tüntetően nagy ajándékokat vásárolnak kisunokájuknak, maguknak autót. Néha felébred a lelkiismeretük, Z. ilyenkor csomagot kap. Aztán, mert Z. nem utazik haza értük, ezek is elmaradnak. Hetente egy-egy semmitmondó telefonbeszélgetés anyával.

Z. más munkát vállal. Némi súrlódás gyakori utazásai és távollétei miatt. Aztán bejáródik a dolog. Végre, végre valami jó is, mondja Z. A

családról, a házasságról, a szerelemről szóló illúziókat elmosta az idő. Nem lett olyféle „tisztesseges” asszony, amilyenné anya szerette volna nevelni, sem „jó feleség és anya”, milyennek az elhagyott fiú képzelte, s nem tanult meg „egy dinárból kettőt csinálni”, mint amire a beleváló unokatestvér intette. Így is lehet élni. Sőt örülni is sok mindennek. Például annak, hogy egy novellát olvasva ráébred, nincs egyedül keresztjével a világon.

*Todor Manojlović
(Hartig Sándor alkotása)*

A KÖLTŐKRŐL ÉS A KÖLTÉSZETRŐL

Nemes Nagy Ágnes emlékére

D A N Y I M A G D O L N A

1.

*Egy angyal jár az éji kertben, s nem alhatom.
A tündöklő holdvilágban, akárha reflektorfényben,
jár-kelet a csillagtalan ég alatt. – Palástja
kékesfehér, palástja-e vagy a két szárnya, s
mint egy platánfalevél, oly tagolt. – Arca helyén
valami fémes, mint egy hatalmas metszett drágakő,
mint egy elmaszatolt fagyott könnycsepp. – Megáll
egy tujafa tetején. Csak áll és áll és nézelődik.
– Rezeg palástja a holdvilágban, palástja-e vagy
a két szárnya. Megtudnám, ha elszállna. – Rezeg
a tujafa lombja is. Ragyog a tujafa lombja is. –
Reszket a fehér jelenés. *Nem is tudom, hogy látom-e.**

2.

*Egyszeri arcod torzítom minden idézettel.
Egyszeri arcod idézi minden szavam.*

3.

*Kép, kép, újra kép, forma meg inda! – Akit
sohasem hagytak cserben a szavak, s akit mindig
kísértett a tiszta ismeret s a rettenet a
pusztaság látványától, csak az mondhatta ezt. –*

Diadalmasan és gyötörtten, felzaklatva minden szótól; döbbsenten a mindennapi ráismeréstől a szavak külön világot jelentő kétes hatalmára. – Minden csak hasonlat. Mondta Goethe. Nincs megnevezés. – Minden *kínt*, minden gyötrelmet *hasonlatokban örli elménk*. Mondtad Te. S mégis *minden* lenni akar. S *minden* van. Külön-külön és együtt. – Egymást érintve indás rendszerek szikráznak fel a hasonlatok elemei közt, s lenni akar *minden* fogalom. A fogalom-embriók. Minden megnevezett. Minden jelölt. – Miközben ülünk a kerti lugasban, vagy íróasztalunk előtt. Mert ez még *van*, ennyi még megadatott. – Bölcs fejedelmekké lenni, részegen se akarunk már. – Inkább szégyenpírban égünk, mint Pilinszky, mint Celan, hogy tudassuk a világgal, van mégis ember, aki *mindenért* lakolni kész. S ha majd kérdezik, tanúskodni fog. Mert volt minden korban költő, aki vállalta a *botrányt*, s tiltakozott, és kegyelemért esdekelt. – És forradalmárok sem akarunk már lenni, ám Petőfit mégsem feledjük soha! – „*Akasszátok föl a királyokat!*” – mondjuk álmodozva, tűnődve, s közben nem is a királyokra, hanem Rá gondolunk. – Mert hát tudjuk azt is, nincs is, aki felakassza őket; s akik megtették, ó, a franciák!, bizony-bizony, a szent eszmék a sárba taposódtak Párizsban is! – Batsányi tudta ezt? – Mert hát a hatalom az hatalom. S Te nem is tudod: *Vigyázó szemünk* most épp azért *vetjük Párizsra*, mert most épp atomrobbantani jött kedvük a korallszigetek mélyében, s a halak halála fájhat-e kevésbé nekünk? – Felelni ezért is nekünk kell majd. Nos, majd felelünk. – „Ez van, Uram” – mondjuk. „Együtt szenvedünk.” „Tehetünk-e többet?” „Ez egy ilyen világ, Uram” – mondjuk. „Ám volt mégis, Uram, amikor csak a bombák segíthettek. A veszett férgekkel másként nem lehetett.” – Megölt gyerekeket láttam tegnap is, s zokogó, tébolyult anyákat. – *Minek folytassam?* Majd felelünk. – „*Bilo je to na nekoj zemlji seljaka . . .*” – Tud itt még

emlékezni valaki? – De miért mindig mi írjuk a *leltárt*? Mert akarjuk? Még *tarkólövés* előtt is, többnyelvű „képeslapokon”? – Mikor vannak szavak, Uram, amiket mi le sem íránk már. Például: *Eszme*. S én, itt a Balkánon, azt se: *társadalom*. – „*Aki engem tényleg akar szeretni, / értse meg: nem szeretek beszélgetni . . .*” Írta, Tandori, s válasz ez is, s nem is akármilyen! Szpéróék tudják ezt igazán, az ő verébtársai, s meg is magyarázzák majd, ha kell, odafent . . . – És mégse vádold mindezért Istent! – Ez az ember. Jobb, ha felfogjuk, hisz láttuk épp elégszer, hogyan lettek az *üldözöttekből üldözők*. – „Auschwitz nem volt egy szeretet-nevelde” – mondta nekem a bécsi zsidó-közösség vezetője, s ez azt jelentette, a zsidóknak joguk volt ölni. Ölt ő is; „na, ugye, ők a muszlimokat”. – „Köszönöm a kávét, uram.” Álltam fel. „Sajnos, mi nem beszélgethetünk. Nagyon sajnálom, uram, de akkor sem, ha Ön zsidó. S ha az Édesanyja halt volna meg a gázkamrában, akkor sem.” „Es tut mir sehr leid, mein Herr!” „De azért ne felejtse, ez a »probléma« Önök és a »muszlimok« között már több ezer éves. Nem unják még? Amerika már unja. Sérti az érdekeit.” – S, *Istennek hála*, a balkáni elmebaj is! S én, halld, reménykedek. Nem fogok többé megölt gyerekeket látni, s zokogó anyákat! – Az *egész*, persze, valószínűleg nem sokat változik. – Svájc sem tökéletes, viszont mi *itt*, svájciak se leszünk, valószínűleg soha! – S most mondjam azt, kár, hogy nem veszélyeztetjük jobban a fejlett Európát, lehet, ránk kényszeríthetnék a „demokráciát”. S a fél-embereket, hogy inkább dolgozzanak, gyűlölködés helyett, s ne mindig dominálni akarjanak. – De komolyra fordítva a szót, én eldöntöttem, ha engem kérdeznek majd, én nem az áldozatokról fogok beszélni. Én azt mondom majd: „Mindig volt ember, aki ember maradt. Bizonyítani tudom. S még az is lehet, ők vannak többen: Ezt Te dönts el, Uram. *Ezt* a leltárt csak Te tudod elkészíteni. De ítélj majd szigorúan. Légy könyörtelen. Félmunkát ne végezz. Ezt ismerjük már.” „Ám, akik kihullnak majd a rostán, ne kínozd őket. Pokollal, ezzel-azzal. Egyszerűen

semmisüljenek meg. Ne legyenek. A Fekete lyukban se!”
 „Így lehetsz azzá, akinek szeretnénk, szeretünk volna.”
 „Azért, persze, kegyelmezz is! *Fiad*, Jézus, majd segít!”

4.

Folyosórendszerek nyílnak befelé, hol *fulladó lélegzetvétellel* járunk, bolyongunk, sétálunk, megállunk. – Várva valamire, s félve is, természetesen; keressük a régi költők lépteit. Mind, kik előttünk jártak *itt*, s nem szenvedtek ők sem kevesebbet. – S *mi* azért mindig megvagyunk valahogy. *Köszönjük*, jól. Amíg ülhetünk a kerti lugasban, vagy íróasztalunk előtt. – S *én* majd számon kérni se fogom, miért nem volt több a jószág, a törődés, a gondviselés? Valóban, miért kellett *ennyire* magára hagyni a Földet? Az emberre bízni egészen. A gyilkosok kezére adni? Hisz nem csak nekünk, a Földnek is fáj e haramia-lét. – *Mi* haláltusánkban sem tagadjuk meg: Volt értelme szavainknak. Mert tudjuk, aki megtette, a drága Rilke, ő sem tehette meg. Nélküle nem is létezhetnénk. Miként Hölderlin nélkül sem, aki meg úgy döntött, élete delén, ezután már csak hallgatni fog, mert látomásait nem érdemli meg a világ! – Mi lenne velünk nélküle? – S nagyon sajnáljuk, ha van, aki nem ismeri verseit. – Jártam toronyszobájában, állítom, egy szelíd remete élt ott, ki talán még boldog is volt! mert a kilátás az ablakából, az csodálatos! s örökre az övé! – S ha roppant indulattal továbblökjük magunkat, megiramodva, már-már könnyedén, a jambusok táncos lábain, messzi be, a homályló sötétbe, a világló ismeretlenbe; majd úgy döntünk, itt megpihenünk, akár egy káprázó tisztáson a párjukat hívó szarvasok, s megéljük a percnyi nyugalmat, *kéktűjét* az égnek, s kedvet érzünk térdet-fejet hajtani *az ismeretlen nagy Úr* előtt, *aki a túlvilági kékből minden este bálát* rendez majd nekünk, s addig is, leborulnánk egy márványkő lépcsőre, mint a koldusok, hogy érezzük a *carrarai* márvány tiszta hűvösét, s kívánjuk forró vággyal, égesse testünk az izzó, mediterrán napfény,

égyünk egészen el, nyomtalanul! – S a sós vizű tengert mégis hazavinni szeretnénk. – Haza? Hova? – És átölelem kertünkben egy fa derekát, ágaihoz, leveleihez bújtatom arcom, mert megíródott, valahol mindig megíródik, Ágnes, egy vers, mióta ember él a Földön, kirajzolódik egy fényes részlet a *nehezen mondhatóból*. – Az egészre látó, a részletek büvkörében élő *elme* dichotómiáját valaki mindig elhárította még, s ha *nem is találunk szavakat magunkra, mégsem görbiül meg a világ arany tengelye*. – – – – –

Palics, 1995. október

GULYÁS JÓZSEF VERSEI

ÚJ ÉVRE 95-BEN

Egy politikus-írónak

hogy én mit kívánnék
új évre 95-ben?
a feleségének magát
kevés bajjal
és magának új kalapot
(tele szarral)

ÁGNES ÉS A VILÁG

Ágnes megállítja
és megforgatja a kereket megint
(ha van rá ideje
s ha nincs kerít)
a maga kedve és ízlése szerint

MINT A KÖLTŐ

jön Márk s kérdezi
hogy vagy?
változó váltakozó
szerencsével
mint a költő
hol ő veszít

hol mások győznek
vagy –
hol a költő veszít
hol őt
a költőt
veszejtik el

ÉLÜNK, MINT

Élünk, mint hal a vályúban,
kötél a kenderben,
az az a nagykötél!
az ember mélyen az emberben.
Hibás lét, rút tökély.
Magas fa, rövid kötél.

EGY NAPON ÍGY SZÓLT

ember tudja mit?
egy napon így szólt
a Nagy Hivatal
hallgasson ránk:
csináljon amit akar

KARÁCSONY 1994

ki kellene már találni
valami megváltót s nagyot
egy új megváltót
egy jobb megváltást
de papok nélkül
s beváltani a régi váltót

SZÉP ÚJ VILÁG

a buszjegy és a világ
megváltása előtt
vagy legalább: után
ha lesz kedve pénze
mi koldusok vagyunk
(nem a mi hibánk)
gondoljon egy nagyot
s gondoljon miránk

JÓSKA BÁCSI – ANTAL BÁCSI

Sok kis-nagy emberfinek

Jóska bácsi alatt ahogy éltem
Antal bácsi alatt is úgy élek

a tervük sikerülni fog ezeknek
attól fázok ma is attól félek

EGY POLITIKUSRA

ezt kaptuk mink
a minden
és semmi fejében

a semmi fejében
fejében semmi

él még? miért?
el kell feledni

Ó DE MEGJÁRTAM!

ó de megjártam!
mindent megjártam
hová forduljak?
forduljon föl!
köszönöm köszönöm

A FELE MÁSÉ

kigyelmed
itt kint dermed
a téli napon
fakalappal
a feje hegyén
az esze kié?
az esze helyén
eddig csak
a fele enyém
a fele másé
a vészharangos
kis Dudásé

ROSSZNAK ELÉG JÓ

ez még nem székelés
mégcsak nem is gázolás

a lét shakespeare-i
sokszor dantei kelés
nem francia bár zolás
rossznak elég jó de
amire nekem kell kevés

A NAGY AVAS FENÉBE

Mint annyi jó kisiú,
de mellverő nagylegény,
nem az égből jöttem én,
de jöttem a fenéből,
s mint annyi jó kisiú,
de mellverő nagylegény,
megyek, más úton ugyan,
a nagy avas fenébe én.

Miroslav Antić
(Hartig Sándor alkotása)

AZ ELTŰNT SZÁRNY I.

B Ö N D Ö R P Á L

3. CSUN/KEZDETI NEHÉZSÉG

Hagyd abba Domonkos István
nincs több csupán egy Kormányeltörésben.
Egy álmom van. Álmomban is egy irhám:
az ököre a szörnyű marhavészben.
Az ember összevissza álmodik
és ért belőle ébren amit ért.
Egy Kuplé. S egy Cantó – a második.
Kinek a repríz – kinek a remake.
S egy város. Ahol valamikor élt.
Minek törjem magam hiába?
Csak egy haiku van. Elégiába
implikálva. Látod-e apafej
hogy: *Ernyőt nyit a kemény kutyatej*
az elhagyott gyárudvaron? De számolj! –
hazátlan ember egy van a világon.

19. LIN/KÖZELÍTÉS

Az én hazátlanságom? –
az utcán sétál. Most megáll a sark.
Vele kutyája: csóválja a fark.
Ingere támadt az ebnek heveny

de sehol egy fa: egy tölgy egy jegeny.
 Egy útjelző áll csak odébb-alább:
 szalad szegénykém emeli a láb.
 A kutya míg ott áll három lábon
     – e mese örökös vándor –
 kitör öt új s egy ér véget hábor:
 – Hol van Naxos? Hol az a híres óbor?
 A hullámok téves szigetre vetnek.
 Nem a kutyája a gazda a kóbor:
 . . . *távol pusztult ura, látszik, az ebnek.*

62. HSZIAO KUO/TÖRPESÉG

Soha nem volt – értsünk a szóból –
 nincs tengerünk: nem élünk meg a sóból.
 Vagy nyelvünk nincs többé? Kivágva többől?
 Nem is a szívem a fejem van kőből
 ahogy beszélek úgy is hallgatok
 de jó tippet amúgy sem adhatok
 – mindenkinek valami más hiányzik . . .
 Az egyik ember olyan mint a másik
 mellékszerepben nem szívesen játszik
 még akkor sem ha minden veszni látszik.
 Ha nincs tengerünk: *Kimegyünk edzercírozni*
 Ha nincs tengerünk: *Őrmester fog randzsírozni*
 Ha nincs tengerünk: *Kapitány fog stellírozni*
 Ha nincs tengerünk: *Major fog kommandírozni*
 Ha nincs tengerünk: *Nem szabad ott megmozdulni.*

36. MING JI/SÖTÉTEDÉS

„Fény helyett homály.”
 Ne sokat töprengj azon hogy ki úz
 el: mikor fent a föld és lent a tűz
 – menekülj! Otthonod gyorsan felejtse el.
 Vagy béküljél meg ez új helyzetteddel

s maradj a seggeden! Írj krónikát
 – csinálj a tegnaptól kevéske márt
 s lásd el pontosító lábjegyzetekkel.

Homérosz

– mint a kölyökkutya – semmit se látott
 úgy vette birtokába a világot.
 Borges – a félig majd a teljesen vak –
 új menhelyet keresett a szavaknak.

Ami nincs: az a nemezis.

Egyféle ars protetika ez is.

48. CSING/KÚT

Mind sűrűbben fordul meg a fejemben
 más hogyan cselekedne a helyemben.

A háború negyedik éve.

Megtanultam cigarettát sodorni
 a fal mellett nesztelenül osonni.
 Órákig képes vagyok sorban állni
 a kaput nem felejttem el bezárni.

Nagy szerencse – fordul meg a fejemben –
 hogy az kit elképzeltem a helyemben
 nem tudja mi fordul meg a fejemben.

„A háború negyedik éve.”

Még hányszor fordul meg az a fejemben
 hogy hányszor fordult már meg a fejemben
 hogy a legsekélyebb kút sem sekély
 ha rövidnek bizonyult a kötél?

41. SZÚN/FOGYATKOZÁS

Ki hasonlít még mindig önmagára?
 Én nem. Túlságosan régóta tart
 már mindez ami tart hogy mostanára
 ne okozott volna bennem zavart.
 Az igazamat védeni köröm-

szakadtáig nem az én stílusom volt:
 de ez a mostani túlzott közöny
 azt hiszem életemben már a holtpont
 amely után irányt változtatok majd.
 Erőszakos leszek már-már gonosz.
 Egy ember kit csodálatos erő hajt
 s nem bánja azt ha fájdalmat okoz:
 valaki akit utálok nagyon
 de mert erősebb nálam ráhagyom.
 Egy napon . . . majd . . . lesz rá még alkalom . . .

54. KVEJ MEJ/ÖRÖK ARA

Az ember észre sem veszi hogy itt
 leggyorsabban mégis ő változik
 mert csak azt látja napról napra újfent
 – a forma- és a divattervezők
 előtt az égvilágon semmi sem szent! –
 hogy minden más mint volt tegnapelőtt.
 Egyre gyakrabban – mint kutya a cson-
 ton – elrágódik azon ami volt:
 órákig ténfereg le-föl ilyenkor
 és sehol sem találja a helyét
     mindegyre azt keresi hogy hol
 hagyta a teremtő a kézjegyet
 mindent alaposan szemügyre vesz
 – egyszer előre másszor hátra lép –
 míg el nem felejtí hogy mit keres.

22. BI/KEGY

*Néztem fel: – Te hol vagy? –
 görbén jártam, a falaknak ütődtem.
 A városhoz – ahol világra hoztak –
 már úgy hozzá tartozom – lassan ötven
 éve! – mint pincelakáshoz a dohszag:*

kellemetlen vagyok ugyan de már
annyira megszoktak hogy észre sem
vesznek. Hogy holnap egy öreg számár
leszek? – amiatt sem fájt a fejem
soha hiszen akár tegnapelőtt még
a város bolondjának lenni: rang volt.
De a bölcsek s bolondok ellen hangolt
középszer sem izgat már különösképpen
– megszoktam hogy mindig holnapután van.
Járok-kelek amerre visz a lábam.

TARI ISTVÁN VERSEI

BELEP A GŐZ

Piros abroszon sárga birsalmák –
ez már az ősz;
szétfolyik szürkéskéken mint a mák –
neszébe dőlsz . . .

Ne félj a téltől, ha nincs tüzelőd!
Belep a gőz,
a hősködők hörgő hőzöngését
hömpölygető.

Szeszektől földúlt, cefrés orcával
nyüzsög a fény
tuskéi között, hol leokádott
föld a térkép,

s kacagásunktól élénk az égbolt:
„Visszaadtuk
már nékik azt, ami sohasem volt
az övéké!”

POKOLSARAS DISZTICHON

Tollasodó hadigazdagokért áll sorba a ringyó,
 cuppog a mámora mint a pokolsár.
 Fröccsen a nyál: egymást feketítik most be a rablók;
 reszketeg áldozatán ül a barbár.
 Gyűlölet fortyog! A lelkek sátra előtt lobogó szó,
 kéjjel ölö, eszelős magatartás.
 Némán bomlik az érv, hulláján hemzseg a pondró;
 nyúlik a bűn: ragadós lila lekvár.
 Véres markú ősz liheg – karmai közt köd az ondó –
 bokrok ölébe vesző, buja kalmár.
 Egy megszáradt, földbe taposva is életet ontó
 magban az én keserű igazam már.

SISTEREG A SZÜLŐFÖLD ZSIRADÉKA

Füstölögnek a szappanfőző üstök,
 sistereg a szülőföld zsiradéka:
 a lét zsírszódás bögréjében ültök!
 Füstölögnek a szappanfőző üstök . . .
 Szorongástokban a kivájt belű tők
 világol – és lapultok mint a béka.
 Füstölögnek a szappanfőző üstök,
 sistereg a szülőföld zsiradéka.

Majd visszatértek ti valamennyien,
 kik megléptetek önmagatok elől.
 Az ivóvíz íze is oly idegen!
 Majd visszatértek ti valamennyien
 a színhelyre – hol mennyei eledel
 a dadogás – mint kisztúlú bűnözők.
 Majd visszatértek ti valamennyien,
 kik megléptetek önmagatok elől . . .

Csak a nótákból kiszorult nyavalygás
 köt belétek e gyomorsavas bajban.

Igazatokkal ne foglalkozzék más,
 csak a nótákból kiszorult nyavalygás!
 Molylepkék rohamát éltető lámpás
 égeti a dalt: hímporába huppan.
 Csak a nótákból kiszorult nyavalygás
 köt belétek e gyomorsavas bajban.

Szappanvágó madzagba kapaszkodva
 találhat haza az elkoszolódó:
 marta épp eleget a korom karma . . .
 Szappanvágó madzagba kapaszkodva
 nyerhet igazi tartalmat a forma,
 szólhat tisztábban triolett és rondó!
 Szappanvágó madzagba kapaszkodva
 találhat haza az elkoszolódó.

ZÖRGÉSÉBE FAGY

A sűrű
 novemberi köd vagy:
 beléd vesznek rikoltásaim.
 Könnyével küszködik, hámlik nagy
 lobogóival
 a vitamin.
 Varangyos
 mennyországban fejtem
 jéghideg káposztafejekről
 a nedves leveleket: menten
 harsogó, fehér
 torzsákból dől
 a világ
 minden ropogása.
 Fagy pötytyözte gyűrődésekben,
 megbolygatott, csöpp gilisztákkal,
 szívós erek közt –
 úgy, mint régen –
 matat a

nélkülözés ujjja.
Kiújult, gőzölgő berkekben,
a hitetlenek háborúja!
Fényéhes hollók
hada rebben
ebben a
kertben, mely vízözön:
felszínén szarként úszkál a dal . . .
Nem tudom, mióta öltözöm
feketébe, mint
a fiatal
özvegyek,
kiknek testét sötét
meztelen csigává fényezte
a műanyag villámzár mögé
gyömöszölt orca.
Puffadt hulla
lett mára
a jövő! Körömként
növé, pléht verő ólmos eső
lakkozza be azt, ami történt:
zörgésébe fagy
a temető,
a kócos
krizantémok zubbonyt
átütő, borostás illata,
mely a gyertyákkal csorgott, szétfolyt,
mint a tébolyba
vesző haza.

VÉRSZAKÁLL

BORDÁS GYŐZŐ

Fábián József halálára

Kilencvenöt
mindenszentek napján,
szép halál,
vérszakáll,
tébolyult a világ.
Hagytál örökbe
három kristálytisza képet:
melaszláva,
fehér sólymocskák,
krizantémkirályság.
Arcodon halott a
szívárvány,
vérszakáll.
Kulcsolt kezedbe adnám
kedvenc köteted, vidd:
Fekete Saskirály.
Szép halál,
vérszakáll,
tébolyult a világ,
kilencvenöt
mindenszentek napján.

SZOBROK

Hangjáték

GOBBY FEHÉR GYULA

SZEREPLŐK

BEMONDÓ

ZOLI

PÉTER

SIMON

KÁLNOKI

PIROSKA

JANI

JÚLIA

NAGYKOVÁCS

BRONZ

MÁRVÁNY

BEMONDÓ Híradásunk végén még egyszer az időjárásról. Holnapra kimondottan meleg idő, erős napsütés várható. A hőmérséklet reggel 15–18 fok között, a délutáni órákban 23–25 fok között ingadozik. Híreinket hallották. Kedves hallgatónk, híreket legközelebb . . .

(Kattanás. Csend. Szerkesztőségi szoba.)

ZOLI Kikapcsoltad?

PÉTER Unom.

ZOLI Az ügyeletes szerkesztőnek kötelessége folyamatosan hallgatni a programot.

PÉTER Mondom, hogy unom.

ZOLI Öröközöld dallamok következnek.

PÉTER Azt is unom.

ZOLI Mít nem unsz? Saját kommentárjaidat?

PÉTER Saját kommentárjaimat is unom. Meg azt is, hogy a hőmérséklet ingadozik. Hányszor mondtam már, hogy ne így fogalmazz. A hőmérséklet várható. Esetleg alakul. Vagy egyszerűen: lesz. Az embereknek különben is elégük van már az ingadozásból. Minden inog körülöttünk.

ZOLI Aproposó: inog. Hallottad, hogy bejelentettem a szobor ledöntését?

PÉTER Öreg vagyok, de nem vagyok süket. Hallottam.

ZOLI A beadványomra nem is válaszoltatok. Szeretném közvetíteni az eseményt.

PÉTER A szerkesztőség még nem döntötte el, miképpen számolunk be róla.

ZOLI Unlak benneteket. A szerkesztőbizottság így dönt, a szerkesztőbizottság úgy dönt.

PÉTER Lehet, hogy hangképekben számolunk be róla, lehet, hogy csak rövid hírt adunk.

ZOLI Élőben kell közvetíteni.

PÉTER Meg kell alaposan fontolni a dolgot.

ZOLI Ti is ingadoztok, nemcsak a hőmérséklet. Az a szobor harminc éve áll a város főterén. Majdnem olyan magas, mint maga a városháza. Szinte mindnyájan kinyújtott keze alatt éltük át az első találkánk izgalmait. Ha képeslapot küldtünk vidéki rokonoknak, ott díszelgett a kép közepén. Mondhatnám, városunk szimbólumává lett. Azt is mondhatnám, életünk jelképévé vált. És most jönnek majd a munkások a vágópisztolyokkal, és szétdarabolják.

PÉTER Látom, fölkészültél a közvetítésre.

ZOLI Számotokra mi az esemény, ha ez nem az.

PÉTER Az a kérdés, hogy eseményt csinálunk-e belőle.

ZOLI Micsoda beképzeltség. Te „csinálod” az eseményt meg a szerkesztőbizottság!

PÉTER Hozzájárulunk. Kérdés, hogy fölfűjjük-e a dolgot.

ZOLI Fűjjátok föl magatokat, és pukkadjatok meg! Ez igenis esemény, amelyet kötelességünk közvetíteni. És én igenis fölkészültem rá.

PÉTER Túl személyesen fogod föl a dolgot.

ZOLI Ne gyere nekem a szubjektívizmus vádjával, mert visítok! A szobor ledöntését csakis személyesen élheti át minden egyes ember a városban. Ehhez joga van. Ezért is kell élő adásban bekapcsolódnunk az eseménybe.

PÉTER Kérdés.

ZOLI Az a kérdés, hogyan ülhetek annyi év óta a szerkesztőbizottságban, ha ilyen pofonegyszerű dologban sincs véleményetek.

PÉTER Éppen azért ülünk mi ott, és nem te.

ZOLI Azt hiszed, eltitkolhatjátok a város főterén levő szobor ledöntését? Amiről hetekig tanácskozott a városi tanács? Mit tanácskozott! Veszekedett!

Marakodott! Ordítózott! Megoszlott az egész város véleménye róla. Mindenki odafigyel. Mindenki izgul. És ti EZT akarjátok eltitkolni? Elmismásolni?

PÉTER Nem titkolunk el semmit, csak politikusan viszonyulunk hozzá.

ZOLI Viszony-nyúljatok ti a saját szerszámotokhoz! Hogy mást ne mondjak.

Ha nem közvetíthetem az eseményt, világga kürtölöm, hogy ti, vén tőkösök, ezt megakadályoztátok. Majd meglátjuk, mit mond erről a hallgatóság.

PÉTER Megtanulhattad volna, a hallgatóság azt mondja, amit tőlünk hall.

ZOLI Úgy látszik, még te is tanulhatsz egy-két új dolgot az újságírásról.

Csak késő ne legyen!

(Erős motorzúgás. Locsolás zaja.)

SIMON *(kiabál)* Mi a fenét művelsz azzal a csóvel?

KÁLNOKI Lemosom az öreget.

SIMON Ne pocsékold a vizet, úgyis ledöntik holnapután.

KÁLNOKI Éppen azért. Legyen tiszta.

SIMON Mit törödsz te vele, tiszta-e vagy piszkos.

KÁLNOKI Legyen tiszta.

SIMON Annyira szeretted?

KÁLNOKI Ki kérdezett engem, szeretem vagy nem szeretem. Itt áll, mióta a Köztisztaságinál vagyok. Minden éjjel itt tekergek körülötte a téren.

SIMON Az igaz. Itt szoktunk rágyújtani a tövében. Intsél Jóskának, álljon le tíz percre.

KÁLNOKI Várjál, még lemosom a köpenyét is. Ezek a városi galambok mindent összeszarnak.

SIMON A fejét úgysem tudod megmenteni. Arra már ráörökösödött a szar.

KÁLNOKI Pedig még jó erős a nyomás.

SIMON Intsél Jóskának, mert kilőjük az egész tartályt.

(A motorzúgás gyengül, majd megszűnik.)

KÁLNOKI Most mégsem olyan szutykos. Hátha a televízió is közvetíti, mikor elviszik.

SIMON Majd bemondják, hogy utoljára lemosta Kálnoki Lajos.

KÁLNOKI Nem tudja azt senki.

SIMON Majd én beszámolok róla az igazgató úrnak.

KÁLNOKI Azt adja meg az isten!

SIMON Valamikor nagy párttag volt, hadd tudja meg, hogy megtiszteltük a volt főnökét.

KÁLNOKI Majd a valagadba rúg. Már régóta más pártnak a tagja.

SIMON Ha adsz egy Lordot, befogom a pofám.

KÁLNOKI Hol élsz te? Jut nekem Lordra!

SIMON Mindig Lordot szívtál, most is az van a kezekben.

KÁLNOKI Csak a doboza. Mert olyan jó kemény doboza van.

SIMON Mutasd. Hát ez valóban nem Lord, te csaló. De azért kiveszek egyet.

A hallgatásomért.

KÁLNOKI Azt hiszed, a hallgatásodat mindenki megfizeti? Még én is?

(Gyufasercenés. Az első füst.)

SIMON Te meg dumáltál örökkön-örökké, és mi lett belőle a haszon?

Ugyanott mosod az utcát, ahol azelőtt.

KÁLNOKI Legalább a pipahuját ne rontsd el a filozófiáddal. A tetejében az én cigimet szívod.

SIMON Pedig éppen azt akartam javasolni, ha már lemostad a főelvtárs fejét ledöntése előtt, most le kellene mosnod őfőméltóságát is, itt van a szomszéd utcában.

KÁLNOKI Már idehozták? Hol áll?

SIMON Légvonalban nincs kétszáz méterre sem. Itt készítik elő a fölállításra.

Avatásra. Ünnepségre. Te meg lemoshatod, ha nyitva a kapu. Biztos mocskos az is. Kevesen dicsekedhetnek el veled, hogy két főtéri szobornak mosták meg a fejét egy éjszaka.

KÁLNOKI Én se fogok dicsekedni. Jobb lesz, ha te is befogod a pofád.

SIMON Nincsen abban semmi szégyen, csak a dolgunkat végeztük. Ha az urak meg az elvtársak nem szégyellik, hogy minden húsz-harminc évben cserélik a szobrokat, én ugyan nem fogom magam ezen idegesíteni.

KÁLNOKI Jár a szád! A szobor jelkép. Azért is veszekedtek miatta annyit.

SIMON Akié a szobor, azé az ország? Halottak ezek mind. Ha lett volna eszük, harminc éve se bántották volna a régi szobrot. Akkor most nem kellene emezt se piszkálni. Van a városban elég tér.

KÁLNOKI Ahogy a te eszed kiadja, most minden téren szobor állna. Minden történelmi korszakból egy.

SIMON Mi bajunk lenne? A galambok biztos örülnének nekik.

KÁLNOKI Csak körül kellene vezetni a tanulókat a városban, és egész történelmünket megtanulhatnák.

SIMON Csak költik az adófizetők pénzét a régiek ledöntésére, a még régiek visszaállítására meg még az újakra is. Mintha nem lennének elég szegények így is.

KÁLNOKI Szegények vagyunk, de a történelmünk gazdag.

SIMON Cigarettrára már nem jut. Te is lemondtál a Lordról, én meg tőled kunyerálok ezt a kapadohányt is.

KÁLNOKI Az elvtárs, az szivarozott. Emlékszel, mekkora Havannákkal parádézott a filmhíradókban? Úgy füstölt, mint egy gyárkémény.

SIMON Nem emlékszem, mit szívott őfőméltósága. Az se Lordot tartott a zsebében.

KÁLNOKI Intek Jóskának, induljunk tovább. A csikket a lefolyóba dobd!

SIMON Majd fölmoszuk holnap éjszaka.

KÁLNOKI Szeretem, ha rendet hagyunk magunk után.

SIMON Úgyse lesz rend itt a főtéren soha. No, a kedvedért.

(A motor fölzúg, majd a locsolás hangjával együtt távolodik.)

BRONZ Hallotta? Amire emlékeznek, az a szivarom. Hogy mit tettem, hogy milyen életük volt a vezetésem alatt, arról nem beszélnek. A szivaromra irigyek.

MÁRVÁNY Ne panaszkodjon, rólam már azt sem tudják, hogy pipáztam.

BRONZ Pipázott?

MÁRVÁNY Maga sem tudja? Ennyit megjegyezhetett volna rólam. Gazdag pipagyűjteményem van. Vagy volt. Lehet, hogy azt is eldobálták az elvtársai.

BRONZ Meg kellene hogy legyen. Szigorú parancsot adtam, hogy a palotából semmit sem szabad elpredálni.

MÁRVÁNY És a munkásosztály öntudatos fiai mindig betartották a parancsait, igaz?

BRONZ Legalább annyira, mint a fő-, közép- és alnemesek őfőméltósága kegyelmes rendeleteit.

MÁRVÁNY Nem tudok róla, hogy a vezetésem alatt működő úriemberek használt tárgyakat tulajdonítottak volna el.

BRONZ De arról csak kegyeskedett tudomást szerezni, hogy legkegyelmesebb vezetése alatt eme kitűnő urak egész falvakat hagytak éhen halni, hogy a legzsírosabb állásokba ültették legbutább rokonaikat, és vadászataik alkalmával sok paraszt vetését teljesen letarolták, anélkül hogy a kártérítésre szegény emberek valaha is gondolni mertek volna.

MÁRVÁNY Kérem, ha politikai beszédekkel kívánja szórakoztatni magát, igyekezzen, mert attól tartok, hogy holnap elvásasztják a törzsét a fejétől.

BRONZ Ha azzal vádol, hogy az elvtársaim szutykos pipákat loptak a palotájából, bebizonyította, mennyire tudja használni azt a visszaragasztott méltóságos fejét.

(Csend. Bagolyhuhogás.)

MÁRVÁNY *(kuncog)* Bagoly szállt a fejére.

BRONZ Mít számít annyi galamb után.

(Kis csend.)

MÁRVÁNY Nem akartam megbántani.

BRONZ Fölöslegesen lármáztam én is.

MÁRVÁNY Tudom, bántják a történetek, és idegesíti a jövő. Higgye el, tudom, mit érez. Én már átéltem mindezt.

BRONZ Köszönöm részvétét, de nem kérek belőle.

MÁRVÁNY Velem hiába játssza a nagyfiút. Éppen elég nagy fiú vagyok magam is.

BRONZ A kegyelmes úr lovon nagyfiú.

MÁRVÁNY Irigylis a lovamat?

BRONZ Legalább ül valahol. Lám, én végigálltam ezt a néhány évet.

MÁRVÁNY Rendelhetett volna lovat a feneke alá.

BRONZ Isten őrizz, hogy beleszóljak a művész dolgába. Rögtön elterjedt volna rólam, hogy hiú vagyok.

MÁRVÁNY Így talán nem terjedt el? Pletyka ellen nincs orvosság.

(*Bagoly.*)

BRONZ A baglyok ellen sincs.

MÁRVÁNY Letojta?

BRONZ Nem egy kákabélű bagoly volt . . .

MÁRVÁNY Sose szerettem a madarakat. Ezért küzdöttünk egész életünkben! Hogy a szobrunkra piszkítsanak az átkozottak!

BRONZ Mások is a fejünkre eresztettek ám, kegyelmes uram. Sokszor saját munkatársaink okoztak legnagyobb fájdalmat nekünk.

MÁRVÁNY Mennyire igaz. Pedig milyen óvatosan és körültekintően választottam ki munkatársaimat. Vezető szempontom mindig az volt, tőlem magasabb méltóságú főrend nem jöhet számításba. Iskolája lehet, de hallgatag legyen. Erős egyéniség, hencegő típusú ember, kákán is csomót kereső vagy nagy tudós szóba se kerülhetett.

BRONZ Aztán a saját miniszterelnöke hagyta cserben.

MÁRVÁNY Sajnos.

BRONZ Én se dicsekedhetek jobb eredményekkel. Pedig nekem könnyebb dolgom volt.

MÁRVÁNY Könnyebb?

BRONZ Sokkal nagyobb volt a választékom. Több az egyszerű származású ember, mint ahány nemes van. Aztán meg nálunk rettenetesen nagy volt a fegyelem. Aki belépett a pártba, tudta, hogy mit vállal. Végül pedig megvolt a mechanizmusa az állandó cseréknek. Senkinek sem tarthatott örökké a pütkösdi királysága.

MÁRVÁNY Kivéve magának.

BRONZ Kivéve engem. De hát azt sem én találtam ki. A nép akarta.

MÁRVÁNY (*kuncog*) El kell ismernem, ez jól ki volt találva.

BRONZ Általános szavazáson döntöttek így. Az egész vezetésből csak én keltem nekik halálomig.

MÁRVÁNY Próbáltak volna másképpen szavazni . . .

BRONZ Nem kell személyeskedni. Vagy ez irigység volt?

MÁRVÁNY Miért ne lennék őszinte? Bizony, irigység. Olyan ügyesen csinálta a dolgot, hogy kénytelen vagyok bevallani, én sose tudtam ilyen szilárd védelmet magam körül kiépíteni.

BRONZ Pedig milyen kitartóan építette őfőméltósága!

MÁRVÁNY Mégse sikerült.

BRONZ Mert a születésük szerint szűkítette a választékot.

MÁRVÁNY Így is túl sokan jelentkeztek munkára. El sem tudtam képzelni, hogy ennyi unokaöcs, másod-, harmad- és negyedági rokon létezik a világon.

BRONZ És mind valamit akar.

MÁRVÁNY Kíván . . .

BRONZ Óhajt . . .

MÁRVÁNY Kér . . .

BRONZ Esedezik . . .

MÁRVÁNY Könyörög . . .

BRONZ Pitiz . . .

MÁRVÁNY Instál . . .

BRONZ Kérvényez . . .

MÁRVÁNY Szívre hat . . .

BRONZ Hivatkozik . . .

MÁRVÁNY Közbenjár . . .

BRONZ Szándékozik . . .

MÁRVÁNY Tervez . . .

BRONZ Készül . . .

MÁRVÁNY Törekszik . . .

BRONZ Céloz . . .

MÁRVÁNY Elhatároz . . .

BRONZ Hajlandósága van . . .

MÁRVÁNY Intenciói vannak . . .

BRONZ Kontemplál . . .

MÁRVÁNY Számítgat . . .

BRONZ Számot tart . . .

MÁRVÁNY Remél . . .

BRONZ Támaszkodik . . .

MÁRVÁNY Elvár . . .

BRONZ Jogot formál . . .

MÁRVÁNY Kalkulál . . .

BRONZ *(kuncog)* Szóval őfőméltósága is küzdött a siserehadával?

MÁRVÁNY *(kuncog)* Szóval az elvtársak se voltak a kimondott földre szállt angyalok, ha az érdekeikről esett szó?

BRONZ Nem tudom, össze lehet-e hasonlítani a nép uralmát a főnemesség diktatúrájával?

MÁRVÁNY Azt hiszem, lesz elég ideje ezen gondolkodni. Ha véletlenül megmarad a feje.

BRONZ Gúnyolódhat, de mi megőriztük az ön kegyes fejét.

MÁRVÁNY Egy udvar sarkában hanyódfa.

BRONZ De egészben.

MÁRVÁNY A márványt nem lehet beolvasztani.

BRONZ Megvigasztalt. A bronzot persze lehet.

MÁRVÁNY Nem akartam megijeszteni.

BRONZ Én már semmitől sem félek. Arról régen letettem.

MÁRVÁNY Fatalista?

BRONZ Bízok a történelmi igazságtételben.

MÁRVÁNY No, arra várhat!

BRONZ A kegyelmes úr is bevárta a változást.

MÁRVÁNY Miféle változást? Ezek visszaélnék a tekintélyemmel! Oदारaknak a főtérre, de velem, az én elveimmel, a nézeteimmel, a történelmi küldetésemmel senki érdemben nem foglalkozik. Le se köpik a lényegét. Ennek az egész pereputtnak semmi köze hozzám. Mikor kitesznek a nép szeme elé, tulajdonképpen saját üzelveiket rejtik az én hátam mögé.

BRONZ Azt hittem, elégedett, hogy visszakerül a régi helyére.

MÁRVÁNY Elégedett? Természetes dolognak tartom, hogy visszakerülök. Viszont azt is elvártam volna, hogy a nemzet is helyes útra terelődjön. És ehelyett azt kell látnom, mindenki rohan a piszlicsáré ügyei után. A nemzettel senki sem törődik.

BRONZ És ezen csodálkozik? Majd én megmagyarázom . . .

(Női sikkantás. Csók cuppanása.)

PIROSKA Jaj, nem kapok lélegzetet.

JANI Az a jó! Olyan édes a szád, mint a méz.

PIROSKA Nem csoda, hiszen vacsora után három édes likőrt itattál meg velem.

JANI Nem bírok tovább várni.

(Cuppanások.)

PIROSKA Juj, de hideg ez a szobor.
 JANI Milyen jó meleg a combod.
 PIROSKA Ne húzd le, jöhet valaki.
 JANI Nem jár erre senki éjjél után.
 PIROSKA Ránk néz. Érzem, hogy ránk néz!
 JANI Ki az? Ki néz?
 PIROSKA Néz a szobor.
 JANI Ne törődj vele. Gyere . . .
 PIROSKA Éppen idebámul!
 JANI Hunyd le a szemed. Engedj . . .
 PIROSKA Ne itt. Várj! Van időnk . . .
 JANI Nem bírom tovább!
 PIROSKA Juj, de szorítasz!
 JANI Isteni, isteni, isteni . . .
 PIROSKA Pszt, meghallja valaki.
 JANI De jó puha vagy, te angyal.
 PIROSKA Halkabban, kérlek.

(Cuppogás.)

JANI Hű, de finom volt.
 PIROSKA Talán csak nem látott bennünket senki.
 JANI Ki törődik egy szoborral?
 PIROSKA Heves vagy és telhetetlen. Gyere, kísérf haza. Az ágyban mégsem kell ennyire sietni.
 JANI Itt is jó volt, ott még jobb lesz, meglátod.

(Cuppanás. Léptek.)

MÁRVÁNY Miféle erkölcs! Miféle emberek!
 BRONZ Kellemes meleg volt a combja.
 MÁRVÁNY És ezt nekem is túrnöm kell majd.
 BRONZ Szerettem én is az ilyen kerek csöcsű nőket.
 MÁRVÁNY A város központjában állnak le egymással üzekedni.
 BRONZ Mindenütt jó, ahol lehet.
 MÁRVÁNY Tessék? Ez volt a proletárerkölcs?
 BRONZ Hagyjuk a nagy szavakat. Az urak is tették a magukét, ha volt alkalmuk rá.
 MÁRVÁNY Mindenkitől megköveteltem a környezetemben, hogy tartsa rendben a családi életét.
 BRONZ Azért lőtte meg a nagyméltóságú asszony a szobalányát?

MÁRVÁNY Tévedésből. Közöltük a nyilvánossággal, hogy takarítás közben elsült a fegyver.

BRONZ Rossznyelvek szerint előbb az ön fegyvere sült el.

MÁRVÁNY Nagyon szép nő volt. Mi meg már túl voltunk a húszéves házassági évfordulón.

BRONZ Hát mégis ember volt őfőméltósága is.

MÁRVÁNY Nem kellett volna olyan szép nőt mellém rendelni.

BRONZ Mit bánkodik rajta utólag? Legalább egyszer az életében jól érezte magát.

MÁRVÁNY Istenem, de szép volt.

BRONZ No, látja. Legalább az emléke megmaradt.

MÁRVÁNY Ha akarnám, se tudnám elfelejteni.

BRONZ Sose titkoltam, hogy imádom a nőket.

MÁRVÁNY Magukról azt terjesztették, hogy a szabad szerelem hívei.

BRONZ Marhaság. A mi erkölcsünk még szigorúbb volt, mint az önök úgynevezett magasabb köréé. Ha valaki félrelépett, azt kizárták a pártból. Ha valakit kizártak a pártból, az megbélyegzett volt, se rendes munkát nem kapott, se barátja nem volt többé.

MÁRVÁNY Közben meg maga szerette a nőket.

BRONZ Minden normális férfi szereti a nőket.

MÁRVÁNY Hogy tudta összeegyeztetni a két dolgot?

BRONZ Sehogy. Az emberben veszekedett az ész meg az érzelem.

MÁRVÁNY Akárcsak bennem.

BRONZ Bennem kevesebb gát volt, mint a kegyelmes úrban. És több nőm volt.

MÁRVÁNY Most irigyeljem?

BRONZ Nem henegegek. Megállapítom.

MÁRVÁNY Csak egyszer léptem félre. Akkor is megjártam nagyon.

BRONZ Főleg a szobalány járta meg.

MÁRVÁNY Sokat szenvedtem én is. Magamba zárkoztam, nem akartam senkit se látni. Halálomig szerettem azt a lányt.

BRONZ Miért engedte, hogy elszakítsák magától?

MÁRVÁNY Az elveimet követték. Azt hirdettem, hogy Isten, haza, család. Ebbe nem fértek bele a szeretni való szobalányok. Három gyerekünk volt, akik mind rám tekintettek. Nem szállhattam szembe saját nézeteimmel.

BRONZ Nem a saját hálószobájában kellett volna csinálni. Nem tudta, hogy a kormány minden tagjának van szeretője?

MÁRVÁNY A titkosszolgálat főnöke beszámolt az afférok nagy részéről.

BRONZ Egy kis heteyegés még nem affér.

MÁRVÁNY Aki államtitkokat tud, arra vigyázni kell.

BRONZ Nem tudta, hogy a Nemzeti Bank elnöke meg a két helyettese közös szeretőt tart?

MÁRVÁNY Azt a nőt be is mutatták nekem. Nagy testű, vörös hajú fiatalasszony volt. Nem az én típusom. Nem is értettem Béláék gusztusát.

BRONZ A három trotykos osztozkodott rajta.

MÁRVÁNY Így legalább nem keveredtek még gyanúsabb ügyekbe. Ez volt a titkosszolgálat véleménye. Hogy így kézben tartjuk őket.

BRONZ Az a nő az én alapszervezetem tagja volt.

MÁRVÁNY Csak nem?

BRONZ Mindent tudtunk a pénzügeikről.

MÁRVÁNY Maga is . . .

BRONZ Nekem számolt be minden részletről.

MÁRVÁNY Maga is együtt élt azzal a nővel?

BRONZ Nekem elvtársnőm volt. Aki föláldozta magát az ügyért. A mi ügyünkért.

MÁRVÁNY Áldozat? Állítólag négyszobás lakást béreltek neki. Meg autót vettek neki ajándékba. Meg operába vitték.

BRONZ Akkor is áldozat volt a részéről. Három vénembernek kellett hízelegnie. Mindennap hazudnia kellett. Az ügy érdekében.

MÁRVÁNY Mikor bemutatták nekem, nagyon élvezte. Úgy csicsergett, mint a dalos madárka.

BRONZ Belevaló csaj volt. Ha öfőméltósága hajlandóságot mutatott volna, magával is lefekszik.

MÁRVÁNY No de kérem. Azt mesélték, hogy a szőrzete is lángvörös volt. Tudja, mire gondolok.

BRONZ Sosem láttam a szőrzetét. Nekem a számokról adott jelentést. Az ország állapotáról.

MÁRVÁNY Szóval egy vörös hajú nő szolgáltatott adatokat a vörösöknek. Nevethetnék a dolgon.

BRONZ De nem nevet.

MÁRVÁNY Pedig ma már mindegy.

BRONZ Pedig ma már mindegy.

MÁRVÁNY Úgyes. Tudtam, hogy nem volna szabad lebecsülni magukat.

BRONZ Mi sohasem becsültük le magukat.

(Lépések.)

JÚLIA Itt vagyunk. Nem értelek, de eljöttem veled. Néha olyan vagy, mint egy makacs gyerek.

NAGYKOVÁCS Egyedül akartam maradni az alkotásommal. Nem kértelek rá, hogy velem tarts.

JÚLIA Nem hagyalak éjnek idején egyedül kódorogni.

NAGYKOVÁCS Még mindig féltékeny vagy a volt asszisztensnőmre?

JÚLIA Fogalmazzunk pontosabban: féltelek.

NAGYKOVÁCS Olyan öreg vagyok?

JÚLIA Ez a szobor is mutatja.

NAGYKOVÁCS A jövőt mutatja. Az volt az elképzelésem. Itt áll mellettünk.

Itt van velünk, de a jövőt mutatja.

JÚLIA Attól tartok, most már a múltat. Vagy azt, hogy majd merre viszi a kamion. Arra! És a sofőr hallgat rá.

NAGYKOVÁCS Ne gúnyolódj a munkámon. Nézd meg, milyen monumentális. Tekintsd át a teret. Mennyire betölti.

JÚLIA Marha nagy szobor, el kell ismerni.

NAGYKOVÁCS Ez volt az első állami megrendelésem. Ebből vettem a Duna-parti lakást.

JÚLIA Ott is hagytad az első feleségednek.

NAGYKOVÁCS Az most nem lényeges. De beleadtam az akkori erőmet. Azt a belső sugárzást, amit éreztem.

MÁRVÁNY *(halkan)* Ő volt a megalkotója?

BRONZ Nagyképű alak.

MÁRVÁNY Eljött búcsúzkodni.

BRONZ Önmagát siratja bennem.

NAGYKOVÁCS Könnyű volt azelőtt köztéri szobrot csinálni, amíg lovakon ültek az urak. Ha jól megfaragtd a lovat, fölötte akármilyen alakot rábiggyeszthetél. De mit lehet kezdeni egy gyalogos figurával, akit le sem szabad vetköztetni. Más egy meztelen férfi, és más egy öltönybe burkolt pasas. Ezek az öltönyök olyan egyformák és unalmasak, hogy nagyon nehéz egyéníteni a figurát.

JÚLIA Hát ezt aztán egyénítetted. Aki ismerte, mind azt állítja, hogy nem is hasonlít a modellre.

NAGYKOVÁCS Az irigység beszél az emberekből. A versenytársak terjesztették ezt a marhaságot. Mert én kaptam a megrendelést.

JÚLIA Ezen nem múlik. Mármost hogy hasonlít-e. Kinek számított? Legfőljebb saját magának. De ő sem szólt, pedig itt volt a saját leleplezésén. Igaz?

NAGYKOVÁCS Ő elégedett volt. Jobban tetszett saját magának, mint nekem.

MÁRVÁNY *(kuncog)* Még csak nem is hasonlít saját magára.

BRONZ Könnyű annak, akinek ábrázolhatóbb a lova, mint saját maga.

MÁRVÁNY Nagyon eredeti öltönyt adott magára. Hallotta?

BRONZ Nem a ruha teszi az embert.

MÁRVÁNY De ruha teszi a szobrot. Ezt mondja a mester.

BRONZ Meg a ló. A szobor lényege a ló.

JÚLIA Nem vette észre, milyen kövérre mintáztad?

NAGYKOVÁCS A köztéri szobor nem oszlop. Ha eredeti karcsúságában hagyom, nincs térhatása. Ezért áll köpenyben. A leomló textília a földig ér, vagyis a talapzatig, és azt a benyomást kelti, mintha az alak a földből nőtt volna ki. A jelképeessége már akkor világos volt mindenki előtt. A nép fia.

JÚLIA Ezt sugallja a katonaköpeny?

NAGYKOVÁCS Honnan veszed, hogy katona? Nincs rajta jelzés.

JÚLIA Nem tudom, honnan jött ez a gondolat. Csak megézés.

NAGYKOVÁCS Rossz. Helytelen. Úgy képzeltem, tanítóra hasonlít. A nép tanítója. Akkoriban minden környező államban volt egy nagy tanító. És mindenekelőtt állt a Népek Tanítója.

MÁRVÁNY (*kuncog*) Van humora a pasasnak.

BRONZ Szobrász! Védett, mint a szarvasbikák. Sohasem engedtem a művészeket bántani.

MÁRVÁNY Igaza volt. Mindegy, hogy mit fecseg. A fontos az, hogy alkot.

JÚLIA Fázom. Ha kinézelődted magad, inkább bújjunk most már ágyba.

NAGYKOVÁCS Mondtam, hagyjál egyedül. Most szégyellem, hogy sírhatnékom van.

JÚLIA Sírjál nyugodtan. Láttalak már sírni.

NAGYKOVÁCS Tudom. Akkor is szégyellem. Miért kell bántani egy szobrot, akárkit ábrázol? Ha Hasfelmetsző Jack lenne, akkor sem kellene megsemmisíteni. Feltéve, hogy jó a szobor.

JÚLIA Miért nem kérted vissza a városi tanácstól?

NAGYKOVÁCS Mire hivatkozom? Hogy meg akarom őrizni? Hogy szeretem, mert ez volt az első köztéri szobrom?

JÚLIA Mondd, hogy kéred a bronzot. Mondd, hogy majd fölhasználok az anyagot.

NAGYKOVÁCS Már így is rám szálltak. Cikkeznek róla, hogy a régi rezsिम kedvenc művésze voltam.

JÚLIA Tagadhatatlanul az voltál.

NAGYKOVÁCS Mert a legjobb voltam a szakmában. Most is a legjobb vagyok. Gondolod, véletlenül bízták rám a réginek a restaurálását?

BRONZ Hohó! A méltóságos úr is ismeri művészünket?

MÁRVÁNY Hetek óta simogat, keneget, ragasztgat, ölelget.

BRONZ Még egy közös ismerős.

MÁRVÁNY Nem tudtam, hogy ilyen bizalmas viszonyban voltak egymással.

BRONZ Ezek után visszautasítja közeledését?

MÁRVÁNY Ezek után hideg leszek hozzá, mint a márvány.

BRONZ Nagy változás!

MÁRVÁNY Lökjem le a létráról, ha felmászik a fejemre?

BRONZ Isten ments! Az alkotómat? Sűgja a fülébe, hogy üdvözlöm én is.

NAGYKOVÁCS A szobrok érzik, hogy szeretem őket. Arra születtem, hogy szobrokat készítssek. Azt nem értem, miért kell őket bántani.

JÚLIA Majd én bekéredzkedek az elnökhöz, és azt tanácsolom neki, hogy hozzák át a bronzot a műhelyedbe.

NAGYKOVÁCS Megtennéd?

JÚLIA Majd melltartó nélkül megyek. Ha kell, bugyi nélkül.

NAGYKOVÁCS Nem kérhetem tőled, hogy lefeküdj neki!

JÚLIA Úgy bámul belém, mintha pornófilmet nézne.

NAGYKOVÁCS Az átkozott! Láttam, hogy nyalja a száját, mikor meglátott a szobraim között.

JÚLIA És azt nem láttad, hogy megsimogatta a fenekemet?

NAGYKOVÁCS A vén kecske!

JÚLIA Két évvel fiatalabb, mint te.

NAGYKOVÁCS De öregebbnek néz ki nálam! Honnan tudod, hogy fiatalabb?

JÚLIA Dicsekedett veled.

NAGYKOVÁCS Miközben simogatta a fenekedet?

JÚLIA Miközben a szoknyám alá nyúlt.

NAGYKOVÁCS Megtiltom, hogy bemenj hozzá. Miért engedted meg, hogy hozzád érjen?

JÚLIA A kezére csaptam. Hízelt neki.

NAGYKOVÁCS Nem kell a szobor. Nem alázkodunk meg senki előtt.

JÚLIA Ne félted engem. Csőbe húzom a fickót.

NAGYKOVÁCS Attól tartok én is. Ő is a csőbe akar jutni.

JÚLIA Nem bízol bennem?

NAGYKOVÁCS Bízom. Éppen azért. Nem kell a szobor.

JÚLIA Érted mindent megtennék. Ha az elnök azt javasolja, hogy neked adják a bronzot, és ezt úgy adja elő, mint saját ötletét, van rá esély, hogy megmentjük a szobrod.

NAGYKOVÁCS Tele volt a tér, mikor avattuk. Katonazenekar játszott. A hivatalos személyek külön emelvényen ültek.

JÚLIA Ne picsogj. Még megmenthetjük.

NAGYKOVÁCS Ilyen áron nem kell.

JÚLIA Nincs ára. Csak az ár látszata van. Ez lesz az én ajándékom születésnapodra. Úgyis gondolkodtam rajta, mit vehetnék az évfordulóra. Megkapod a szobrot.

NAGYKOVÁCS Téged nem adlak.

JÚLIA Gyerekünk nem lehet már. Legalább segíték, hogy a szobrot visszazerezd.

NAGYKOVÁCS Nem adlak. Ha egyszer akarják, megcsinálhatják a szobrot a képek és a modell alapján. Te élsz, és velem vagy. Nekem elég.

JÚLIA Gyere, fázom nagyon.

NAGYKOVÁCS Gyere. Te maradtál nekem. Vigyáznom kellene rád.

JÚLIA Ölelj át. Legalább a karod melegét érezzem.

(Lépések távolodnak.)

MÁRVÁNY Nahát, hogy magának milyen szerencséje van a nőekkel! Ez a csaj kifekszi magának a megmaradást.

BRONZ Én nem érdeklek a nőt. A szobrász a szerencsés fickó.

MÁRVÁNY Katonazenekar!

BRONZ Miféle katonazenekar?

MÁRVÁNY Zenekarral avatták föl. Nekem misét szolgáltak, mikor fölavattak.

BRONZ Akkor más volt a divat. A lényeg, hogy ceremónia legyen. Cirkusz a népnek.

MÁRVÁNY Mindennek meg kell adni a módját. Mindig szerettem a szertartásokat. A szertartás megnyugtatja az embert.

BRONZ Én meg sokáig gyűlöltem az álszent fontoskodást, a ceremóniameseterek forgolódását, a hivatalos sorrendet, a hosszú várakozásokat. Aztán beláttam, hogy anélkül nehéz megszervezni a nyilvánosságot.

MÁRVÁNY A születés, az avatás, a menyegző és a temetés rítusai, megszokott menete, azok a társadalmi formák, amelyeknek kötelező eleget tenni, aztán meg a népi és a vallási szokások is, amelyek kötelező érvényűek, a résztvevők számára eleve megoldanak bizonyos kérdéseket. Mikor meghalt a fiam, megbolondultam volna, ha gondolkodom rajta. Szinte szerencse volt, hogy eleget kellett tennem a szertartásnak. A papok irányították a temetést, nekem állandóan akadt valami dolgom. Úgy kifárasztottak, hogy a végén sírni sem bírtam már.

BRONZ Engem a kongresszusok fárasztottak ki legjobban. Már az előkészületekbe beleszórtam, aztán az a sok szabály, pontos menet, előírás, mindig földühített.

MÁRVÁNY Hát igen. Ezek nyilvános előadások.

BRONZ Különösen mióta közvetíti őket a rádió meg a televízió. Egész drámát dolgoznak ki. Vagy inkább show-műsort.

MÁRVÁNY Ső?

BRONZ Új kifejezés a látványosságra. Vannak kulisszák és szereplők. Vannak rendezők és ügyelők.

MÁRVÁNY Ilyen volt a koronázási ünnepség.

BRONZ Ilyen az elnöki beiktatási ünnepség is.

MÁRVÁNY Meg az érdemrendek kiosztása.

BRONZ Meg a katonatisztek fölszentelése.

MÁRVÁNY Meg a zászlószentelés.

BRONZ A kongresszusokon mindig elfogott a hisztérikus röhögés. Az a sok fölnyakkendőzött pasas, aki állva tapsol, és sehogy se akarja abbahagyni . . .

Csipkedtem saját karomat, hogy ne röhögjek bele a kamerába.

MÁRVÁNY Én mindig tiszteltem a formáságokat.

BRONZ Ha túl merevek, akkor saját ellentétükbe fordítják az egésznek az értelmét. A végén már fáj a tenyerük a tapsolóknak. De senki sem akarta elsőnek abbahagyni a tapsot, mert félt, hogy azt politikai jelnek tekinti majd valaki. A véget nem érő taps így nem az öröm, hanem a szűkülő félelem fokmérője lett.

MÁRVÁNY Szóval, féltetek magától, elnök elvtárs?

BRONZ Magától is rettegetek, méltóságos úr!

MÁRVÁNY Lehet, hogy joggal tartottak szigorú kezétől, elnök elvtárs?

BRONZ Legalább olyan joggal, mint az ön korlátoztságától, őfőméltósága!

MÁRVÁNY Én a nemzetemet szolgáltam minden erőmmel, ezt egy percig se feledje.

BRONZ A nemzetet vagy azt a sok üresfejű főnemest, akik minden vagyont kiszívtak a népből?

MÁRVÁNY A munkásosztálynak a munka a sorsa, ahogy a neve is mutatja.

A munkás dolgozzon, és ne politizáljon.

BRONZ Vége azoknak az időeknek, mikor valaki azáltal, hogy nemes anya szülte, élete végéig henyélhetett.

MÁRVÁNY Vége annak a kornak, mikor banditavezérek szobrait állították föl a város terein. Maga innen, elvtárs, pucolni fog!

BRONZ De maga, méltóságos úr, nem fogja élvezni, hogy idekocog a kövér lovával. Napról napra fogja látni, méltóságos úr, hogy nemcsak a galambok szarnak a fejére.

MÁRVÁNY Elmúlt a maga pünkösdi királysága, elvtárs.

BRONZ Ahogy a maga királysága is valóban csak pünkösdi volt, méltóságos uram.

(Kiáltás.)

ZOLI Láttad? Láttad?

PÉTER Megőrüdtél? Letéped a zakóm ujját.

ZOLI Csipiszt mutat. Nézz oda! Odafigyelj!

PÉTER Nem látok senkit.

ZOLI A szobor csipiszt mutatott.

PÉTER Mit mutatott?

ZOLI Csipiszt. Fityiszt. Fügét. Az ujjával, érted?

PÉTER Neked az agyadra ment a közvetíthetnék.

ZOLI Esküszöm az életemre. Behajlította a hüvelykujját. Így e!

PÉTER Meg vagy örülve.

ZOLI Ezt látnod kellett volna. Sose oda figyelsz, ahol történik valami.

PÉTER Mondtam, hogy hajnali váltás után nem szabad pálinkát inni.

BRONZ Bizony, fűgét mutattam, édes fiam. És mutattam volna én nagyobb dolgot is, ha behajlíthatnám a karom.

MÁRVÁNY Az elvtárs népies mozdulatokat tesz.

BRONZ Ófőméltósága pedig merev előkelőséggel ül azon a disznószerű lovon.

MÁRVÁNY Legalább tudom, hogy a nemzet föltekint reám.

ZOLI Gyere, megnézzük, hogy a méltóságos úr kirántotta-e a kardját.

PÉTER Ne bolondozz. Fáradt vagyok. Unom az egészet.

ZOLI Még iskolás koromban hallottam, hogy ha az elvtárs megmozdul, és másfelé mutat, megváltozik a világ.

PÉTER Már megváltozott.

ZOLI De azt is mesélték, hogy ha a méltóságos kirántja a kardját, ismét háború lesz.

PÉTER Gyerekkori meséket mondasz nekem hajnali négy órakor?

ZOLI Saját szememmel láttam, hogy a szobor csipiszt mutatott.

PÉTER Csipiszt az orrodra. Mutatta: így fogsz te rólam közvetíteni.

ZOLI Muszáj közvetíteni. Meg kell eleveníteni őket. Ki kell mondani, amit ők mondanának.

BRONZ Ez az, fiam. Én egész életemben a népet szolgáltam.

MÁRVÁNY Főládoztam magam a népemért. A nemzet boldogulása lebeggett a szemem előtt.

BRONZ Soha annyi gyár nem épült, mint az én időmben.

MÁRVÁNY Az ország népe sose volt olyan egységes, mint az én vezetésem alatt.

BRONZ Elöttem mindenki egyforma volt.

MÁRVÁNY Nálam mindenki tudta, hogy hol a helye.

ZOLI El kell mondani, amit a nép gondol róluk. Ha mi nem tesszük meg, akkor senki se teszi meg. Ha mi nem hozzuk nyilvánosságra, akkor tovább forr majd lenn a mélyben.

PÉTER Micsoda istenverte idealizmus!

ZOLI Ha mi nem beszéljük ki gondolatainkat, kérdéseinket, dilemmáinkat, akkor semmi sem változott meg a világunkban. Érted?

PÉTER Azt értem, hogy te azon a napon még a mikrofon közelébe se mehetsz.

BRONZ Hallod, fiatalember, amit mondok? Ide figyelj rám!

MÁRVÁNY Az egész nemzet igazságát hirdesd egyedül.

BRONZ Az elveimről beszélj. A céljaimról. Arról, amit el akartam érni.

MÁRVÁNY Abból nem lett semmi. Csak tönkretette az igazi célokat. Újra föl kell ébreszteni a népet.

ZOLI Ha nem változik semmi, akkor minek cserélgetjük minden emberöltőben egyszer a szobrokat?

PÉTER Tegyük egymás mellé őket? Hogy társalogjanak? Meg csipiszt mutatassanak egymásnak?

ZOLI Gondolod, a másíknak mutatta, és nem mindnyájunknak? Ez lehetséges!

PÉTER Száz év alatt öt szobor kerülne a térre. Tíz lenne belőlük kétszáz év múlva. Egész szoborkiállítás. Szoborkert. Szobortömeg. Szoborkongresszus.

BRONZ Demagóg duma. Fiam, hallgass a szavamra!

MÁRVÁNY Nem hallod, amit én mondok? Valamikor reszkettek a szavimtól az ország legnagyobb fiai.

BRONZ A mondataimat aranybetűkkel verték a falra.

MÁRVÁNY Úgy tisztelték a gondolatom, mint a szentírást.

BRONZ Ne hagyd ki az alkalmat, hogy engem idézz!

MÁRVÁNY Nem véletlenül jutottam újra az eszükbe. Én vagyok az igaz.

ZOLI Minden avatást és minden ledöntést közvetíteni kell.

PÉTER Ugyan minek?

ZOLI Hogy tudjuk, mit miért csinálunk. Nemcsak azt kell rögzíteni, hogyan történt. Ne csak a körülményeket írjuk le. Egyszer már tegyük tisztába az okokat is. Hogy a város ne szégyellje magát saját szobrai sorsa miatt.

PÉTER Faragott képek.

ZOLI Saját képünk ez.

PÉTER Ez?

ZOLI Ezek a szobrok mind mi vagyunk. Ha döntjük, ha állítjuk, saját magunkkal küszködünk.

PÉTER És saját magunknak mutatunk csipiszt?

ZOLI Igen. Saját magunknak mutatunk csipiszt.

(Zene.)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

MI LOBBANT FEL?

„A legújabb magyar irodalom” és az irodalomtörténet

B Á N Y A I J Á N O S

A *Csipesszel a lángot* című „a legújabb magyar irodalomról” szóló tanulmányokat tartalmazó kötet több fontos kérdést fogalmaz meg mind az irodalmi folyamatok, mind az irodalomértés és -értelmezés viszonylatában.

Legelőször mégis arra kellene választ találni, hogy „a legújabb magyar irodalom” szokványos, kissé konzervatív szókapcsolat mire utal. És hogy mire használható. Hacsak nem egyszerű deskripció. Lehet ugyanis egyszerű ténymegállapítás, minthogy el nem vitathatóan *van* „legújabb magyar irodalom”, hiszen minden *most* (legújabban) kiadott irodalmi vagy irodalminak tekinthető mű „legújabbnak” számít, ellentétben a tegnap (régén) írtakkal, ami mondjuk az „újabb” magyar irodalom lehetne, és ismét ellentétben a még korábban (régebben) írt művekkel, amelyek a régi, régibb, legrégebb magyar irodalomnak vehetők . . . Ha ennyiben ténymegállapítás a nevezett szókapcsolat, vagyis hogy valamihez képest „legújabb” az az irodalom, amelyről a kötet tanulmányai, kritikái szólnak, akkor könnyen kezelhető, de nem túl értelmes és kevésbé fontos közlés, hiszen olyasmit állít, aminek bizonyítására nincs szükség, elég csak a szokásokra, a szokásos értelmezésekre hivatkozni. Persze ha a „legújabb” csak azoknak a műveknek a korpuszát jelenti, amelyeket korábban még nem jelentkező írók írtak, és nem minden most megjelent művet, akkor szabatosabb lett volna azt mondani, hogy a „fiatal”, még hangsúlyosabban a „legfiatalabb” magyar irodalom, csakhogy ennek a fiatalnak van egy gúnyolódó jelentésárnyalata is, és ilyen dolgokban – a komoly irodalom dolgaiban – nem kellene gúnyolódni. Csakhogy, úgy látszik, mégis éppen így van. A kötet szerkesztői előszavában olvasható ugyanis, hogy „az 1956 után született és nagyjából a 80-as évek közepe táján jelentkezett írók . . . eddig megjelent műveit” vizsgálják a kötetbe felkérésre író tanulmányírók, akik maguk is „nagyjából egyidősek” a „bemutatott szerzőkkel”. Az új (legújabb) – a fiatal – magyar irodalmi *nemzedék* önértelmezésének – önmegnevezésének – vehető tehát a *Csipesszel a lángot* kötet, hiszen írók és elemzők – nagyjából

– ugyanabba a korosztályba tartoznak, sőt a kötethez az írásokban legtöbbször emlegetett Garaczi László írt ironikusan mentegetőző, rejtetten mégis irányt adó és irányt szabó utószót. És Márton László is kettős szerepet vállalt: emlegetik és írnak a regényről, ő maga viszont a fiatal drámaírodalmat mutatja be, fiatal drámaírókat, akik mellesleg versenytársai az irodalmi pályán.

Szerző és szenvedő személyének egybeesése, azonossága egy tanulmánykötetben nem egyszerűen kuriózum, érdekesség vagy éppen furcsaság. Többet jelent. Többek között azt is, hogy a kötet – bármennyire fontos ténymegállapítás az alcíméből következően – mégsem egyszerű névsorolvasás, nemzedéki bemutatkozás, afféle szellemes nemzedéki csoportkép az irodalmi hagyomány háttérével. És ha nemcsak ez, akkor másként is lehet, vagy éppenséggel másként kell olvasni.

Így aztán ki is lehet lépni a kissé régiesen hangzó alcím szokványos értelmezésének keretéből.

Az 1986 után jelentkező – fiatal – magyar írók műveit elemző írások ugyanis az új (a legújabb) irodalmi (írói) gondolkodás, közérzet, érzékenység megfogalmazásai. Éppen azért, mert van példa szerző és szenvedő személyének egybeesésére. A szerzőkkel nagyjából egyidős tanulmányírók nyilván a nemzedéki világvélemény megrajzolására is vállalkoztak. Bár Szirák Péter az új prózáról szólva megjegyzi, hogy „szempontjaink és bátorságunk, egyszóval nyelvünk nincs még ennek a prózának a megszólaltatására”, majd szinte programatikusan fogalmazza meg egy olyan „kritikai nyelv és kánon létrehozásának” igényét, amely nem „pamflet”, és nem a művek „körüléklése”, hanem az „új irodalom” „elfogadható értelmezési kerete”. Azért sürgető ez az igénybejelentés, mert e „kritikai nyelv és kánon” nélkül problematikus az új (az újabb) irodalom megértése és értelmezése, hiányában „nem pusztán az irodalomkritika fog zavarokkal küszködni, hanem önértésünk esélyei is csökkenni” – írja Szirák Péter. Az irodalomkritika mostani – úgy mond – zavarait, a „legújabb irodalom” kritikai fogadtatását – szűkre fogottan – elemző Wirth Imre írása beszél erről a hiányérzetről. Szerinte „a történetnélküliséggel és személytelenséggel sokkoló, az értelmezési felületek csekély (vagy éppen végtelen) számát kínáló, a hagyományos fogalmi készlettel megközelíthetetlennek tűnő irodalom” az irodalomkritika „hiány- és kudarcérzetének” történetéből is felmutat valamennyit. Még a „nemzedéki ön-kép és önmeghatározás” műveiben is.

Érthető Szirák igénybejelentése, éppígy Wirth óvatos fenntartása, hiszen az új művek megértéséhez kiányzó „kritikai nyelv és kánon”, a „hagyományos fogalmi készlettől” idegenkedő és elforduló irodalommal együtt az irodalmi gondolkodás és megértés új útjait kezdeményezi, annál is inkább, minthogy az irodalomban, de különösen a fiatal irodalomban megvan a másként értésre való vágyakozás; csak másként értve érdemes létezni. A másként értéshez meg a megértés más formái és más nyelve szükségeltetik... Nem hiányzik a kötetből – a tanulmányírók és az írók elvárásaiból – az új irodalmi nemzedékek

ismétlődve visszatérő meg nem értettségének majdhogynem romantikus, de mindenképpen baljós közérzete. Nem hiszem, hogy a meg nem értettség nemzedéki közérzete könnyen feloldható volna, s az sem biztos, hogy a *Csipesszel a lángot* kötet ezt a közérzetet feloldja az új írók sorában. Mégis, ennek ellenére, amit el kellene várni ettől a kötetből, és joggal is talán, hogy éppen a megértésnek az új kritikai nyelvét, új kánonokat, egy új, különböző és másféle szótár kidolgozására, de legalább jelzésére tegyen kezdeményezést, ne csak az igényt és a nyilvánvaló szükségességet jelentse be sorozatosan és visszatérően.

A kérdés tehát az, hogy van-e ennek az új – legújabb magyar – irodalomnak és ezen irodalom kritikájának, ami szintén a legújabb magyar irodalomkritika, olyan – Richard Rorty szavával élve – „közös szótára”, vagy olyan „közös nyelvjátéka”, ami – ha most még máshol nem is, legalább a nemzedék köreiben – beszélhető.

A válasz igen is lehet, meg nem is. Nézőpont kérdése. A *Csipesszel a lángot* kritikai sugallják ezt a semleges választ. Aligha lehetséges ugyanis, hogy egy nemzedék beszélt vagy beszélhető közös szótára a hagyományosabb szótárak irányából „jó” szótár legyen, ugyanakkor a hagyományos szótárak saját korlátaikkal is szembesülve hajlamosak, vagy hajlandók is gyakran, eltanulni az új szótár nyelvét és grammatikáját. Annál is inkább, hiszen az új kritikai nyelvre való igény bejelentői maguk sem riadnak vissza a hagyományos szótár beszélésétől. Másként szólva, az új szótár igénye nem egyszerűen a fiatal írónemzedék igénye, hanem a hagyományosnak a vágyakozása is.

Ezt azonban nem lehet, nem is érdemes általános érvényűsége emelni. Az „új kritikai nyelv és kánon” igénye nem lehet kizárólagos igény. Hiszen meggyőző „ellenmintája” van. Babarczi Eszternek Solymosi Bálint költészetéről szóló fontos tanulmánya éppenséggel „a régi, kétszáz éves szembeállítást”, a „klasszikus” és a „romantikus” költészet szembeállításának koncepcióját szólítja meg, hogy az új költő (az új költészet) világában tájékozódhasson. És erre a megszólításra az új költészet kedvvel válaszol. Vagyis egyáltalán nem különös, hogy a megértés (a megértettség) végett az új kritikai nyelv és kánon után vágyakozó költészet nem áll ellen a hagyományos, a régies szótárnak és nyelvjátéknak. Ellenkezőleg, illeszkedni tud hozzá, értékei és sajátosságai a régi szótár nyomán is pontosan el- és kibeszélhetők. Nyilván nem a régi szótár időtlen értékei miatt. A beszélőnek is bőven van része abban, hogy a régi szótár – a régi kritikai nyelv és kánon – a mai költészetéről való illő beszéd fordulatait és szabatoságát hozza el.

Mégis, az új, a legújabb irodalom aligha lehet elégedett a hagyományos nyelvjátékban való szerepeltetésével, hiszen az új nemcsak új kritikai nyelvet és szótárt igényel, hanem igényli a szabályokat is – a megértés, az értelmezés, az értékelés szabályainak megújítását –, mert nem akar a kritikai szótár régies szavaira válaszolva a hagyományban rekedni. Még akkor sem, ha a régi – mégannyira megértő – szótárt kétségtelenül helyesli.

Rorty idézett gondolatmenetét követve azonban arról sem kell megfeledkezni, hogy az új szótárak, az új kritikai nyelv, a megújult szabályok rendre magánjellegű kezdeményezések, és azok is maradnak mindaddig, amíg valamilyen közösségi, mondjuk, nemzedéki vagy az irodalmi iskolához, irányzathoz tartozás érzésével, elhatározásával nem esnek – véletlenül – egybe. A magánjellegűnek és a nyilvánosnak, közösséginek ez a „véletlen egybeesése” teremti, teremtheti meg az irodalomban az oly sokat vitatott, tárgyalt és mozgatott korszakfordulókat. Ebből következően adódik a kérdés, mit mond nekünk a *Csipesszel a lángot* kötet, vajon megtörtént-e ez a „véletlen egybeesés”, vagyis megtörtént-e az új, a legújabb magyar irodalomban ez a korszakfordulat? És milyen ez a fordulat, radikális (forradalmi?) vagy „bársonyos”? Kemény vagy gyöngéd? Az 1986-tól számított „váltás” a magyar irodalomban most még gyöngédnek és bársonyosnak látszik, s nem biztos, hogy ez a látszat bárkit is megcsalhat. A történetnélküliség, a személytelenség még nem olyan radikális fordulat, hogy ne lehetne az előzmények folytatásának venni. Nem biztos, hogy ennek éppen sokkoló hatása volna. Az értelmezési felületek változó száma viszont, hiánya vagy sokszorosítása semmiképpen sem újdonság. És aligha vehető a paradigmaváltás tényezőjének. Mindebből következik, hogy a korszakfordulóhoz, a paradigmaváltáshoz nem kellene befejezett szótárak és nyelvjátékok, se végső alakjukban kidolgozott szabályok és kánonok. Az irodalom vágyakozása az új kritikai szótár után állandó és megreformálhatatlan. A dilettáns is olyan kritikai nyelvre vágyakozik, amely őt, éppen őt értené meg. Kellene azonban a „véletlen egybeesések”, a magánjellegű rögeszme és a nyilvános igénybejelentés találkozása. A *Csipesszel a lángot* kötet éppen ennek a „véletlen egybeesésnek” a dokumentuma. A magánjellegű elhatározások, írói és kritikusi rögeszmék – a kötet bizonyítja – rálatáltak arra a nyilvános elvárásra, ami kiemelheti őket a magánosság, az egyszerűség, a privát szféra zárt köréből. Tehát megteremtődött az irodalmi kezdeményezés, a még hiányzó, de már alakuló kritikai nyelv és beszéd, a magánjellegű és rögeszmeszerű elhatározások, döntések, választások véletlen találkozása és egybeesése a „nyilvános szükséglettel”, ami az irodalomnak, az írói egzisztenciának, a világlátás és -értelmezés új érzékenységének homályos, függöny mögötti felmerülésében ismerhető meg. A posztmodern csak kerete ennek a nyilvános szükségletnek, gyökerei mélyebbek és szerteágazóbbak, semhogy egyetlen, bármennyire is tágítható kategóriával illethető volna. A dekonstrukció is csak látványos megjelenési módja mind a kritikában, mind a kreációban. Végül is erről a „nyilvános szükségletről” kellene beszélni, az irodalomnak arról a területéről, amelyből a találkozás tényezői kiemelkednek, és ezáltal felismerhetőkké válnak.

Elég világosan körvonalazódott a legújabb magyar irodalom néhány reprezentatív művében – Németh Gábor *A Semmi könyvéből* és az *Eleven hal* című kötetében, Garaczi László *Nincs alvás!* című könyvében, Márton László *Átkelés*

az *üvegen* című regényében, Kukorely Endre verseiben és prózájában, Darvasi elbeszéléseiben – a majdnem mindenre kiterjedő és majdnem mindenre érvényes deszakralizáció. Ezek az írók már nem ismernek olyan „szentségeket”, se történelmi, se nemzeti, se ideológiai „szent teheneket”, amelyeknek felelősséggel tartoznának. Főként nem ismerik el a közép-európai irodalomnak oly régről ismert keresztrefeszítettségét. Ők már nem égnék a történelmi kényszerhelyzet és a művészi elvagyódás kettősségének poklában, amiben nemcsak a nagy elődök, hanem a közvetlenül előttük járók is alaposan megperzselődtek. Ennek a nemzedéknek, ezeknek az íróknak a pokla és szenvedése máshol van. Abban legelőször is, hogy már elképzelni sem tudják, miként lehetne az írói lét értelmét, az irodalom (és a művészet) lényegét másból, mint magából az irodalomból (a művészetből) kikövetkeztetni. Az irodalomra, a művészetre ítéltség a választott pokol és szenvedés e nemzedék reprezentatív írói számára. Az irodalommal, a művészettel való egyedüllétre vannak ítélve. Arra, hogy az irodalommal kommunikáljanak, nem a történelemmel, ne az emberiség nagy kérdéseivel. Mert a nagy kérdések mind széthullottak darabjaikra, és a történelem is a végéhez érkezett. Ezek az írók az írással és nem a jelentéssel, a Könyvvel és nem a Művel szembesülnek. Mintha mostantól kezdve a szöveg és nem a szövegvilág lenne a mű. Nem biztos, hogy fenntartható az a régi meggyőződés, hogy a mű a szöveg megszólalása abban a bonyolult rendszerben, amit a szöveg és a befogadás produkál a megértés folyamatában. Ezért nem adnak kulcsot a megértéshez, vagy megszámlálhatatlanul sok kulcsot adnak, ami végső soron egyre megy. Ez elszakadás az elődöktől, az ez ideig ismert irodalmi és írói programoktól. Különös azonban, hogy ez a deszakralizációval történő elszakadás nem a paradigmaváltás törésvonalán történik, hanem a hagyomány újrafelfedezése nyomán. Nem épülnek be a nagy irodalmi folyamatosságba, nem állnak rá a folyamatosság nagy alakulástörténetére, hanem külön-külön egy-egy személyes hagyományláncot, nemegyszer egy-egy „kis magyar irodalomtörténetet” írnak műveikkel, és műveikbe a közvetlen elődöktől ellesett idézésalakzatokat váltva át rendre kommentárokra, a kommentárok kommentárjaira, valóságos vagy elképzelt „régiségek”, tájak és írók beszéd- és írásformáira. Hogy Kukorely Endre verseit és prózáját mindig valaki más mondja el vagy beszéli el, ez nem egyszerűen a költő és az elbeszélő sorozatos alakváltása, hanem egy új irodalmi hagyomány, egy másféle – akár személyesnek is mondható – irodalomtörténet felfedezése. Hogy *A Semmi könyvéből* történettöredékek, egymáshoz semmivel sem kötődő alakok lépnek ki vagy lépnek be ugyanoda, ez nem egyszerűen történetnélküliség, hanem az irodalom történetének, a művészet történetének egyetlen lapra írt változata. Eközben a hagyomány, a létező vagy a fiktív, egyre megy, csak akkor létezik és csak azért, mert *bele van írva* a könyvbe. Hivatkozás és indoklás nélkül. Attól van a hagyomány és attól az irodalomtörténet, mert leírták, idézték, kommentálták, még akkor is, ha nem mindig lehet utánajárni (és talán

nem is érdemes), létezik-e vagy sem a leírt és idézett mondat, a kommentált szöveg, hogy volt-e olyan előzmény, amit az új mű hagyománynak vesz, vagy kitalálta, attól még a kis magán-irodalomtörténetek megszületnek mind Németh Gábor, mind Márton László könyveiben. Vagyis amit mondanak, már nem mérhető össze a tapasztalatokkal, se az irodalmi, se a történeti tapasztalatokkal. Esterházy nyomán még megírható volt az „idézetvilág”, a legújabb magyar irodalom reprezentatív művei nyomán már aligha írható meg, és talán nem is volna érdemes utánajárni. Németh Gábor könyve, amiben a történetek és a hősök ki-be járnak, és végül a ballonkabátos rálép, „lehajol és felemeli. Végigpörgeti a nedves lapokat”, egy egészen másféle könyv, „senkinek se való könyv”, alapvetően csak a létezés ténye indokolja valóságosságát.

Különös ellentmondás rejlik azonban az irodalmi tradíció ilyen „privát szférába” való áttelepítésében, és a tapasztalattól meg a tapasztalhatótól való radikális elszakadásban. A tendencia egy ponton megszakad. *A Semmi könyvéből* idézem a következő mondatokat: „Amiről szó van, megközelíthetetlen. Csak az érthetetlen mondatok zenéje volna leírható, ha kotta volna a könyv, nem tétova bekezdések egymásutánja. De az, aki ír, beletörődik a lehetségesbe, téved, amíg megadatik a tévedés joga. Így és ekképp tovább.” Érthetetlen mondatok azonban nincsenek. A könyv nem kotta. Németh Gábor nagyon ügyel arra, hogy ne legyenek érthetetlen mondatok. A mondatok szabályosak, semmi zűrzavar a szavak sorában, semmi homályos az alá- és mellérendelések viszonylatában. Ez a szabályosság és grammatikai pontosság hitelesíti a mondatokat. Éppen ezért mondható, hogy nem érdemes keresni az idézetek forrását, ha az író sem árulta el őket, és nem érdemes a hitelesítő tapasztalatok után sem járni: minden hiteles, ami pontos mondatokkal van a könyv lapjaira írva. Ugyanez a hitelesítő szabályosság ismerhető fel Babics Imre hosszú verseiben, vagy Kovács András Ferenc formai átváltozásainak sokszorosításában: a pontosan kidolgozott hagyományos verssor ritmikai szerkezete és a strófa megbízhatóan hagyományos felépítése teszi hitelessé – irodalmivá – a közlést, nem a referenciális háttér. Vagyis az elszakadás a tradicionálistól, a közmegegyezésestől, a történettől és a személyességtől addig feszíthető, amíg fenntartható a mondat szabályossága és a versforma bizonyossága. Tovább már nem. És Németh Gábor, Kovács András Ferenc, Babics Imre nem is feszíti tovább. A nyelvben, az irodalomban, a művészetben vannak, erre vannak ítélve, ez az ő pokluk, ez az ő szenvedésük. Ezen a máglyán égnek, nem a régiek máglyáin.

Ennek a pokolnak a tüze, mint monden máglyatűz, kétséget szül. Farkas Zsolt szól Kukorelly, Szijj, Parti Nagy, Garaczi „bizonyos szövegeiről”, értekezve egy különös veszedelemről és kételyről: „Ezek után permanenssé válik a veszély, hogy azt, hogy mely irodalmi diszkurzusok válnak uralkodóvá, irodalmon kívüli jelenségek határozzák meg. (Nem a politikai terrorra vagy az intézmények nagyon is önműködő logikájára gondolok, hanem például a

mindig titokban, de egyre töményebben abszorbeált elméletek és esztétikák terrorára.)” A politika terrorja után az elmélet és az esztétika terrorja. Az itt emlegetett deszakralizációban is fennáll az elmélet és az esztétika ilyen értelmű erőszakossága. Természetesen ez nem egyszerűen a kritikus féelme. Az elmélet és az esztétika terrorja az író is üldözi. Valójában ez is a cenzúrának egyik változata. És nem is akármilyen változata.

Németh Gábor *Eleven hal* című könyvében olvasható Az időzített narancs című „novella”, amelynek két egymásnak feszülő szövegfelülete van. Egyik oldalon a novella, a hagyományos, Ottlik nyomán „jóízű” novellalevegővel áthatott elbeszélés Baumeisterről, aki halálosan beleszeret egy tetőkertben napozó bábuba, és ezzel szemben a másik szövegfelület azzal a kérdéssel, hogy „kit érdekelhet ez, rajtam kívül?” Egymással szemben áll tehát a novellairás vonzása, vagy akár azt is mondhatom, hogy a hagyományos novella utáni kicsit arcpirító vágyakozás és a töményen abszorbeált elmélet és esztétika. Ez utóbbi már nem hagyja rá az íróra a mégoly „jóízű” novella megírásának örömét, lefészezi, megszakítja, félreállítja. Nem beszélve arról, hogy az elmélet és az esztétika, igazi terrorista módjára, színre lépteti az olvasót is, az író is, a terroristák mindig populisták is egy kicsit. Mit tehet ilyenkor az elbeszélő, aki – ironikusan? – így beszél önmagáról: „Írok, hogy legfoglaljalak, hogy tanulj szórakozva. Írok, hogy segítsen közelebb tuszkolni ezt a napot is a pusztulás-hoz. Írok, hogy legalább, amíg olvasod, ne gondolj másra.” Így beszél önmagáról az olvasóhoz. Megpróbálja magára öltetni a tradicionális novellairó öltönyét. Amit végül is csak önironikusan tehet meg, egy-két elszabadult felkiáltásig is elmerészkedve: „Hogy mikre lennének képesek, Te meg én!” Mármint az olvasó és az elbeszélő. „Ne tudd meg, haver. Iszok a véredből. Nem őriztünk együtt disznót? Jobb félnem, mint megijednem? Milyen, amikor a vogult osztják?”

Am gyorsan visszatér Baumeisterhez, hiszen „Baumeister, a telosz”. És végigmondja a novellát. Baumeister nagy szerelmi történetét. A szerelem széthullását már nem említi, csak összekacsintva az olvasóval, egy kicsit kifúfolja a novellahóst, aki a bábút szerette meg életre, halálra.

Megírható volna ez a novella természetesen. És nem is akármilyen novella lenne. Olyan fanyar, jóízű, angolos short story lehetne, amilyenek – Ottlik szerint – az angol regények. Végül meg is írja Németh Gábor ezt a novellát. De nem úgy. Nem olyan formában, mert ugyanakkor szét is roncsolja, felrobantja, annak a veszedelmes kételkedésnek a nevében, amit az elmélet és az esztétika diktál neki. Meg is fogalmazza a kételkedés kérdéseit: „Miért kell Baumeister halálra ítélt, kisserű és nevetséges szerelmét elképzelnem? Miért kell egy tetőkertről írnom? Miért szerettem bele a kérdő mondatokba?” És már szinte könyörögve vágyik vissza a novellába: „Engedjete vissza Baumeisterhez!” Mindaddig erőszakoskodik az elbeszélő, mígnem megtörve az elmélet és az esztétika fenyegetését, csak elmondja a novellát, bár nem úgy, ahogyan a jó angol novellairók elmondanák, de mégis . . .

Az a veszedelem, amiről Farkas Zsolt tesz említést, az „irodalmon kívüli” tényezőkről, valójában nem állítható félre. Jelen van még akkor is, amikor ellenére megszülethet a mű. Aligha hiszem azonban, hogy a kevésbé töményen abszorbeált elmélet és esztétika célravezető lenne.

Az időzített narancs ezért akár a deszakralizáció itt emlegetett változatának elméleti igényű, vagy az ilyen igényeket is kielégítő változatának vehető. Egy novella, ami azt is elbeszéli, hogy milyen lehetett volna – idézi tehát a hagyományt, „leírja” a kis, személyes irodalomtörténetet –, azt is megmutatja, hogy milyen lehet most – bemutatja az elméleti és esztétikai tudást, közben mégis vagy éppen ezzel együtt példamutató irodalmi mű is. Olyan irodalmi mű, amely az irodalommal szembesülő, az irodalomra ítélt elbeszélő kételkedő ám cini- kús, gúnyolódó, ám önironikus szövegvilágát teremti meg.

Ha igaz, hogy az irodalom történetét nem az irodalomtörténészek elhatározása következtében írják újra, hanem az irodalomfogalmak változásai, a paradigmaváltások kényszerítik ki, akkor nyilván az is igaz, hogy az irodalmi mű megértése nem pusztán az elemző szubjektív tevékenysége, hanem az irodalomfogalom alakulása, változása folytán előálló megértésfolyamat. Vagy megértéstörténet. Mért zavarhat engem, hogy Németh Gábor Az időzített narancsba beleírta a novella elbeszélői és olvasói kommentárját is. Nem zavarhat, hiszen megláthattam benne az új, deszakralizált irodalomfogalmat is, annak az új szótárnak a szavait, amelyek lehetővé teszik számomra a műről való beszédet. Ezzel együtt arról sem kell megfélemedezni, hogy a múlt megértése párhuzamos a jelen irodalmának folyamataival. Téved az az irodalomtörténész, aki a jelen irodalmának megértése, a jelenben érvényes irodalomfogalom prizmján kívül vagy attól függetlenül keres rálátási lehetőséget akár a múlt, akár a jelen irodalmára, vagy az egyes művekre.

VERSEK ÉVE 1995*

VISSZANÉZ TÁVOZÓBAN A VERS

TOLDI ÉVA

A hely szelleme diktálja, hogy amikor a vajdasági vers helyzetéről beszélünk, mintegy mottóként emlékeztetünkbe idézzük Szenteleky Kornél *A vers a Vajdaságban* című esszéjét hatvanhét évvel ezelőttről, 1928-ból. Annak is csupán két gondolatát, a vajdasági vers hagyománytalanságáról szólót, meg azt, hogy „szinte divatos dologgá vált az utóbbi időben a líra válságáról károgni”. A *Versek éve* ismeretében én is azt mondhatom, amit Szenteleky mondott annak idején: „Ezt a károgó, temető elméletet azonban nem tudom hinni.” Meg azt is, hogy „sok a jó vers, még több az ígéretes”.

Ahelyett hogy általánosságban beszéljünk a vers helyzetéről, célravezetőbb azt megvizsgálni, mit mondanak a vers helyzetéről maguk a versek. Nem a versek egymás közti korrespondenciájára gondolok, bár ennek is szép példáját látjuk Pap József, Ács Károly és Fehér Kálmán szövegeiben, s nem is arra a párbeszédre, amelyet Berzsenyi Dániel, Füst Milán és Thomas Stearns Eliot költészetével folytat Tari István, Vass Izabella vagy Szűts Zoltán. Ezúttal kifejezetten a vers önreflexiók folyamataira helyezjük a hangsúlyt: mit mond a vers önmagáról, az írásról, szerepéről, hogyan definiálja önmagát. A kérdés nem marginális, a *Versek éve* szövegeinek jelentős hányada foglalkozik vele – s épp a legjelentősebbek. A versről való gondolkodás mintegy vezérmotívumként vonul végig az antológián.

„Most már szabad (. . .) mindentről írni” – mondja Bogdán József eddigi verstermésének talán legjobb darabjában. „Egyszóval: lehullott a rozsdás lakat.” Ez a ránk szakadt nagy szabadság azonban nem a boldogság pillanatait hívja elő, hanem a kiábrándult rezignáció metaforáját eredményezi: „Lelkünk, mint a kirabolt kirakat.”

* Az itt közölt szövegek elhangzottak 1995. augusztus 20-án Szivácon a Szenteleky Kornél halálának évfordulója alkalmából megtartott megemlékezésen

Gulyás József *Élni vagy írni* című négy sorosa így hangzik: „Téveteg, szomorú lény az ember, / reggel lefekszik, este felkel, / nem tudja, mit kell csinálni, / élni vagy írni, menni vagy várni.” A vers címében Gulyás József szembeállítás fogalmaz meg: az egyik oldalon az élet, a másikon az írás. Azzal azonban, hogy ezt az ellentétpárt az utolsó sorban egy másik ellentétpárral, a menni vagy várni ellentétével állítja párhuzamba, a szembenállást meg is szünteti, hiszen az írást egy ugyancsak az élet fogalomkörébe tartozó cselekvéssel azonosítja. S az sem mellékes, hogy az élni a menni-vel, az írni a várni-vel azonosítódik.

Írás és élet, vers és élet azonossága, egybejátszása az önreflexív versek alap gondolata. Ennek a gondolatnak a jegyében vonhatja meg a párhuzamot Ács Károly is: „Alig-létben alig-versek” keletkeznek, a versek pedig „temetőben sírkeresztek”. S ennek a gondolatkörnek a vonzásában íródott Ladányi István verse is, melynek már a címe elárulja az egybejátszást: *80 versfolyó méter veszprémi sétáról* beszél. Áttételesebb Böndör Pál gondolata, aki korábbi versdefiniáló haikujára – „Versesem soha be nem érő vetés. Szavam rá a jégverés” – most így reflektál: „A víz hullát vet a partra / a földre jégeső szakad / ha nem talál ugyanarra / mindig más és más szavakat.”

„Ütött az óra. A vers órája ez” – mondja Bozsik Péter. S hogy a vers órája „süket fülekben ketyeg”, s nem másutt, éppen itt, pedig „száz mérfölddel lejjebb úr a halál mondattana”. S hogy a vers léte nem függetleníthető az emberi létezésétől, szép metaforában bontja ki Szűgyi Zoltán: „Ma felástam a kertem és ez volt a vers // tegnap a meggyfa metszésének versét végeztem el // már tudom: holnap majd // véremmel versként // öntözöm a földet.”

A versíráshoz társuló, szinte idilli természetélményt fogalmaz meg Koncz István, ám ez az idill visszajára fordul, negatív idillé válik. Csupán egyetlen metaforában hiteles megfogalmazója lesz mai létélményünknek: „A kertekben már vérzik / a kis mandulavirág, / rózsaszín ereken halk jaja / fázósan permetez s borzad alatt / a márciusi fű a dermesztő szélben.” Az istentől és embertől elhagyott természet „vérzik” és „borzad”, s távozni készül innen a vers is, költészetünknek talán a legrelevánsabb kérdését fogalmazva meg: „Visszanéz távozóban a vers, / díszeit hagyja, s azt is / aki majd tovább hazudja . . . / Ki tudja? Talán – akármilyen is – épp ez a költészet / dolga.”

Miközben önmagára reflektál, a világra reflektál a vers. Az elveszett édent panasolja Fenyvesi Ottó is, akinél az éden „felrobbant”. „Már nem tudom, miben és kiben bízzak. / Szarnak a versre, válságban a líra” – definiálja a vers és önmaga helyzetét a költő, aki „Halott vajdasági költőket olvasva” akar kiutat találni. „Jó lenne a hajatokba kapaszkodni. / Jó lenne hinni nektek. Bízni bennetek” – szólítja meg őket, majd fel is sorolja, kikre gondol: „Mikes Flóris, Szenteleky, / György Mátyás, Tamás István, Thurzó Lajos, Dóró Sándor, / Tóth Feri, Podolszki, / Sziveri, Fehér Feri.” Hogy köztük is elsősorban Szentelekyt tartja fontosnak, bizonyítja, hogy versében *Az Olimposz alatt* című

Szenteleky-verset is említi. S itt kell elmondani végezetül, hogy Harkai Vass Éva is Szenteleky égisze alatt marad, amikor az *Akácok az őszben* című verset – mint írja – „újraénekl”.

Négy évvel ezelőtt, a legutóbbi *Versek éve* megjelenésekor cinikusan magyarázták meg nekünk, hogy ilyenkor nem illik versantológiát szerkeszteni, sőt háborúban nem illik verset sem írni. És lám, versek nemcsak hogy keletkeznek, hanem a költők a versről elmélkednek, s a verset definiálva önmagukat, élethelyzetüket ragadják meg. Gyökereket keresnek, és kapaszkodókat találnak. Vajon a költészetünk gyökértelenségét felpanaszoló Szenteleky Kornél gondolta volna-e, hogy éppen benne?

A MEGSZÓLÍTHATATLAN ÉLET CELLÁJÁBAN

UTASI CSABA

Vannak pillanatok, midőn a költészet öröktől való, szentnek hitt kérdései előtt is megtorpan az ember, s az analitikus megszólalás helyett legszívesebben a hallgatást választaná. A csendes tünődést, amely talán megvilágíthatná a pokol mélyét, azt a feneketlen szakadékot, ahova ezredévek óta hullanak egyre a szellemi értékek. Márpedig a mai pillanat, ez a hosszú évek óta tartó pillanat épp ilyen. Mindaz, ami körülöttünk és bennünk lejátszódik, démoni hatalmak cinizmusával sugallja, hogy nincsen remény, hogy a megálmódott emberség elérhetetlen, hogy a „fejlődés” óhatatlanul kataklizmába fog torkollni. Bár századunk igazán mindent elkövetett, hogy az értelmetlenség mētelyével átítasson bennünket, csak most jutottunk addig a pontig, ahol már az utolsó tartalékok következnek. Nem pusztán azért, mert tapasztalataink immár a szó szoros értelmében is fojtogatnak bennünket, hanem mert az élet látványa nem kínál kiutat.

„Az igazságon kívül való élet abszolút jegye a megszólíthatatlanság” – mondja egyhelyt Hamvas Béla, s ennél pontosabban aligha jellemezhetnének helyzetünket. Mert a permanens erőszaktétel mellett épp az élet megszólíthatatlansága jelenti itt a legfőbb gondot, melyet még spekulatív módon sem szüntethetünk meg. Kiváltképp a költők nem, kik, igaz, alkotás közben rendszerint valamely virtuális olvasóra tekintenek, de végső fokon mégis mindig magát az értelmes életet kívánják megszólítani.

A törzsi mítoszokból, igazságnak álcázott hazugságokból és idiotikus bosszúvágyból táplálkozó megszólíthatatlanság természetesen mély nyomokat

hagyott költőink munkásságában is, mint azt a nemrégiben megjelent *Versek éve 1995* is tanúsítja. Ebből a teljesen szabadon, válogatási szándék nélkül létrejött gyűjteményből, mely az ízlés, a formateremtés, az eszmélkedés tekintetében egymástól messze eső lírai megnyilatkozásokat fog egybe, újra meg újra azonos vagy hasonló motívumok bukkannak föl, azt a benyomást keltve, mintha a több ezer sorból, a szerzőktől csaknem függetlenül, egy lényeglátató külön vers váza bontakoznék ki. Egy olyan versé, amely patetikus álfölény, siránkozás és olcsó érzelmesség nélkül örökíti meg a szenvedő, legbelső körökig szorított öntudat munkáját. „Létünkkel felelünk e tavasznak, / araszolva, ahogy a meztelen csigák. / Hol van a világ? Hol a világ?” – kérdi borongón Brasnyó István, amire egy merőben más költőiség hangján Gulyás József így felel: „Téveteg, szomorú lény az ember, / reggel lefekszik, este felkel, / nem tudja, mit kell csinálni, / élni vagy írni, menni vagy várni.”

Ezeknek a megfeleléseknek, egymáshoz való átszólásoknak interferenciája érthető módon ott erősödik föl igazán, ahol a versek a konkrét vajdasági helyzetre mutatnak. „Nincs már bennünk sem akarás, sem varázs, / kihűltünk, mint a samottidomok” – panasolja föl Bogdán József, és a maradéktalan lefékeződésnek ezt a motívumát mások is fölvetik, körüljárják. „Ide vagyunk temetve / és járunk-kelünk mégis” – közli pl. Raffai Zoltán, amit Tari István és Cs. Simon István így teljesít ki: „a könnyek itt semerre / sem folynak”, „nekünk itt már / csak a »maradék maradéka maradt!« / S közben a part tovább szakad.”

Az élet megszólíthatatlansága, a csaknem határtalan világhiány természetesen jól kivethető törésvonalakat hozott létre költőink azonosságtudatának relációiban is. Kínban fogant ironikus mosollyal, már-már az iróniát is ironizálva, Böndör Pál megvallja, hogy ma már nem hasonlít önmagára, hiszen mindaz, ami „túlságosan régóta tart”, zavart okozott bensőjében. A nála fiatalabbak pedig, akárha a megállapítására reflektálnának, tovább beszélnek a témát. „Nem tudom, hogy ki vagyok, és kire hasonlítok. / Időnként hamis följegyzéseket írok” – tűnődik el Géber László, ugyanazzal a zavarral küszködve, mint Harkai Vass Éva („mintha nem mi volnánk / mintha valaki más”) vagy Ladányi István („Mintha valaki más lennél / valaki más helyett”).

Ez a zavartság talán mégis Koncz István versében a legmeggyőzőbb. A költemény első felében, Janus Pannoniusra asszociáltatón, halk jajt permetezve vérezni kezd egy mandulavirág, miközben alant a dermesztő szélben borzad a márciusi fű. A teljes értékű képsor azonban hirtelen megszakad, s egy régtől ismert konczai gesztussal visszanez távozóban a vers: „diszeit hagyja, s azt is / aki majd tovább hazudja . . .” A mű szigorú tekintete látszólag a lírai én és a poézis ellen fordul, holott áttételesen épp a megszólíthatatlan világra sújt, többletjelentést biztosítva a mandulavirágnak is.

Ugyancsak figyelmet érdemel Fenyvesi Ottó verse, melyben halott vajdasági költők nyomába szegődik. Csak találgatni lehet, mi minden készíthette erre a különös útra. A kiszakadtak nosztalgiája? A befejezett életutak állandósága, melynek már semmiképpen sem árthat a csörtető élet? Vagy talán az a paradox igazság, melyet a körünkől éppen húsz éve távozott Gál László így fogalmazott meg utolsó füzetének egyik versében: „csak holtuk után élnek a nagyon igazak / de akkor már nem ők az élők”? Akárhogy van is, a vers tétova elégikussága, melyet a költő önvédelemből helyenként érdes futamokkal ellenpontoz, addig a végső kérdésig megy el, hogy az utóbbi hetvenöt évet is szem előtt tartva, érdemes-e egyáltalán verset írni. „Jó lenne a hajatokba kapaszkodni. / Jó lenne hinni nektek. Bízni bennetek” – szól sóváran a költő, majd a hosszabb részlet egyik csomópontjában elkészíti a „leltárt”: „Itt jártatok. / Nem vagytok már. Eljött értetek / Vajdaságba a halál. / Mikes Flóris, Szenteleky, / György Mátyás, Tamás István, / Thurzó Lajos, Dóró Sándor, / Tóth Feri, Podolszki, / Sziveri, Fehér Feri. / Hinni akarok nektek. / Hogy megérte.” A groteszk fintorral záruló vers persze nem ad, nem is adhat definitív választ a fölmerült kérdésre, de mert elkészült, közvetve mégiscsak azt üzeni, hogy megszólalni mindennek ellenére érdemes.

A gyűjteményt Gulyás József egy régi, 1977-ben írt hosszú verse zárja. Gulyás mindig is kedvelte ezt a horizont teljességével számoló, a költői tapasztalatok összegezhetőségét ígérő műfajt, de sehol másutt nem járja végig oly magabiztosan, poétikus hordalékokat mellőzve az utat, mint a 41-ben. Miközben a legjobb szimultanista hagyomány jegyében lépésről lépésre rögzíti negyvenegy évének keserű tanulságait, nemegyszer látomásossá izzítva egy-egy képet, a vers egyre inkább a jelenvalóság energiáival töltődik föl. Az „egzisztencia sara”, a „nagy hiábavalóságok” és a „semmiben halászás” ismétlődő motívumai egyértelműen a ma felé mutatnak, akár a következő három sor is, mely akár jövődőlésnek is felfogható: „mészárosok és szitakötők / véres pillantásai között, / itt fogunk élni”. Épp ezért Gulyás József verse nemcsak zárja a gyűjteményt, hanem nyitja is, fényt vet rá, alapját képezi.

Noha kurta jegyzetemben a *Versek éve 1995* számos fontos vonására még érintőlegesen sem térhettem ki, végezetül mégis summáznám a gyűjteményről alkotott véleményemet. Olvasgatása során megújulón Juhász Ferenc egy régi hasonlata motoszkált bennem. Csokonai Vitéz Mihályról szóló esszéjében írta le vagy negyven esztendővel ezelőtt: „Úgy énekelt, mint a mesebeli madár: a tövis egyre mélyebben a bögyébe fúródik, de ő énekel csudálatosan.” E találó reflexióhoz csak annyit fűznék hozzá, hogy költőink mai éneke természetesen korántsem csudálatos. De hiteles. A csudálatossághoz jóval kisebb tövisre volna szükség.

„KI HALLJA MEG A SUTTOGÁST E REKEDT ORDÍTÁSÚ KORBAN?”

Széljegyzetek, glosszák, értelmező vázlatok líránk mai állapotára vonatkozóan a Jugoszláviai magyar költők műhelye kapcsán

F E K E T E J. J Ó Z S E F

Mintegy fél évvel ezelőtt, talán nem is a líráról beszélgetve hívta fel a figyelmem Brasnyó István arra, hogy az általam igen kedvelt és sokszor elmondott, szinte egyetlen fejből tudott költeményt a leggyakrabban pontatlanul idézik, ha szóba kerül. Észrevétele megingatta az én önbizalmam is: lehet, hogy rosszul emlékszem a diákkorom óta magamban hordott négysorosra? „Kimondatott végre / váratott soká / van honnét szökni / de nincs hová.” Emlékezetem így idézi Gulyás József sorait. Ha ő nem így írta, az se baj, s ha Brasnyónak van igaza, hogy mások is pontatlanul idézik, az se. Gulyás József verse ez esetben ugyanis már-már a folklór részévé vált, szövegromlásra ment keresztül, tehát már nem is ugyanaz a költemény, amit egykor olvastunk, ám e karcsú négysoros – író barátunk tapasztalatára hivatkozván állíthatom – sokunknak többet jelent a kis kezdőbetűs költeménynél, legyen, mondjuk, akkor a nagy V-vel írt Vers, ami nem az iskolai biflázásnak köszönhetően maradt meg az elmúlt évtizedekben, nem is az emlékezetünkben, hanem a lelkünkben, idézésekor ezért igazítunk rajta parányit, hiszen a sorokat már nem a költő mondja, hanem mi, akik idézzük, akik azonosultunk Gulyás Józsefnek e négysorosban kifejezett életérzésével. Valamikor az 1970-es évek légelejen.

Mindezt csupán azért említem, mert midőn kezembe vettem a Jugoszláviai magyar költők műhelyét, ez az említett Vers motoszkált a fejemben a kíváncsiság mellett, hogy milyen életérzés tapintható ki költőink mai megnyilatkozásaiból, akadnak-e tematikai átfedések az alkotói mutatványok között, s nem utolsósorban, hogy bírják-e költőink szusszal, képesek-e olyan erővel kivetíteni életérzésüket, miként tette azt a négysoros szerzője közel huszonöt évvel ezelőtti könyvében. Ily módon, Gulyás József verse által prekondicionálva olvastam a közel félszáz szerző munkáját, mindenekelőtt a „van honnét (. . .) de nincs hová”-érzésének mai esztétikai megjelenése után fürkészve.

Nem egy előre fölállított bírálat igazolására, hanem mert a *Versek éve 1995*, illetve a Jugoszláviai magyar költők műhelyeként jelzett gyűjtemény szándéka szerint is lélek- és sorsállapotot kíván reprezentálni, mégpedig költőink esztétikai világméskének feltérképezése útján. Ha a legfontosabb kérdést úgy

fogalmazzuk meg, hogy mi határozza meg a jugoszláviai magyar (költő) lélek- és sorsállapotát, akkor a sorrendben első vers címe már meg is adja az eleve tudott választ: a *Félelem és rémület*. Nem belemagyarozás és hozzáképzelés, nem prekondicionálás, ezt bizonyítják majd a következő példák.

A korábban hallgatást fogadott, majd a közlendő kényszerére hallgatva újra megszólaló Ács Károly az új verseit bevezető négy sorosában költeményeinek születési körülményeit „alig-lét”-ként fogalmazza meg, amelyben szinte magától értetődően „alig-versek” teremhetnek csupán. „Alig-létben alig-versek” – ez az Ács-sor akár címe is lehetett volna a negyvenöt költő alkotásait bemutató *Híd* füzetnek.

A lélek békevágya, a nyugalom és a szépség iránti vonzalma kénytelen meghátrálni mindennapjaink reáliái előtt. Elmúltott már a gögicselés ideje, de kiáltani még nem mer senki. A rezignált hallgatás ideje ez, nem az elmélkedésé, az önvizsgálaté, hanem a ténymegállapításé, nem a beletörődésé, hanem a tárgyszerűségé. Németh István versében például harsány disszonanciában találkozik két tény egyszerű egymás mellé állítása: „Nagypéntek van”, szögezi le, és ezzel máris idézi az elmélyülést, a magasztosság családát átölelő hangulatát, a halál kétezer éves bizonyosságát és a feltámadás reményét. A két szóval teremtett, megelőlegezett verhangulatot azonban aknaként tépi szét a rákövetkező tárgyilagos megállapítás, egy rádióhír versbe applikálása: „S már megint lőtték / Dubrovnikot.”

B. Foky István költészetéről a *Bezdáni versek* című kötete óta tudjuk, hogy a múltba tekint ugyan, de olyan alapossággal, hogy megállapításai váteszi értelmezést nyernek, a jóslatokon túlmenő hitelességgel állítanak. Itt, az Ács-féle alig létben leledzők tevékenységét minősíti és folyamatosítja keserűséggel: „Homokvetés, sosem zöldellés!” – írja, miután alaposan körülnézett. Mintha erre a vizsgálódásra kérdezne rá a műhelyben két helyen is szereplő Gulyás József: „Hol élsz?” Magát kérdezi egy négy soros versben, de két sorral később már általánosító értelmű választ ad: „mélyen magamban”, bezárkózva, szinte a vegetálás köldöknéző melankóliájába tespedve. A vers se máshoz szól, csak magához, a költő magával kommunikál. Az egymással való gondolatközlés bizonyára értelmét veszítette, de legalábbis felesleges. Mégis, ha közérzetünk-ről kívánunk jelentést kihallani a költeményekből, akkor olvassuk Gulyás József verseit. Az évtizedekkel ezelőtt írt, a bevezetőben helyesen vagy tévesen idézett sorai, a van honnét . . . de nincs hová dilemmájának feloldhatatlansága mára bizonyossággá igazolódott, amit most meg is erősít: „Téveteg, szomorú lény az ember, / reggel lefekszik, este felkel, / nem tudja, mit kell csinálni, / élni vagy írni, menni vagy várni.” (*Élni vagy írni*)

Gulyásnak ezt az idézett tényfelmutatását még tovább fokozza Raffai Zoltán költeménye, amiről annyit meg kell külön is jegyezni, hogy ugyancsak négy soros, és ennek a formai egybeesésnek bizonyára nem csupán az általános

verstani modellek követésében kell keresni az okait, hanem az erőteljes tömörítés költőinknek a mából credő kényszere is lehet. Íme a vers: „szóteremtő itt a csönd / névtelenek a félelem sírkövei / ide vagyunk temetve / és járunk-
kelünk mégis” (*Vajdasági hallgató*). Szóteremtő a csönd? Ám legyen, hiszen közé: félszáz poéta munkálkodott a költői műhelyben. Közük Böndör Pál, aki ugyancsak helyzetanalízist fogalmazott meg versében, a többiektől annyi eltéréssel, hogy a keserűségét mégis van ereje átszűrni az irónián, így pesszimizmusát képes átlendíteni a tényszerűsége: „Egy másik életben . . . másik darabban / még talán ennél is lehetne rosszabb.” Szombathy Bálintnak az Andy Warhol emléke előtt tisztelgő képversében elég volt a *war*, az angolban háborút jelentő szót aláhúzással kiemelni, hogy versbefogadó képzeletünket eltérítse Amerikáról, és tény és való jelenünkre, mindennapjaink aktualitására terelje. Képversének ilyen értelmezése esetleg éppen olyan olvasói beleézés, mint amikor Böndör Pál a valóságtól vezérelve minden ablak helyén egy-egy lőrést vél látni, ám ha így is van, megteremti azt az értékelő és átértékelő kapcsolatot a kimondott és a kimondatlan között, ami költészetté teszi munkáját.

Ezredévünk befejező tíz esztendejének legeleje röppentette fel az otthonról, a hazából való elmenés vagy itt maradás nem csupán költészeti, hanem egzisztenciális kérdését, ami azóta igencsak sokféle megfogalmazást nyert tetekben, szavakban, versekben, hiszen a vajdasági magyarság, így a költők és írók is rákényszerültek a kérdés fölötti töprengésre. Nem is maradt ennyiben, löbben tevőlegesen is döntöttek a „van honnét” mellett, még többen a „nincs hová”-t tartják még mindig fontosabbnak. Nem szólnán most arról, hogy az előbbieket néhány a poézis határait meghaladó módon és hangon véleményezték az utóbbiakat, korábbi és mostani tevékenységüket. Meglepő, hogy a műhely alkotói, elmentek és maradók vegyesen, éppen ezzel a témakörrel foglalkoznak a legkevesebbet, legalábbis tény- és szövegszerűen. Mintha mindenki beletörődött volna választásába, megnyugodott volna, vagy Szűgyi Zoltánnal együtt vallaná, hogy az otthon ott van, ahol az ember azt megteremti magának. Csak a hiányérzettel kell megbirkózni. Fenyvesi Ottónak a halott vajdasági költők hiányoznak, Cs. Simon Istvánnak az elment barát. Ám lehet, hogy sok más is, ami nem érett még verssé. Hiszem, hogy költőinknek a későbbiekben is lesz szólnivalójuk a „van honnét . . . de nincs hová”-témájával – egzisztenciális valóságunkkal – kapcsolatosan, ugyanúgy, mint ahogy volt negyedszázaddal ezelőtt. Akkor, amikor korosztályom, az akkori tizen- és huszonevesek szimfonikus meg hard rockot hallgattunk, és nem is éreztük túl rosszul magunkat. A „ketrecbál” valahogy később kezdődött számunkra.

A műhelyben szereplő fiatalok némelyike még szakmailag (is) ismerkedik a költészettel, ebben a gyűjteményben csak ők írnak verset a versről, elmélkednek afölött, hogy mi is a vers, a költészet állandó témája önmaga is. Ugyanakkor világnézetük, létélményük és sorsviziójuk semmivel sem derűsebb

tapasztaltabb társaikénál. Vass Izabella címválasztása egyenesen letaglózó: „Úristen hol a nevetésem . . .” Erre játszik rá Győrffy Zoltán borongóssága, ami az előtte álló életet tompa és szürke lépések egymásutánjának láttatja – versvilágában a lét mintha örök alkonyatban zajlana.

A legifjabb megy el legtovább. Szűts Zoltán egyenesen Átokföldjének nevezi szűk pátriánkat, „ahol az egyetlen idő a múlt”. Versbéli közlésében pedig az a legkegyetlenebb, hogy realitásábrázolását (mennyire nem költészeti kategória! de mégis: szól hozzánk!) nem érezzük csalókanak, sorai nem tűnnek költői túlzásnak.

Ha a Jugoszláviai magyar költők műhelye alapján kívánjuk minősíteni vagy leírni vagy bár megközelíteni költészetünk 1995-beli állapotát, mindenképpen általánosításokra kényszerülünk, noha tudjuk, az általánosítások – kegyesen fogalmazva – féligazságok, a többségtől elkülönülők számára akár hazugságok is, hiszen a költészetünk helyzetét szemlélő széljegyzetsúfolás akaratlanul is figyelmen kívül hagy alkotókat, talán irányzatokat nem, de közel félszáz emberről is nehéz alkotásaikból ítélni, nem hogy ha líránkat teljességében kívánjuk görcső alá venni. Az átfogó véleményezés, a közös jegyek előnyben részesítése az egyedi és egyéni jellemzők rovására, azok elhallgatása mellett lehetséges csupán, így gyakorlatilag figyelmen kívül kerülnek a kimagasló, de ugyanakkor az elhanyagolható egyéni teljesítmények is.

Vállalván a generalizálással járó veszélyt, a következő, általánosnak vélt jellemzőket ki szeretném emelni.

Napjaink költészete a földhözragadt realitásokban gyökerezik, és amelyen a valóságunk, olyan a költészetünk is: a versek nem lombosodnak magasba. Világunk költői megfogalmazásai zömmel a lét és a valóság felszínét karcolják csupán. A költők mintha csak kerülnék a valós elmélyülést, a reflexiót, és alanyiságukat hangulatok, élmények versbe szorításával fejezik ki. Ugyanakkor szerencsére nem ütötte fel a fejét a dilettáns naturalizmus, aminek egyébként igencsak kedveznek hétköznapjaink. Ezzel kapcsolatosan szinte törvényszerűen merül fel a kérdés, hogy a költészetnek módjában áll-e és ugyanakkor feladata-e olyannak mutatni a valóságot, amelyen. Ha ilyen követelményt támasztanánk a poézissel szemben, akkor az már nem lenne költészet. Arról nem is szólva, hogy más, tapasztalati és kognitív módszerekkel egyáltalán megismerhető-e a valóság.

Költőink sokféleképpen írnak verset. Számos formában, bár a *Versék éve 1995* ezt nem mutatja, de újra kedvelt a szonett, gyakori az epigrammaszerű négy soros, velük szemben azonban hiányzik a hosszúvers. Eltérő az alkotók nyelvi lehetősége, a trópusok használatára való törekvése, vagy mondjam bátrabban, tehetsége. A különbségek ellenére a szerzők mondanivalóban néhány szűk alaptípus körül mozognak. Egyfajta tematikai unifikálódás jelei

fedezhetők fel, ami nem kötelezően rossz, hiszen lehetőséget ad az esztétikai érlelődésre, a legerőteljesebbek, a legjobbak kinőhetnek az átlagosak közül – ha lesz ideje és kedve az olvasónak kivárni ezt az érést. Költőink ugyanis több értelemben is a világok kereszteződési pontján alkotnak, és nagy a valószínűsége, hogy az ilyen kereszteződési pontok mellett minduntalan legázolják a föltörekvő hajtásokat. Ezért hiányoznak a formai újítások a műhely alkotóinak munkáiból, ezért a tematikai sokszínűség hiánya, és ezért nem jellemző költészetünk jelenére általánosságban az irónia, a távolságtartás és a kívülmaradás esztétikai vigasza.

Hozzá kell tennem, 1994/95-ben az idő ha nem is, de a megszaporodott kiadók inkább kedveztek a versnek, mint a prózának. Aránylag szép számban jelentek meg független és félig magánkiadásban is verseskötetek, közöttük alig néhány említésre méltó, Ács Károlyé és B. Foky Istváné például, ám jóval nagyobb mennyiségben a „pocskrossz” versek mezőnyében versenyképes alkotások kerültek az olvasók elé. A *Versek éve 1995* gyűjtemény erénye és értéke, hogy megkímélt bennünket a szemet szűrő vadhajtásoktól.

Költészetünk állapotáról szóló diskurzusunkban hitem szerint végül is az a fő kérdés, hogy miként szólhat a poézis a máról. Alkotóink műhelyében száznál jóval több esetleges választ olvashatunk. Megvallom, közülük legalaposabbnak, legátfogóbbnak, hittel vallott valóságfedezettel rendelkezőnek Gulyás József *41* című hosszúversét érzem. Csak hát ez a költemény nem 1995-ben keletkezett, hanem – 1977-ben! A manapság íródottak, hangsúlyozom, általánosítva, zömmel, kölcsönözvén Ács Károly gondolatát: „alig-létben alig-versek”. Hogy így van-e, a múlt irodalomkritikája, vagyis az irodalomtörténet mutatja majd meg. Később derül majd ki, hogy jelenünkben lehetett-e egyáltalán másképpen megszólalni, ám az is meglehet, hogy a mai versek is negyedszázad múlva nyerik el érvényüket, mint Gulyás József idézett költeménye. Ha netalán így lenne, keserű negyed század előtt állunk.

Sajátos olvasata sikeredett írásomban a *Versek éve 1995*-nek: nem a költészetnek az öntörvényűen építkező értékeit kerestem a jugoszláviai magyar szerzők munkáiban, hanem a tény és való hétköznapi által prekondicionálva referenciák után kutattam, inkább arra kíváncsian, hogy mit mondanak a költők, nem pedig, hogy azt hogyan mondják, arra kérdezve rá, hogy kommunikálhat-e egyáltalán a poézis a mával, avagy teljesen hitelét veszítette a szó, igazi értelme és értéke nem a hallgatásnak van-e. A költészetnek, mindenekelőtt a lírának természetesen nem feladata a tárgyiasult világgal kommunikálni, a poézis és a reáliák között közvetlen kapcsolat nem létezhet, hiszen csúcsait éppen akkor érheti el, ha minél távolabb képes szakadni a tárgyias referenciáktól, ha a nyelvi teremtő erő intenzitása önálló létének pályájára képes indítani a verset. Mégis: világ és valóság nélkül nem létezhetne annak sem-

milyen képe, semmilyen ideá(l)ja, nem létezhetne a poézis. Mi másért szögezhetette volna le Adorno, hogy Auschwitz után nem lehet verset írni? Vagy kérdezzük csak tovább: Vukovár után lehet? Sarajevó, Mostar, Srebrenica után lehet? Még egyszerűbben: a tegnapi, a tegnapelőtti vagy a holnapi éjszaka után lehet verset írni?

Látjuk, lehet. Költőink verssel ébrednek. Azonban immanens önértékeinek megteremtése mellett egyre több valóságvonatkozást fogadnak magukba ezek a költemények. Ha elfogadjuk, hogy a költészet az ember „bolond beszéde”, akkor ebbe a bolond beszédbe itt és most egyre több rend, tárgyilagosság és fogalmi vonatkozás épül be. Ezzel olyan terhet vállal fel a költészet, amivel együtt már nem azonosítható a modern poézis eszményének, a valóságtól való elrugaszkodásnak a megvalósulásával. Ugyanakkor a fogalmi és tárgyiasult referenciák „vállalt” és mértékletesen kezelt ballasztja ebben a költészetben versteremtő erővé alakul, aktívan részt vesz a poézis öntörvényű értékeinek létrehozásában. Ezeket az értékeket – hogy lezárjam e hevenyészett glosszáriumot – felfedezhetjük, minősíthetjük, szakmai felkészültségünk és egyéni ráhangoltságunk alapján esetlegesnek vagy állandónak, fontosnak vagy elhanyagolhatónak, ösztönösen vagy literátori tudás útján teremtettnek értékelhetjük; sőt, általánosíthatunk is, miként én tettem Ács Károly sorának felhasználásával: „alig-létben alig-versek”. Mégis versek, mégis művészet, mégis élet. Annál inkább, ha szemléletünk vezérfonala hasonló ahhoz, amit Karinthy Frigyes a következőképpen fogalmazott meg: „Vagis az a művészet, amit az ember gondol, / És ha nem gondol semmit, az is művészet – / És ha csak érez valamit, az is művészet, / És ha neked nem, hát nekem.” (*Nihil*)

Utóiratként bár, de be kell fejeznem az általában rosszul idézett vers körüli történetet, annál is inkább, mert mai témánk tudós referense, Utsi Csaba úgyszólván helyreigazítana, ugyanis ő szerkesztette Gulyás József *Pirossal, feketével* című könyvét, amelynek záró négyesorosa a *Végre*, az a költemény, amit Brasnyó István szerint leggyakrabban tévesen, rosszul idéznek. Neki van igaza, legalábbis egy esetben, ugyanis én rosszul emlékezem a költeményre. Megcseréltem a szórendet, és ugyanakkor személytelenebb, de általánosabb közlésként reprodukáltam. Az évek múlásának szövegkoptató hatása az én versértelmezésem másik irányba élesítette – az általános érvényét igyekezett kiszélesíteni, mondhatnám, axiomatikus értékűvé érlelődtek bennem a sorok, amelyeket most már a hitelesség kedvéért – pontosan – idézek: „Végre kimondhatod, / váratott soká: / van honnan szöknü, / de nincs hová.”

Ez a költemény lehet, hogy alig-létben fogant, de nem alig-vers. Valóságfedezete és hitele 1972-ben is megvolt, ugyanúgy, mint ma. A körülmények változtak, az értelmezések módosultak, a vers és annak érvényessége megmaradt. A kötet ugyan nem jegyzi, de a bibliográfusok kiböngésztek, 400 péld-

dányban jelent meg. Nem tudom, hányan olvashatták el, nekem, néhányunknak bibliánk volt (ha ezt a szót a válogatott könyvek értelmében használjuk). Ám hány vajdasági magyarnak lett egzisztenciális mementója e rosszul idézett vers? Ami lehet, hogy nem is vers. Hisz reália.

Erre azonban aludjunk egyet. Idehaza.

JUHÁSZ FERENC BORI IMRÉNEK ÍROTT LEVELÉBŐL A VERSEK ÉVE 1995-RŐL

. . . Már vágytam írni neked, s a folyóiratod új száma aztán újra asztalhoz ültetett (mert reggel kilenc óta dolgoztam, most dél van), hogy megmondjam: szívenlökőt (akár a hó dorong, ha a házból az utcára megyek) az az erő, indulat, bizalom, hit-hűség, élni-akarás, megmaradás-vágy, bizonyító vágy, termékeny szerelem és szorgalom, ön-büszkeségetekhez ragaszkodás, a nyelv virágzás-öröme, a fékezhetetlen és elfogulatlan teremtő kedély, az akármi-van-de-lenni kell győzelme, ami e lapokból sugárzik, árad, önmagát kivilágítja. Ami példája lehet mindannyiunknak. Ami a költészet az emberből kiirthatatlan képződését és lombosodását bizonyítja. Oly sok nyelvi és költészeti kételkedő, civilizációs megszállottságban elbutuló, más mámorokhoz menekülő, kifutó, elfutó, megszökő ellenében. Olyan ez a folyóiratszám, mint a fény villogása a sötétben, mint a világítótorony éjszakai lámpa-körforgása, ami nemcsak önmagát jelenti, de alatta, körülötte háborgó és gyötrődő sötét teret is, az őselem jajgatását és csendes síkmozgását, kotlósként kotyogó óriás-magányát. Igen, a Híd új száma azt mondja (a versekben-összefoglalt önmagával), hogy a költészet a legősibb princípiumok egyike az emberben, a legemberibb emberi az emberben, s önlényünk titkából akkor is kivirágzik, ha vér, ha kő, ha tűz, ha jégvihar, ha társas magányözön, mint az égő karszterdők füstje. Ha a növényzet alatt a kopaszodni-éhes kő. A világegycetem embermosolya a bitófa alatt. Akármilyen szenvedés és egyedültség! Akármilyen tájfun-pörgésű ellenerő! . . .

Budapest, 1995. július 24., hétfő.

A DALTÓL A HOSSZÚ ÉNEKIG

Nagy László poétikai változásai

T Ü S K É S T I B O R

Három megjegyzés kívánczok bevezetésül.

1. Alkotóművészek – költők, írók – különféleképpen „kezelik” pályakezdésüket, eltérő módon tekintenek vissza az indulás éveire, „zsengéikre”. Említsünk néhány közismert hazai példát! Ady első verseskötete, a *Versek* 1899-ben jelenik meg, ezt követi 1903-ban a *Még egyszer*. Az első „igazi” Ady-kötet, az *Új versek* 1906-ban lát napvilágot. Maga a költő is ezt tekinti sajátjának, a már életében verseinek gyűjteményes kötetében az első két kötete a függelékbe sorolja, s minden későbbi gyűjteményes Ady-kötetnek a végén találjuk az indulás verseit. – Kodolányi írói pályáját a *Sötétség* című elbeszélésének Nyugat-beli megjelenésétől (1922) számítja. Ezt megelőzően azonban napvilágot látott három verseskötete (*Hajnal*, 1915; *Kitárt lélekkel*, 1919; *Üzenet enyéimnek*, 1921). A prózaíró Kodolányi olyannyira „haragudott” – nem is olyan gyarló, nem is annyira igénytelen – korai versesköteteire, hogy legszívesebben még az elajándékozott és könyvtárakban őrzött példányokat is összegyűjtötte és megsemmisítette volna. – Megint más Pilinszky János esete. Első verseskötete, a *Trapéz és koralát* 1946-ban jelenik meg. Pilinszky egész pályáján tudatosan vállalta minden korábbi, kötetben publikált versét, ennek volt demonstratív jele, hogy minden későbbi verseskötetbe fölvette előző kötetének teljes anyagát. – Nagy László magatartása mindhárom példától eltér.

2. Az irodalomtörténet-írás és az esztétika eltérő diszciplínák, különböző stúdiumok. Céljuk, módszerük, eszközeik különfélék. Az előbbi elsősorban a mű geneziséét, megszületésének körülményeit vizsgálja, a történeti situációt rekonstruálja, az utóbbi a mi a szép? és a miért szép? kérdésre próbál válaszolni, és csak a pusztá szöveg foglalkoztatja. Törekvésük nemcsak eltér egymástól, gyakran szembe is kerül egymással. Az alkotó életében többnyire csak a kiérlelt, önálló kötetben megjelent alkotásait vállalja, az irodalomtörténetet viszont a változatok, a fogalmazványok, a „piszkozatok”, a megtagadott

művek is érdeklik. Ily módon a jelentős alkotó művei halála után védtelenekké válnak, s az utókor irodalomtörténésze néha kíváncsibban hajol a variációk, a töredékek, a „zsengek”, mint a végérvényesen hitelesített művek fölé. A két megközelítést nem lehet egymással szembeállítani, egymás ellen kijátszani; a maga határain belül mindegyiknek létjogosultsága van, egyik a másikat nem cáfolja, ha korlátait tudomásul veszi, elfogadja. Amikor Nagy László három korai, még 1946–47-ben megjelent versének újraközléséhez a versek fölfedezője, Tasi József a költő engedélyét kérte, Nagy László csak ennyit mondott: „Majd ha meghalok.” Maga a költő is tudatában volt tehát annak, hogy egy idő után művei nemcsak az olvasók, hanem az irodalomtörténészek kezébe is kerülnek.

3. A címben szereplő két fogalmat ki kell tágítanunk. „Dalt” mondunk, de a dalnak többféle változata van (népdal, mūdál, helyzetdal, Heine-típusú, Pilinszky-típusú dal), továbbá pályája kezdetén Nagy László nemcsak dalt írt, hanem a dalformával rokon siratót, emlékeztetést, könyörgést, jajgatást, lakodalmast, karikázót, nevettetőt, naplót, látomást, zsoldárt, mozaikot, balladát, levelet, bordalt, virágéneket, nyári éneket, esti képeket, téli krónikát, rapszódia-t, farsangi éneket is – hogy csupán a verscímeiben szereplő, műfajt jelölő fogalmakat soroljuk föl. Hasonlóképpen a „hosszú éneknek” nevezett verstípus is olyan tág meghatározás, amely eltérő karakterű műveket jelöl, mert más a *Gyöngyszoknya*, mint a *Menyegző*, más *A vasárnap gyönyöre*, mint a *Szederkirály*. Vagyis a hosszú éneknek is változatai vannak. Továbbá a pálya kiteljesedő szakaszában a hosszú énekek mellett más típusú művek is születnek Nagy Lászlónál – itt csupán a kései képversekre és az utolsó kötetben önálló ciklusba sorolt prózakölteményekre hivatkozunk.

Jeleztük, hogy Nagy László az előbb említett példaktól eltérő, sajátos módon „kezelté” pályakezdését. Eljárását stilizálásnak, a valós kép retusálásának, átkezelésének nevezhetjük. Egy pillanatilag nem kételkedünk az eljárás morális jogosságában, s minden bizonnyal igaza van annak az esztétikai szempontnak is, amely a költő későbbi döntését tekinti autentikusnak, ám az irodalomtörténetet a történelmi valóság, a tények, az okok is érdeklik. Röviden szólva: Nagy László valódi pályakezdését teljes mélységben nem ismerjük, illetve amit annak ismerünk, az későbbi stilizáció eredménye, a költő megtalált hangjához történt hozzákomponálás. Nagy László *Deres majális* című kötetét 1957-ben jelenik meg. Ez sorrendben – a *Tűnj el, fájdalom* (1949), *A tűzér és a rozs* (1951), *A nap jegyese* (1954) és *A vasárnap gyönyöre* (1956) után – a költő ötödik verseskötete. Gyűjteményes kötet, alcíme szerint: *Versek 1944–1956*. A kötethez csatolt utószóban Nagy László ezt írja: „Tizenhárom esztendő verseit gyűjtöttem össze e kötetbe. A *Galambcsőrök*, *Az angyal és a kutyák* című ciklusok versei, kevés kivétellel, most jelennek meg először. Ennek két

oka van. Első kötetem összeállításakor, 1949-ben, a költészetről alkotott fölfogásom s valamiféle szégyenérzet zárta el java részüket a megjelenéstől. A másik ok: a kézirásos füzeteim néhány darabja már jóval előbb eltűnt a különböző kollégiumi szállásokon. Írásaim többsége szerencsére ismét visszakerült hozzám. A verseken itt-ott vigyázva javítottam. Néhol szócserékkel, új címekkel, strófák elhagyásával segítettem rajtuk. A javítások tartalmi s formai, ritmusbeli lényegüket nem érintik . . .” És itt még következik két mondat, de ezeket később idézem.

Nem kétséges, vannak olyan kézzel írott versesfüzetek, amelyek Nagy László korai, 1944-ben, 45-ben, 46-ban keletkezett verseit tartalmazzák. Három ilyen versesfüzet a Petőfi Irodalmi Múzeum 1995-ös gazdag és változatos Nagy László-kiállításának üvegvitrinjeiben is látható. Az utószóban említett két ciklus, az 1944-ben, 45-ben és 46-ban keletkezett korai versek a *Deres majális* terjedelmének csaknem a felét töltik meg, 144 könyvoldalon 106 vers olvasható. Hogy e versanyagot tüzetesen összehasonlítsuk a versesfüzetek szövegével, nem állt módunkban. A kérdésre, hogy mit jelent valójában az „itt-ott vigyázva javítottam”, csak a teljes versanyag elemző átvizsgálása után válaszolhatnánk. Nagy László korai versei közül igen kevés azoknak a verseknek a száma – még a tízet sem éri el –, amelyeknek eredeti és átdolgozott szövegét egyaránt ismerjük. Nagy László első verspublikációi (három vers) Iszkázi Nagy László néven a Népi Ifjúsági Szövetség folyóiratában, a Népi Ifjúság 1946. decemberi, 1947. márciusi és áprilisi számaiban jelentek meg (ezeket Tasi József közölte újra kommentárral az *Élet és Irodalom* 1995. március 31-i számában), ezt követően 1947 decemberében mutatta be a Valóság F. Nagy László néven hét versét, önvallomását és egy rajzát, továbbá két verse napvilágot lát ugyanezzel a névvel a Sótér István szerkesztette és 1948 szeptemberében megjelent *Négy nemzedék – élő magyar költők* című antológiában. E versek közül hét (a *Valóság*ból öt, a *Sótér-antológiából* kettő) szerepel a *Deres majális*ban; azaz a korábbi és a véglegesnek tekintett, javított szöveg egybevetését csak ezeknél a verseknél végezhetjük el.

A javítások jellege és mértéke különböző. A változtatások egy része valóban csupán igazítás: megfelelőbb tipográfiai forma megválasztása, néhány szócseré, találhatóbb metafora használata. Nem feltétlenül a legkorábbi versek igényelték a legtöbb átsimítást. Van korai verse (például 1944-ből az *Öreganyám*), melyet jóformán érintetlenül hagy, van, amelyikhez erősebb kézzel nyúl, tömörít, strófákat hagy el (például az ugyancsak 1944-es jelzésű *Nem apad el az Isten tehene*). A *Család* két változatának egybevetése jól mutatja az ilyen típusú javításokat: a tiszta ütemhatárokat eltünteti, enjambement-t sző a versbe, a szóismétlés egyik tagját kicseréli, fokozott nyelvi eredetiségre törekszik, plasztikusabb, képszerűbb, szemléletesebb megoldásokat használ, s a vers hangulatát néhány új mozzanat beszövésével személyesebbé teszi, a látomás felé

mozdítja el. A vers két változatának bármelyik szakaszát hasonlítjuk össze, ugyanarra a következtetésre jutunk: az utóbbi megoldás a sikerültebb, a szebb, a költő későbbi verseihez méltó.

Szembetünőbbek a tartalmi változtatások és igazítások. A *Tavaszi dalnak* (1948) ezt a nyers képét: „oly undok ma a / kesergés / mint papokon a / pörsenés”, szelídebbre cseréli: „Oly undok ma a / busulás / mint sötét csuha- / hurcolás”, bár a hasonlat így is eléggé erőltetett. A *Májusfák*ből (1948) egész versszakot hagy el, mégpedig ezt a sematikus, nyíltan agitatív, antikapitalista célzatú strófát: „Nyugaton fehérek, feketék / májusa fekete fátyol; / őket az aranyak hervasztják, / minket a szabadság ápol.” Ezek a változtatások átvezetnek a költői stilizációnak egy – az előzőnél sokkal – erőteljesebb, a költő arcképét lényegesen átrajzoló formájához, mely már Nagy László korai költészetének mélyebb rétegeit, belső világát érinti. S itt kell idéznünk a *Deres majális* utószavának utolsó két mondatát: „E könyvben közölt verseket valлом enyéimnek. Szövegük végérvényes.” Vagyis – implicite – ami korai köteteiből nincs benn a *Deres majális*ban, azt nem vallja sajátjának a költő, keményebben fogalmazva: amit Nagy László nem vesz föl első gyűjteményes kötetébe 1957-ben, azt megtagadja, érvényteleníti, kiiktatja lírájából. Amikor megtalálta hangját, új alapot teremt költészete folytatásához, a múltat átrajzolja, a jövő szempontjából legitimizálja. A *Deres majális* megjelenésekor csupán e kötet ismeretében okkal mondhatta a kritika: „meglepően kész” költő áll előttünk . . . Ám ha kézbe vették volna a két korai kötetet is . . .

A pályakezdés átrajzolására – már 1953-mal kezdődő magára eszmélése, kiábrándulása, valamint az 1956-os forradalom tapasztalatának birtokában – minden oka megvolt a költőnek. Első, *Tűnj el, fájdalom* (1949) című kötetéből a 32 versnek mintegy felét (15 verset), második, *A tűzér és a rozs* (1951) című kötetének mintegy harmadát (11 verset) ezeket is jórészt átdolgozva – őrizte meg. S miféle verseket hagyott el? Elég legyen a címüket idézni: *Ének az igaz elvtársról*, *Hazaárulókra*, *Ének a Vörös Hadseregről*, *Dimitrov, az ország szíve*. Megírásukat nem lehet egyetlen mondattal elintézni: Nagy Lászlóra is hatott a sematizmus, a személyi kultusz éveinek irodalomszemlélete . . . A botlás – nevezzük így – tanulságai távolabbra mutatnak.

Miképpen lehetne rekonstruálni Nagy László pályakezdését a költő vallo-másai, valamint a föltárt valóságos élettények és irodalomtörténeti adatok alapján? – A Veszprém megyei Felsőiszkázon született, falun, a Somló tövében nevelkedett fiú már tizennyolc évesen, pápai diák korában verseket ír. Milyen úton indult el, mit lát, mit hall, mit tapasztal maga körül? A még élő népköltészet – népdalok, mesék, népszokások (pl. regölés, betlehemezés, lakodalmasok), betyártörténetek, a hagyományok kötöttségében élő falu mindennapi világa veszi körül. És mit olvas, melyek első irodalmi, műköltészeti élményei?

A magyar klasszikusok: Petőfi és Arany versei (pl. a *Családi kör*), a később – már középiskolás korában – megismert Ady és József Attila, melyhez Sinka István hatása társul. Ha óvatosan kell is kezelnünk a *Deres majális*ban közölt korai, 1943-as, 44-es, 45-ös jelzésű verseinek eredetiségét, azért annyit nem változtathatott később rajtuk, hogy át ne üssön a versek szövetén az előbb említett hatás. A korai versekben a paraszti világ közvetlen szemléleti elemei vannak jelen, népi hiedelmek, babonák, keresztény és folklór motívumok. Valószínű, hogy a mitologikus vonások, a látomásos-metaforikus elemek később, az átdolgozás során épültek a versekbe. A versek zöme dal, s kétütemű, páros- vagy keresztrímű, magyaros formát követ. De nem a népdal külsőségeit veszi át – például a dalküszöb teljesen hiányzik nála –, hanem a szólás tisztaságát, a képalkotás természetességét, a gazdag zeneiségű ritmust. Személyessége is elválasztja a népdal kollektív, szentenciózus fogalmazásmódjától. S talán nem is a népdalhoz, hanem inkább a gyermekmondókákhoz, az ünnepi-kultikus szokásokhoz, a pünkösdőlő, a regös ének szövegéhez kapcsolódik (*Pünkösdi hajnal, Csodafiú-szarvas*). A folklór elsősorban a szürrealisztikus látásmódra teszi-tehette érzékennyé.

1946 őszén Budapestre megy, beiratkozik az Iparművészeti Főiskolára, majd a Képzőművészeti Főiskola rajz szakán folytatja tanulmányait, végül a Pázmány Péter (később Eötvös Loránd) Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán köt ki, itt is előbb a magyar irodalom-szociológia-filozófia szakon tanul, majd orosz szakos hallgató lesz. Mindeközben – három éven át, 1946 és 1949 ősze között – különféle népi kollégiumokban lakik. Szállása előbb a Dózsa György, aztán a Dési Huber István Népi Kollégium, ezt a József Attila Népi Kollégium követi, majd visszaköltözik a Dési Huber Kollégiumba. A népi kollégiumok szelleme, a „holnapra megforgatjuk az egész világot” hite sugárzik feléje, ez tölti el érzésvilágát. Amikor a *Valóság* hét versét közli, ezt írja magáról: „A felszabadulás óta szinte napi táplálékom a versírás; friss levegőt szívtam magamba és örülök, hogy kifújhatom.” Verseibe ekkor kerülnek a különféle mondanivalós, aktuálpolitikai elemek, az antiklerikális, antikapitalista hang, a paraszti világ bírálata, a szabadság föltétlen hite, a „főpapok” citálása, „az új életnek forradalma”-szerű kifejezések. A versek élménytartalmában azonban változatlanul jelen van a természet reális képeinek érzékletes megidézése, jelen vannak a falusi népelet színei, a különféle népszokások, a karácsonyi betlehemezés, a húsvéti passió, a föltámadási körmenet hangulata (*Éjjél, Húsvét táján*). A korán publikált versekre érvényesek Sötér István – ma már elmondhatjuk, ami kritikusra talán a legnagyobb dicséret: – látnoki értékű szavai: „F. Nagy László a fiatal nemzedék talán legkészebb, leginkább atmoszférát teremtő, kifejezési eszközeiben a legváltozatosabb és legfelszabadultabb, áttörően konkrét költője, akinek jövője még rendkívüli eredményekkel kecsegtet.”

Egyelőre azonban nem a jóslat beteljesítése következik el. A költő 1949 őszén állami ösztöndíjjal Bulgáriába utazik. Másfél évet tölt Szófiában. Ne feledjük: Nagy László itthon három éven át a népi kollégiumok szellemében nevelkedett, baráti körének tagjait innét választotta, majd kiszakad a hazai valóságból. Személyesen a legvédelettebb, legdédelgetettebb életformát éli (kinek lehet jobb dolga, mint a külföldi ösztöndíjasnak?), ugyanakkor a személyi kultusznak még a hazainál is drasztikusabb, még balkánibb, bizáncibb megnyilvánulásai veszik körül. Otthon, a viszonylagos falusi jómódban élő apját megszegyenítik, kuláklistára teszik, családját beszolgáltatással, gumipitypang-ültetéssel, padlássópréssel nyomorgatják, külhoni ösztöndíjat élvező fia viszont kulákellenes verset ír, a falusi élet hagyományos szokásrendjét bírálja, Dimitrovot ünnepli, a szovjet irodalom egyik „remekét”, egy elbeszélő költeményt fordít, mely a második világháború szovjet hősről, Zojáról szól. Ezt a kisiklást nem lehet a „költészetéről alkotott fölfogás” helytelenségével, naivitással, pillanatnyi zavarodottsággal, úttévesztéssel mentegeni. Magyarázni is legföljebb azzal lehet, hogy a költő jóhiszeműségét kihasználta a zarnoki politika, hogy a költő félelmében – tudván, hogy könnyen rásüthetik a megbélyegző szót: kulákgyerek – még rá is licitál a politikai jelszavakra. Mindehhez járul egyfelől Nagy László politikai tapasztalatlansága, járatlansága a hatalom útvesztőiben, másfelől a kritika és az irodalompolitika torzító hatása, mely a „népiséget”, a „lírai realizmust” kérve számon, költészetét a mozgalmi líra, a politikai tézisek megverselése irányában ösztönzi. Korán elhúzzák szája előtt az elismerés mézesmadzagát is: első kötetére és a Zoja-fordításra 1950-ben József Attila-díjat kap, majd a következő évben kiadják második verseskötetét.

Mi jellemzi még ezt a költői indulást? – A negatívum is, az is, hogy milyen hatás nem éri a költőt. Nagy László 1945 júliusában érettségizik a pápai református kollégium kereskedelmi iskolájában. Magyar szóbelin a *Nyugat* első nemzedékének költőiről kérdezik, Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula költészetéről beszél, s jeles érdemjegyet kap. Ennek az életrajzi mozzanatnak azonban láthatóan semmi nyoma nem marad költői indulásában. Babits és Kosztolányi (főként Babits) csakhamar a magyar irodalomból kitagadott költők lesznek, az öncélú, l'art pour l'art költészet képviselői, az elefántcsonttoronyba vonuló, individualista líra jelzőjét sütik rájuk. Nagy László nem kapcsolódott az 1945 után hivatalból megtagadott hagyományhoz, mintát és példát az ún. népies lírában (Erdélyi, Illyés, Sinka költészetében) keresett és talált. Ady és József Attila költészetéből is leginkább az érintette meg – a forradalmi hang –, ami a „Lobogónk: Petőfi!” jelszóba belefért.

A fiatal Nagy László mentes maradt egy másik hatástól is, a magyar avantgárd költészet, Kassák Lajos lírájának az ismeretétől. Igaz, hogy az irodalmi és művészeti hagyományoknak ez a forrása akkor még a Nyugat-líránál is jobban el volt zárva, az alapművek, például Kassák önéletrajza, folyóiratai a könyv-

táruk polcain és a múzeumok raktáraiban porosodtak, nem voltak kölcsönözhetőek, de annyira azért nem voltak megközelíthetetlenek, hogy ha a fiatal költő erőfeszítést tesz a hagyomány megismerésére, akkor sehol nem nyílik rés a számára. (Ha másutt nem, akkor a Teleki téri piac árusainál, akikről ezekben az években magam is – többek között – első kiadású Kassák- és Füst Milán-köteteket vásároltam.) De Nagy László ekkor nem is tesz kísérletet a magyar avantgárd művészet megismerésére, annak hatása csak a jóval később írt szabad versekben és képvisekben lesz tetten érhető. Babits világa viszont alighanem mindvégig idegen marad a számára. Mint ahogy a Babits csillaga alatt indult költők és kritikusok, az úgynevezett Nyugat negyedik nemzedéke, az Újhold köre is mindvégig idegenül – hogy ne mondjuk: ellenségesen – tekintett Nagy László költészetére. (Itt közbeiktathatnék egy levelet, melyet Nagy Lászlóról írott könyvem megjelenése után kaptam 1983-ban a nemzedék egyik tagjától, a levél szerzője még az önkritikus számvetés értékét, erkölcsi tisztaságát is elvitatta a költőtől, saját háttérbeszorítottságukat Nagy László sikereivel magyarázta, engem pedig mélyen elmarasztalt Nagy László „bűneinek” elhallgatásáért, illetve tévedéseinek mentegetéséért. Vajon elhallgattam-e tévedéseit, s mentegtettem-e hibáit?)

Nagy László 1951-ben tér haza Bulgáriából. Megnősül, feleségével, Szécsi Margittal nehéz anyagi körülmények között, albérletben élnek. Gyakran látogat haza szüleihez, az akkor már Iszkáz néven egyesített faluba. Egyszerre körülveszi a hazai valóság, a nagyvárosi nyomorúság és a falusi szegénység képe. Beszélget apjával, találkozik hajdani cimboráival, falubeli iskolatársaival, megismeri a szocializmus építésének valóságát. Otthoni új tapasztalatai hatására rádöbben tévedésére, becsapottságára, a politikai jelszavak hazugságára, hitének tartalmatlanságára. Az 1952-es év – szavai szerint – a „teljes habozás” éve a számára, majd 1953-ban bekövetkezik költészetében az újabb fordulat. Ne feledjük, ugyanez az év Nagy Imre politikai föllépésének, az ún. júniusi kormányprogram meghirdetésének az ideje. A költő személyes rádöbbenése, fölismerése egybeesik a hazai politikai és társadalmi változásokkal: a parasztpolitika módosulásával, a személyi kultusz bűneinek a föltárásával, a politikai rehabilitációk megindulásával, az alföldi munkatáborok föloszlatásával.

Nagy László poétikai váltásának első jelentős eredménye a *Gyöngyszoknya* megírása 1953-ban, s ezzel új korszak kezdődik lírájában. Ez az első olyan költemény, amelyben a nagyobb szabású versépítkezés és a látomásos képteremtés érvényesül. A tizenégy szótagos, kettős tagolású, páros rímű sorok a falusi vihar, a termést pusztító jégeső látomássá növesztett képeit görgetik. A vers valójában a pusztulás apokaliptikus víziója. A költő a rontás ellen perel, és a romboló erővel, a pusztulással szembe forduló emberi helytállás és

remény hősi példáját mutatja föl. A vers látomásos képei abból a kézzelfogható történeti és társadalmi helyzetből nőnek ki, mely a költőt körülveszi.

A *Gyöngyszoknyát* az elkövetkező tizenkét évben, 1953-tól 1965-ig sorra követi *A vasárnap gyönyöre* (1955), a *Havon delelő szivárvány* (1955), a *Csodák csodája* (1956), a *Rege a tűzről és a jácinról* (1956), a *Búcsúzik a lovacska* (1963), *A forró szél imádata* (1963), a *Menyegző* (1964), *A Zöld Angyal* (1965) megírása. Tizenkét év alatt kilenc nagyobb verséptmény. Az életművön belüli újszerűségüknek, sajtószerűségüknek a költő is tudatában van, s ezt azzal hangsúlyozza, hogy az először 1966-ban megjelent *Arccal a tengernek* című, 1944-től 1966-ig írt verseit tartalmazó gyűjteményében együtt és külön csoportosítva, a kötet végén helyezi el őket. E műveket 1967-ben Bori Imre elemzi először *Két költő* című tanulmányában elmélyülten, s ő nevezi el őket „hosszú énekeknek”. E több tételes művek műfaji megjelölésére – nálam és másoknál – a nagyzenekari mű, a versszimfónia, a zsoltárvers, a profán zsoltár, a versfreskó, a hosszú vers elnevezés is előfordul. A művekben közös, hogy terjedelmes, 140 és 520 sor között mozgó művekről van szó, melyeket nem a leírás, hanem a látomásosság, a vízió jellemez, s e látomásokban felszínre tör a költő dús képi látása, a képzőművészeti kifejezésre való – korábban elfojtott – érzékenysége.

A poétikai szemlélet, a költészetről alkotott fölfogás megváltozásának nemcsak a kinti világban volt meg az oka; indítékai, eredői a költő belső fejlődésében, szemlélete és ismeretei tágulásában, gyarapodásában is föllelhetők. Nagy László megismeri a saját pályakezdésétől merőben eltérő utakon járó hazai és nála idősebb költőket, Weöres Sándort és Vas Istvánt, tájékozódik a magyar irodalmi múltban, eddigi olvasmányai (Ady, József Attila, Csokonai) új nevekkkel, Berzsenyi és Vörösmarty műveivel egészülnek ki. Mindehhez járul világirodalmi műveltségének gazdagodása. Most már nemcsak ráért penzumokat vagy szívesen vállalt bolgár népköltészetet fordít, hanem a világlíra számos nagy műve (például a *Biblia*) és számos modern költője (pl. Apollinaire, Blok, Whitman, Lorca) is megigézi.

A versszemléletű változás folyamatáról, új verskomponálási módszeréről, a költői eszközök gazdagodásáról részletesen szöveg Nagy Lászlóról írott könyvemben (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983). Itt csupán egyetlen, ún. kronológiai kérdést szeretnék kiemelni. Nevezetesen azt, hogy műfaj történetileg nem volt egészen előzménytelen Nagy Lászlónál a hosszú énekekre való áttérés. Az 1948 utáni hivatalos irodalompolitikában, mely a szocialista realista művészetet, valamint a szovjet irodalom „nagy” példáinak követését, a költészetben az ún. lírai realizmust tűzte ki célul, az egyik kedvelt, támogatott műfaji igény az ún. poéma volt. A meghaladhatatlan mintát Majakovszkij hosszabb verséptményei, pl. a *Lenin*-poéma kínálták. A poéma valójában öszvér műfaj: lírai elemekkel átszótt elbeszélő költemény. Nem eposz, nem versfüzér, nem elbe-

szelő költemény, hanem forradalmi romantikáival és optimizmussal áthatott, a szocializmus építését, a pártosság ideológiai követelményét szolgáló verses irodalmi alkotás. Nos, ilyen típusú művek az ötvenes évek elején nálunk is sűrűn születtek, s valami efféle volt Aliger *Zoja* című munkája is, melyet Nagy László lefordított.

Az is az irodalomtörténeti tények sorába tartozik, hogy hosszú éneket – illetve ahogy akkor nevezték: elbeszélő költeményt, poémát, vagy ahogy majd alkotójuk elnevezi: époszokat – nálunk Nagy Lászlónál előbb írt és publikált Juhász Ferenc. A *Sántha család*, az *Apám* 1950-ben, *A jégvirág kakasa* című „komikus népi éposz” 1951-ben jelent meg. Ennyit a kézzelfogható történeti tényekről. Az sem tagadható, hogy ezekben az években Juhász Ferenc – másokkal együtt – Nagy László baráti köréhez tartozott, korábban volt idő, amikor együtt laktak. Az sem tagadható, hogy mind Juhász Ferenc, mind Nagy László szemléleti változása mögött ott áll Weöres Sándor 1952-ben keletkezett nagy, látomásos, mitikus műve, a *Mahruh veszése* kéziratának az ismerete. (Más kérdés, hogy Weöres a maga eredetiségét túlzott szerénységgel a Rilkére, Eliot-ra, Reverdyre, René Charra történő hivatkozással próbálja kisebbiteni.)

Ami mindebből valójában fontos, az két dolog. Az egyik: az ötvenes évek elején és közepén a „levegőben volt” a magyar lírában valamiféle megújulási vágy, az új utak keresésének az igénye, valamiféle költői-poétikai „forradalom”. A másik: az időbeli elsőség, az eredetiség a minőség leírásában többnyire elhanyagolható szempont, sokkal fontosabbnak látszik egyfelől a folyamatos kölcsönhatás jelenléte, másfelől – s talán ez még döntőbb – Weöres is, Juhász Ferenc is, Nagy László is a „hosszú énekek” teljesen eltérő változatát teremtette meg, mindegyikük sajátos és egyéni költői világot alkotott. Ezt például Juhász azzal is hangsúlyozza, hogy e típusú műveit nem époszoknak, hanem époszoknak nevezi. Ma már teljesen világos, hogy Nagy László hosszú énekei és Juhász Ferenc époszai eltérő poétikai elveket követnek, másféle lírai minőséget valósítanak meg, képalkotásuk jellege – mely valamely költészet természetét talán a legjobban meghatározza – merőben különböző.

Mivel most nem Juhász Ferenc, hanem Nagy László költészetével foglalkozunk, az ő hosszú énekeinek jellemzésére három mozzanatot emelek ki.

1. Bár Nagy László versépítményei a látomásos költészet remekei, s az olvasó gyakran úgy érzi, hogy elvész a rázúduló képek, a földidézett vízió kavargásában, e költeményeknek is többnyire megvan a maguk novellisztikus kulcsa, néhány mondatba foglalható epikus magja, történéscsírája. A *Menyegzőről* például maga a költő mondta el: „1964 szeptemberében Bulgáriában jártam, s Neszebar szigetén falusi menyegzőbe csöppentem. Megragadott a kép . . .”

2. Nagy László költészetének nagyon hamar kialakult sajátos motívumrendszere. E versmotívumok akkor is visszatérnek nála, ha jelentésük idővel megváltozik, módosul. Például a hó, a tél, a dér, a jég, a fagy kezdetben csupán

természeti jelenségként épülnek költeményeibe, később ugyanezek a motívumok konstans alapmetaforákká válva szimbolikus jelentést kapnak nála, sőt, akár eltérő jelentéstartalom hordozói lehetnek két különböző műben.

3. Költészetének szervességét, természetes belső növekedését mutatja, hogy több hosszú versének megvan a párja, korábbi vagy csaknem egyidejű változata. Így kapcsolódik egymáshoz a korai dal, a *Kiscsikó-sírató* és a későbbi versszimfónia, a *Búcsúzik a lovacska*. (A két mű párhuzamos elemzését először *Versről versre* című könyvemben végeztem el.) Vagy ilyen természetű belső rokonság fűzi össze a *Menyegzőt az Inkarnáció ezüstben* című költeménnyel. (Erről a Petőfi Irodalmi Múzeumban 1995 áprilisában rendezett tanácskozáson az utóbbi mű elemzése során beszéltem részletesen.)

Eddig Nagy László költészetének három korszakáról volt szó. Az indulásról, a népköltészet tiszta hangját követő versekről, a korai dalokról, majd a megbicsaklás éveiről, a hamisnak bizonyult politikai és művészetellenes elveket követő időről, amit a kiábrándulás, a kitörés vált föl, s a költői magáratalálás, a saját hang, az önálló kifejezőmód megtalálása tetőz be a hosszú énekekben. Hány poétikai szakasza különíthető el lírájának? Három vagy négy korszaka van Nagy László költői pályájának? Ha utolsó kötetét, a költő halála évében, az 1978-ban megjelent *Jönnék a harangok értem* darabjait, vagyis a korábbi, az 1973-ban publikált *Versben bujdosó* kötet utáni műveit, az utolsó négy-öt évben írt alkotásait nézzük, akkor azt figyelhetjük meg, hogy Nagy László költészete még egy módosulást, változást mutat. Amíg más költők – például az ötven életév utáni Babits vagy az idős Kassák – pályájuk utolsó korszakában általában leegyszerűsödnek, klasszicizálódnak, régi értékeiket, sajátos hangjukat megőrizve letisztulnak, addig a kései Nagy Lászlónál bonyolultabb lesz a vers, zaklatottabb a megszólalás, sőt a kifejezési forma is változik: a próza-költemények kerülnek előtérbe. Ezekben a három műnem, a líra, a dráma és az epika elemei szintetizálódnak, s új minőséget teremtenek. E változás mögött lehetetlen észre nem venni a költő életérzésének, létérzékelésének a változását, ami persze nem független a világban bekövetkezett eseményektől. Megnő a világ fenyegetettsége, a háborús pusztítás, a környezetszennyezés veszélye, s testközélbe kerülnek a századvég modern borzalmai. A költő nem saját halálát érzi közeledni, hanem a világveszély, a világpusztulás lehetőségének közeledését érzi. Formai újításokkal, a képverssel, a végig nagybetűs, verzál írásmóddal kísérletezik, de a formai újításoknál sokkal fontosabbnak látszik a próza-versekben a megszólalás, a hang megváltozása. Most már nemcsak arról van szó, hogy a paraszti életforma szükségszerű átalakulása, a hagyományos értékek veszése, a réginek és az újnak a harca szorongással tölti el a költőt. Nagy László immár nemcsak egy kelet-európainak mondott társadalmi problémát érzékel. Szorongása a világ sorsáért, az egyetemes értékek, az etikus magatartás

veszéséért való. A szabadság és a pusztulás, az emberi értékek és a hazugság, a humánus és az embertelenség, a hűség és a hűtlenség kerülnek szembe egymással a társadalomban. A költőnek döntenie kell, s Nagy László – az értékek veszélyeztetettségének fölmutatásával – az emberi tisztesség és tisztaság, a szabadság és a hűség mellé áll.

Így jut el Nagy László a költői én és a világ viszonya szempontjából a személyes énlírástól a személyes hangú létlíráig, poétikai szempontból a látomásos versszimfóniáig, a prózakölteményekig, az életérzés szempontjából az életörömtől a szorongásig, az egyetemes aggódásig, a világveszély – Hamvas Béla szóhasználatával: – a világválság kimondásáig. S ezzel megteremti a század magyar irodalmának egyik sajátos költői változatát és – ma már bizonyosnak látszik – maradandó, holnap is érvényes értékét.

Sipos Tibor modelljével, Milan Konjovićyal

ÁCS KÁROLY BÚCSÚSZAVAIRÓL

Megfigyelések a Ráklépésben című kötet szókészletéről

C S E H M Á R T A

E kötetben a szövegszavak száma meghaladja a négyezret (4051), amennyiben „szó”-nak tartunk minden olyan tipográfiai jelet, ill. jelegyüttest, amelyet üres betűhelyek határolnak. A tényleges szóelőfordulások – szövegszóalakok – száma azonban valójában ennél alacsonyabb, 3622. A két szám közti különbséget elsősorban az elváló (hátravetett, személyragos stb.) igekötők okozzák (*add rám, rád tört, rá se ránts*), bár más nyelvi okai is vannak. Pl. a többemléű nevek, kifejezések, állandósult szókapcsolatok esetében (pl. *Ács Anna, F. F., Angol–iráni Bank, egyenes ág, egyre megy, szemügyre vesz* stb.) és a frazeológiai egységek esetében ugyancsak, bár azokat ezúttal nem vizsgáltam, a szóhatárok és a „jelhatárok” – jelegyüttesekről lévén szó – nem esnek egybe.

A lexémák száma 1630. Lexéma alatt a magyar lexikológiai gyakorlattal összhangban a szavak szótári alapalakját értem (: szótári címszó, szuperlexéma; [vö. Füredi–Kelemen, *A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára* (1965–1977). AkK., Bp., 1989. XX. p.]). Ettől a szokástól csak néhány jellegzetes esetben tértem el: különválasztottam a többszófajúság eseteit; mindig önálló szókészleteti elemnek tekintem a származékszókat (pl. az igeneveket és a ható igéket is, továbbá a melléknevekből *-an, -en* és *-ul, -ül* toldalékkal keletkezett határozószókat, ill. más értelmezés szerint határozóragos mellékneveket); a személyes névmások paradigmarendszerébe tartozó személyragos határozószókat az alapalak mellett tartom számon (s részben ennek az eljárásnak tudható be, hogy a három egyes számú személyes névmást az ötven leggyakrabban előforduló szó között találjuk, s így a szójegyzéken is hiába keressük pl. az *alatta, közte, róla* stb. szótári címszavakat, mert ezek az *ő* alá tartoznak, mint ahogy a *fölöttem, nekem, vélem* stb. az *én, az értünk, hozzánk, rajtunk* stb. a *mi* [sznm] alá).

A kötetben megjelenő lexémák között az *a* névelő a leggyakoribb, 220-szor fordul elő. Másik két névelőnk, az *az* és az *egy* is az igen nagy frekvenciájú szavak közé tartozik: az *azt* 62-szer, az *egy* 31-szer jegyeztem föl. A gyakorisági

sorrendben ez a három szavunk foglalja el az 1., a 3. és a 10. helyet. A gyakorisági listán az első tíz szó között még az alábbi lexémák vannak: az *s* kötőszó (71-szer), a *van* ige (teljes paradigmarendszerével –, tehát a múlt idejű és a feltételes módban lévő szóalakokat is idevéve – 52-szer), az *és* kötőszó (51-szer), a *nem* módosítószó (50-szer), az *én* személyes névmás (és a hozzá tartozó szóalakok – 45-ször), az *ez* mutató névmás (38-szor) és a *hogyan* kötőszó (34-szer). Ez a tíz szó leginkább és az utánuk következő további 40 – vagyis a lexémák hozzávetőlegesen 3%-a – adja a kötet szövegeinek kötőszövetét: együttesen a szövegszavak több mint egyharmadát teszik ki! (1245 szövegszó.)

A gyakorisági lista szerint a szövegszavak másik harmadát a legalább kétszer és legfőlegbb nyolcszor előforduló lexémák 380 egységéből álló, a szóelőfordulások tekintetében az előbbtől számban nem sokkal kisebb (1177 szövegszót kitevő) halmaza alkotja. Ebben a csoportban a viszonyzókkal szemben a fogalomszók vannak óriási többségben: az igék, névszók, határozószók, igenevek.

A hapaxok (egyszer leírt szavak) csoportja a szógyakorisági lista alján helyezkedik el, *s* a szövegszavak számát tekintve arányosan megfelel a harmadik harmadnak: 1200 szó. Legtöbbjük a köznyelv szavai közül való, de vannak köztük, amelyek különleges alakjukkal, írás- vagy használatmódjukkal magukra irányítják a figyelmet: *gyűl*, *eltűnés*, *rémiszt*, *zilahadd*, *rossz csont*, *túlélő* és *túl-élő* stb. Több olyan is van köztük – különösen az összetételek között –, amelyekkel a költő a szókészlet szintjén is egyénit, újat alkotott: *anti-ácsi*, *bús-szépen*, *csoda-erő*, *ellenvilág*, *halál-körösvény*, *költemény-forgács*, *méz-üröm*, *perc-olvasó*, *századmélyi*, *zord-éber*.

Szószedet

Kétszer fordul elő: ablak, agy, ágy, ajtó, akkor, alázat, állomás, alszik, árny, aztán, bácsi, balga, bánat, bent, biztos, bosszú, bú, BÚÉK, Carmen, család, családi, csepp, csónak, csupán, dőlyf, édes, egyik, egyre, egyszerre, elé, elég, elfelejt, elkésik, ellen, elmegy, elmond, elmos, előtt, emlék, ér [fn], érdekel, Erdély, erdő, eredet, érkezik, erő, éves, fagott, fejsze, felébred, felismerés, férfi, fog [si], foglalt, fogoly, forgács, forrón, főnnakad, fúj, füst, gondolat, gyilkos [fn], győzve, hajt, hál, hall, hang, harag, ház, hengergőzik, hév 'hő', híd, hív, hol [khsz], hol [vhsz], homály, horvát, gond, gonosz [fn], gonosz [mn], hoz, hűg, hulla, hullám, hulló, hűvös, idill, igaz, irgalmas, ismét, izzik, játszik, jegy, jel, jó, jog, kagyló, kampó, karc, kegyetlen, kérdés, kezd, kísért, kívül, korty, költő, könnyű, körtefalon, közömbös, közös, kripta, kutyá, lágy, lecsuk, legalább, lépés, les [ige], lenni, lézen, letesz, levegő, levet, ma, másik, mégis, mégsem, mennyi, miért, milyen, mire, mosoly, mögött, négy, német, nő [ige], nő [fn], nyit, nyugdíjas, nyúl [ige], ó [isz], oly, óra, part, pattog, perc, persze, Pest, rájön, régi, remény, reménytelen, reszketni, rím, seb, sincs, sír [ige], sír [fn], sóhaj, strand, susog, szabadkai, szánalom, szél, szeszély, szétszór, szikla, szoba, társ, tart, termő, többé, történi, tréfa, túlél, tücsök, tükör, újévi, újra, unalmas, ünnep, üres, üzenetvárás, vad [mn], vád, vagy, való, várhat, végképp, végül, vélemény, vendég, vért, veszt, virág, víz, vonás, zümmögő + lexémakapcsolat (vezetéknev és keresztnév együttese): Bori Imre + állandósult szókapcsolat: egyre megy

Háromszor: ad, ág, alá, áll, amíg, Atya, benne, beszél, bizony, bölcs, bőr, cél, csontváz, dél, egész, egymás, egyre, előre, élve, ének, épp, éppen, esett, este, ezért, fáj, fekete, fontos, fő [fn], furcsa, hagy, hogyha, holnap, homlok, igazság, ilyen, Isten, kedves [fn], kér, kert, kettő, kis, kő, láb, London, magas, máris, megáll, meghal, meghívás, meleg, mérnök, mért, míg, mind, mindig, múlt, nővér, nyom, ott, ősz, pokol, por, reggel, sor, süt, száll, számol, szeptember, szerelem, szől, talál, tehát, új, Újvidék, út, után, valahol, váll, véletlen, vigyáz, Zágráb, zöld

Négyszer: ahogy, csók, e [mnm], ér [ige], év, fal [fn], fél [szn], hab, hadd, immár, kék, késő, kicsi, különben, lány, lélek, lényeg, levél, megint [hsz], megy, mi [vnm], mikor, mintha, nád, nádas, nincs, senki, sok, Szabadka, szép, szeret, tél, ti (stb.), tovább, túl, ujj, vég, véres

Ötször: akar, akár, alatt, álom, arc, csont, egyetlen, fa, fáradt, fény, fiú, három, hegy, helyett, kevés, kor, mely, minden, nap, néz, öcs, rossz, sors, szabad

Hatször: anya, boldog, ennyi, fehér, fej [fn], föld, fut, kéz, közt, lát, mély, mert, mi (stb.) [sznm], szó, tán, test, úgy

Hétször: dolog, hány [knm], hisz, itt, ki [knm], semmi, szív [fn], tud

Nyolcszor: egy [szn], élet, hiába, idő, is [ms], jön, ki [vnm], majd, marad, pillanat, szem, tó, valami

Kilencszer: apa, fél [ige], jó, lehet, más, nagy, rá, sárga, világ

Tízször: meg [ksz], sem, vár [ige], vér

Tizenegyszer: hát [ksz], mi [knm]

Tizenkétyszer: ő (stb.)

Tizenháromszor: ne, se

Tizennégyszer: ember, így

Tizenötzör: már, most

Tizenhatször: halál, maga, mond

Tizenhétször: ha

Tizennyolcszor: az [mnm], -e, is [ksz], mint

Tizenkilencszer: ami, két

Hússzor: aki, vagy

Huszonegyszer: lesz, te (stb.)

Huszonkétyszer: csak, kell

Huszonnegyszer: de

Huszonhétször: még

Harmincegyszer: egy [ne]

Harmincnégyszer: hogy

Harmincnyolcszor: ez

Negyvenötzör: én (stb.)

Ötvenször: nem [ms]

Ötvenegyszer: és

Ötvenkétyszer: van

Hatvankétyszer: az [ne]

Hetvenegyszer: s

Kétszázhuszszor: a [ne]

AZ OLVASÁS ÖRÖME – AVAGY OLVASÓVÁ NEVELÉS SZÉPIRODALOMMAL

CSÁKY SÖRÖS PIROSKA

A Fehér Ferenc Könyvbarátok Köre, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság művelődést népszerűsítő köre, szerény lehetőségekkel, de annál nagyobb lelkesedéssel igyekszik valamit tenni az olvasóvá nevelés terén, elsősorban az elemi iskolák felsős diákjai között. 1990 óta működik és szervezi az irodalmi rendezvényeket, az író-olvasó találkozókat. Négy éve irodalmi táborokat is szerveznek, amelyekben az általános iskolák ötödikes és hatodikos, valamint a hetedikes és nyolcadikos diákjai vesznek részt. Tevékenysége közül Az olvasás öröme címen meghirdetett olvasási versenyt emelnénk ki, s annak tanulságairól szólunk.

Ajánlott könyvek jegyzékével igyekeznek a szervezők segíteni a diákokat olvasmányai kiválasztásában. A jegyzék olyan műveket tartalmaz, amelyek kimaradtak a tantervi anyagból, nem tartalmazza a házi olvasmányokat, a szépirodalom határterületéről életrajzi művekkel és történelmi művekkel igyekeztünk a gyerekek hiányos ismereteit pótolni. Jóllehet vannak, akik elmarasztalják a könyvajánlás módszerét, mert irányított olvasásnak minősítik az ilyenfajta sugallatokat. Ehhez azonban tudni kell azt, hogy ez az ajánlás egy hosszú könyvjegyzékből ad választási lehetőséget, hogy a kis olvasók eligazodjanak az újonnan és régebben megjelent szórakoztató, de népszerű művek rengetegében, és hogy megtalálják közöttük az igazi értékeket, amelyeknek ismerete nélkül sokkal szegényebbek lennének. Hiszen a klasszikus művek olvasása segíti őket abban, hogy bizonyos értékítélet alakuljon ki bennük, s ne csak selejtes, szórakoztató műveket vegyenek kézbe, hanem komolyabbakat is. Ne csak felületesen, hanem elmélyültebben. Keressék a mű mondanivalóját, a lényegét, ami a sorok mögött van . . . A pályázati feltételek pontosan meghatározták, hogy a felsorolt művek közül mennyit kell elolvasniuk. (A harmadik–negyedikeseknek nyolcat, a felsősöknek tízet a jegyzékről, és még öt szabadon választott művet, vagyis összesen tizenötöt. Aki ettől kevesebbet olvasott, illetve írt le az olvasónaplójába, azoknak a pályamunkáját nem

vehette figyelembe a bírálóbizottság, még ha jó észrevételei és meglátásai voltak is. Természetesen sokan voltak, akik a kijelölt számú könyvtől sokkal többet olvastak. Ez esetben nem a mennyiség volt a döntő a rangsoroláskor, hanem a minőség. (Legtöbbet egy hetedikes kislány olvasott, 64 könyvet.)

Jelentős szerepet kaptak az olvasási szokások kialakításában az *olvasótáborok*.

Az olvasótáborok munkájának vázlata:

– közös (tematikus) előadások – évente változik a fő téma (voltak Kosztolányi órák, ismerkedés az irodalmi műfajokkal, miért szép? stb.)

– egyéni érdeklődés, szabad foglalkozás (könyvtörténet, könyvkötés, illusztrálás stb.)

– íróvendég

– játék, vetélkedő.

AZ OLVASÓNAPLÓK

Az olvasónaplók szükségessége egyesek szerint vitatható, az olvasási verseny szervezői számára nélkülözhetetlen mérce, ahhoz, hogy kiket hívnak meg az olvasótáborba. Az értő olvasás szükségességét figyelembe véve nem egyszerű tartalmi ismertetések céljából írtuk a naplókat, hanem hogy megtanulják a könyvészeti adatok helyes sorrendjét, hogy elmondják véleményüket olvasmányélményeikről, s hogy megismerjük olvasási szokásaikat. Szép gondolatokat, jellemző részeket is idézhettek a műből. Ezek az idézetek olykor találóak, máskor nem funkcionálisak, semmitmondók. Véleményük a könyvről arról tanúskodik, megértették-e a könyvet, és hogyan. A könyvek kiválasztása (ki ajánlotta) tükrözi, hogy ki hat az ízlésükre (barátnő, szülő, tanár stb.). Az olvasási szokások fényt derítettek arra, hogy mennyi ideig olvasnak egy-egy könyvet. (Az alsósok naponta 1–2 mesét, a nagyobbak átlag 1–5 napig olvassák végig a művet, de nem ritka a 15–20 napra terjedő időtartam sem. Legtovább két hónapig olvasott egy fiú egy többkötetes regényt. Az olvasónaplókba írt dátumok elárulják azt is, ki a rendszeres olvasó, aki folyamatosan olvas, s nemcsak a verseny kedvéért veszi a kezébe a könyvet.)

Az olvasási szokásoknál kell megemlíteni, hogy ellentétes véleményekkel találkozunk. „Esténként olvastam a legtöbbet, és sokszor ilyen alkalmakkor jobban aludtam éjjel”, más „. . . olvasása közben jól éreztem magam, és a napi 15–20 oldal után teljesen frissen tudtam belekezdeni valamibe” (hetedikes fiú).

A VÁLASZTÁS

Nagyon tanulságosak azok a válaszok, amelyekből megtudtuk, hogy ki ajánlotta a szabadon választott műveket, honnan szereztek róla tudomást. A személyes hatás igen nagy. Leggyakoribbak a szülők (köztük is inkább az

anyukák, ritkábban az apukák, esetleg a nagymama az, aki régi olvasmányélményét szeretné megismertetni a gyermekével, unokájával. Ezeket a könyveket legtöbbször tetszéssel fogadták a tanulók). Nem ritka a barátok, barátnők, osztálytársak által ajánlott könyv sem. A pedagógusok közül a tanító néni, a magyartanár, vagy más tanár (zene- és történelemtanár). Előfordulnak rokonok (testvér, nagynéni, nagybácsi, unokatestvér), és elvétve a szomszéd néni.

A választás másik módja a tévé, a film.

Egyik ötödikes fiú nyilatkozta, hogy a tévében látta a filmet (Gróf Monte Christo), tetszett neki, hát elolvasta. „És csak olvastam, olvastam, egyszerűen nem tudtam letenni”, nagyon tetszett neki a film, a könyv még jobban (hetedikes lány, Tamási Ábel). Sok esetben jobban tetszik a könyv, mint a film. (Verne: Nyolcvan nap alatt a föld körül; Gion Nándor: Engem nem úgy hívnak című művek.)

A cím hatása a választásra és a véleményformálásra:

„Hű, de jó címe van – gondoltam, s megkerestem” (ötödikes fiú, Conan Doyle: A sátán kutya).

„Egy könyvet nem a címről kell megítélni” (hatodikos lány, Mándy Iván: Csutak és a szürke ló). Még néhány könyv címe volt negatív hatással az olvasókra (Deák Ferenc: Zsvány), vagy nem értették mit jelent (Dudás Károly: Gyalogtörök, Bálint Ágnes: Madárjárás, Tóth-Máté Miklós: Pecúrok stb.).

„A címmel nem nagyon értettem egyet” (Mikszáth Kálmán: A két kol-dusdiák).

Mikszáth Különös házasság című műve terjedelme miatt nem vonzotta egyik olvasóját, félt a 380 oldaltól. „Mivel szüleim között is »különös házasság« van, gondoltam, megnézem, milyen lehet még a házasság különös formája . . . Bevallom, azért titokban reméltem, hogy találok ebben a könyvben megoldást a szüleim házasságára . . .” (hetedikes fiú).

AZ OLVASMÁNYOK BEFOGADÁSA

Különválasztottuk az *értő, nem értő* olvasást az *egyetértő, nem egyetértő* véleményektől. Sokan nem értették meg Szenteleky Kornél Isola Bella című művét, sem Móricz Az isten háta mögött című regényét. „Ha majd felnövök, újra elolvasom ezt a könyvet, mert úgy érzem, hogy minden korosztálynak más-más mondanivalója van” (nyolcadikos lány, Gion Nándor: Virágos katoná); „... tudom, hogy sok mindent nem értettem meg teljesen . . .” (nyolcadikos lány, Szabó Magda: Ókút).

Aránylag ritkán találkoztunk *kritikai olvasással*, a szöveg értékelésével. Csúpan néhány hetedikes, nyolcadikos vállalkozott ilyen olvasónapló-írássra. Igaz, a követelmények csak véleményt kértek.

A *kreatív olvasás*, a képzelet fokozottabb szerepe gyakran kifejezésre jut: Tamási Áron szülőházát szinte le tudná rajzolni egy hetedikes lány (Bölcső

és bagoly). Másikuk ezt írta: „Nem tudom, hogy a valóságban is úgy néz-e ki a táj. Leírásakor mindig magam előtt láttam a képet, mint egy festményt.” Hasonló tetszéssel fogadták Fekete István természetleírásait is. Más: „A könyv részletessége miatt szinte együtt mentem végig a főutcán az emberekkel és álmélkodva hallgattam Petőfit a Nemzeti Múzeum előtt . . .” (nyolcadikos lány, Kertész Erzsébet: Teleki Blanka).

A tanulók olvasmányai közt találunk *időbeli átértékelést*: a történelmi regé-nyeket a mai háború borzalmaival hasonlítják össze. „. . . a határvonalak ide-oda taszítása is. Egypár úgynevezett jelentős ember ceruzahúzásával megváltoztathatja milliók sorsát. Nemcsak ott és akkor, napjainkban is . . .” (hatodikos lány, Nagy Katalin: Napraforgó-lány). „Ha a kor hangulatát, amely a könyv lapjain szinte megelevenedik, félretesszük, az embereket és eseményeket áthelyezhetnénk más időbe is. A helytállás, a kitartás, szerelem mind-mind örök érvényűek . . .” (Szántó György: Az Alapiak kincse). Vagy: „. . . amennyit az emberek elköltenek lőszerre és fegyverre, abból kiegészíthetnék az árvákat és a szegényeket” (hatodikos lány, Szabó Magda: Álarcosbál). „A legjobb az volna, hogy ha béke lenne, miért is kell az a folytonos háborúzás? Nem tudják az emberek, hogy mennyi rosszat csinálnak vele, és hogy saját magukat és a Földünket pusztítják! Mert a háború az csak pusztít!!! Közben minden ember békére vágy!!! (hetedikos lány, Fekete Gyula: A kék sziget). „A háborúban csak vesztesek vannak . . .” (hetedikos fiú, Hemingway: Búcsú a fegyverektől).

Az olvasmányélményhez tartozik az *azonosulás a szereplőkkel*, eszményképek és tanulság keresése a műben:

„Új volt számomra minden, amit az író elmond . . .” (hetedikos lány: Ananta: Az eszkimó lány). „Gazdag ismeretanyagot tartalmaz a könyv” (hetedikos lány, Székely Tibor: A lármás szellemek éjszakája). Másként is tanított a mű: „Megtanultam belőle, hogy milyen a magány” (hetedikos lány, Deák Ferenc: Zsivány).

Természetesen nem maradt el a *szórákozás*, az élmény sem. Némelyik olvasó *tanácsot, véleményt*, egyéb megállapítást ad a könyvvel kapcsolatban. Idézünk ezek közül is néhányat:

„Nem tudom, milyen szülők nevelték a gyerekeket, hogy ilyen rosszat csináltak” (hetedikos lány, Gion: Postarablók).

Az *elégedetlenségről*: „A valóságban is általában úgy van, hogy senki sincs megelégedve a saját sorsával, mindenki úgy gondolja, hogy a másé jobb . . .” (hatodikos lány, Mark Twain: Koldus és királyfi).

Az *öngyilkosságról*: „. . . a főszereplő öngyilkos lesz, és az író azt várja, hogy mi, az olvasók valamilyen részvétet, sajnálatot érezzünk irántuk. Világéletemben nem szerettem az olyanokat, akik nem harcolnak, hanem gyorsan feladják a küzdelmet” (hetedikos fiú, Kosztolányi: Aranysárkány). Az öngyilkosságról mások is hasonlóan vélekedtek „. . . nem szabad öngyilkosnak lenni, azzal nem oldunk meg semmit. Össze kell fogni, reménykedni . . . javítani kell a

helyzetén, ha nem, akkor pedig belenyugodni!” (hetedikes lány hasonló és mégis ellentétes véleménye, Jókai Mór: Az új földesúr).

A meg nem értésről: „Elszomorító, ha az ember saját hazájában számkivetett, s el kell hagynia gyermekkorának színhelyét, hogy idegen földön verjen gyökeret, mert a sajátjából gyökerestül kitépték . . .” (ötödikes lány, Szabó Miklós: Erdélytől Floridáig).

A szereplők felismerése:

„. . . pár dologban magamra ismertem a könyv olvasása során (hetedikes lány, Mirnics Zsuzsa: Órásköz 12.). „A költőnek igaza van (majdnem) minden társamra ráismertem. Csak magamra nem. Lehet, hogy társaimat jobban ismerem, mint magam?” (hatodikos lány, Böndör Pál: Örökhatbé). Az azonosulás másik típusa kérdés formájában bontakozik ki: „Vajon én mit csináltam volna Vilma helyében? Én is harcoltam volna a nők jogaiért?” (hetedikes lány, Kertész Erzsébet: Vilma doktorasszony). Ez a fajta azonosulás tulajdonképpen már az eszménykép keresése. S az eszményképek között természetesen ott találjuk Zrínyi Ilonát, Kinizsi Pált, és más valós, történelmi személyeket.

Felfigyeltek a mű *nyelvére is*: „. . . tetszett a 15. sz. beszédformája . . . Gyakran megtörtént, hogy többször el kellett olvasnom egy-egy szót, mert olyan idegenül hangzott, mintha nem is a saját anyanyelvemen szólt volna” (Dénes Zsófia: Zrínyi Ilona). Más: „A mű nyelvezete is megérdemel egy-két mondatot . . .” (Fekete István: Kele, hatodikos lány véleménye). Vagy: „. . . rövid mondataival érzékelteti a város rideg hangulatát, az emberek közötti elhidegülést. Ahogy a gyerekek távolodnak a várostól, úgy válnak mondatai hosszabbakká . . .” (hatodikos lány, Deák Ferenc: Zsivány). Ismét Fekete István (Vuk) művéről: „A sok szép leírás csak úgy rajzik, mint a méhek. Ugyanakkor ezek a méhek csupa lépesmézet gyűjtenek: szavakat. Gyönyörű szavakat!” (hatodikos lány).

A PREFERENCIA

Erre az összetett olvasói magatartásra csak vázlatosan térünk ki, mivel ajánlott könyvjegyzékünk nem ad lehetőséget mélyrehatóbb elemzésre. A „tetszett”, „nem tetszett” és megindokolt vélemények nagyon eltérőek művenként. Az olvasó optimista vagy pesszimista világszemléletétől függ. Ugyanaz a mű egyeseknek tetszik, mások elmarasztalóan írnak róla. Általában tetszéssel fogadott művek:

- amelyeknek a szereplői gyerekek,
- az életrajzi regények,
- a történelmi regények,
- az állatregények,
- a cselekményes, fordulatos művek (krimi is),
- a vidám stb.

A tudományos-fantasztikus műveket nem mindenki szereti, de olvasás közben megváltozik olykor a véleményük: „Én különben nem szeretem a fantasztikát, mert szeretek reálishan gondolkodni . . .”, de László Endre Szíriusz és az emberke című műve tetszett, mert (a holdon) „az emberek boldogok, kedvesek, segítőkészek és jószívűek: szeretném, ha a Földön is minden ember ilyen lenne . . . akkor nem lennének . . . háborúk se” (nyolcadikos lány).

„Szeretem, ha a jól végződő problémák, izgalmas események után az ember boldog . . .” (nyolcadikos lány). Ez a boldogság úgy teljes, ha másokkal is megoszthatjuk: „. . . engem az ragadott meg . . . ami a sorok mögött van. Mégpedig az, hogy itt, ahol nem túl sok ember él, mindenki örül a másíknak. Ezt a mai világban – sajnos –, nem lehet észrevenni . . .” (hetedikes fiú, Tamási Áron: Bölcső és bagoly).

A tetszéssel fogadott művek más tárgyak megszerettetéséhez is vezethetnek. Példa erre Gerald Durrell több műve (ez esetben az Istenek kertje): „Amióta ezt a könyvet elolvastam, Gerald Durrellt az amúgy is népes számú kedvenc íróimhoz csatoltam, s megszerettem a biológiát . . .” (hetedikes lány).

A zenével foglalkozó műveket is szívesen olvassák, főleg az életrajzi regényeket, vagy a tudományos ismeretterjesztőket: „Ez a könyv nem arra való, hogy az elejétől a végéig elolvassuk . . . Érdekes naponta forgatni a könyvet, mindig rábukkanunk valamilyen érdekességre, amely az időközben szerzett új ismereteink alapján új értéket kap” (nyolcadikos lány, Eösze László: Kodály).

Főleg a lányok fogadták nemtetszéssel a háborús könyveket: „. . . a háborús kegyetlenségek leírása, ami magával a korrall jár, nem tetszett. Nem maga a leírás miatt, hanem mert az erőszakot . . . szépen leírni nem lehet” (nyolcadikos lány, Gárdonyi: A láthatatlan ember).

Nem tetszik általában a nyomor, a szenvedés (Móricz Zsigmond Árvácska című művét megsiratták, a főszereplőt sajnálták): „Be kell vallanom, hogy az utolsó oldalig reménykedtem, hogy nemcsak rúgást, fájdalmat kell kapnia a kislánynak, s hogy meg fog könyörölni rajta az író, és én is örülhetek egy kicsit” (nyolcadikos lány). Bár az ilyen lehangoló írások között is találunk olykor valami vigasztalót: „Szomorú, sötét gondolatok füzére ez az írás, mégis lélekmelegítő és szép. Széppé teszi az árvalányhaj, a sóvirág, a szeretet” (nyolcadikos lány, Cs. Simon István: Szülőfalum, Terján).

A csúnyához sem vonzódnak, ezért írtak elmarasztalóan többen is Kosztolányi Dezső Pacsirta című regényéről: „A regény nem tetszett, mert egy szerencsétlen ember nagyon szerencsétlen sorsáról szépet írni nem lehet még akkor sem, ha az író kitűnően formálja meg az alakokat és a cselekményt, de művében a lehangoló érzés jut túlsúlyba” (nyolcadikos lány). Ugyancsak a Pacsirtáról: „Én nem szeretem az ilyen embereket, nem szeretem a szürkeségüket. A világ nagy és az élet szép, miért nem tud minden ember úgy gondolkodni?” (nyolcadikos lány). Itt csak mellékesen említjük meg, hogy a tavalyi olvasótáborban feldolgoztuk a Pacsirtát, és akik ott meghallgatták az előadást, annak hatására újraolvasták, és egészen másként értették meg a művet. Talán ez a tapasztalat adta az ötletet, hogy az

idei feldolgozásokat is úgy tervezzük, hogy *Miért szép?* közös címmel próbáljuk megvilágítani a gyerekek előtt, hogy a nemtetszéssel fogadott, értékes irodalmi alkotásokat hogyan kell olvasni, megérteni.

Csak részben kapcsolódik a preferencia kérdésköréhez az, hogy mit szerettek volna az olvasók. Némelyik műnek szívesen olvasnák a folytatását, ha volna, másokat viszont túl hosszúnak tartottak. Szeretik, ha jól fejeződik be a regény, ezért gyakori a megjegyzés: „Én mégis másként fejeztem volna be . . .”

Tematikus sugallatot is találtunk: „. . . ez a könyv is a városi gyerekekről szól, úgy mint a Zsivány, Vadalma, Mi szemüvegesek – mintha a falusi gyerekek élménye nem érdekelné annyira az írókat” (hatodikos lány, Márton Klára: Csiki-csuki).

EREDMÉNYEK

Beszélhetünk-e komoly eredményekről öt év távlatából? Talán sikerült valamilyen átfogó képet adni egy mozgalomról, a Fehér Ferenc Könyvbarátok Köre igyekezetéről, hogy olvasókat neveljen olyan környezetben, ahol az anyagi és szellemi feltételek merőben mások, mint Magyarországon.

Összegezőként elmondhatjuk, hogy az öt év alatt 26-ról 450-re emelkedett az olvasási verseny résztvevőinek száma. Nemcsak mennyiségi, minőségi gyarapodás is tapasztalható. Irodalomismerő, irodalomszerető nemzedék cseperedik fel, válik rendszeres olvasóvá, s ez biztató. Jó érzés látni, hogy egyes tanulók az első rövid, bátortalan, suta kis fogalmazásukat hogy váltják fel éles meglátású észrevételek rögzítésével, s mennyire gördülékenyebben fejezik ki magukat. Szinte sajnáljuk, amikor kinőnek a kezünk alól, és később már nem figyelhetjük ízlésük és kifejezőképességük továbbfejlődését. (Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy mint a bírálóbizottság elnöke, végigolvashattam minden évben az olvasónaplókat.)

Hogyan tovább? Kérdezhetjük inkább önmagunktól, hiszen anyagiak hiányában sokszor kilátástalannak tűnik az elkövetkező évek munkája. Anyagi feltételek alatt a könyvekkel való ellátottságot értjük, mert mit tehetünk ott, ahol nincs könyvtár, nincsenek megfelelő (tartalmú és számú) könyvek? Elég-e a jószándék? Megannyi kérdés, amelyre nem várok választ, hiszen tudom, hogy a problémákat nem itt kell megoldani. És azt is tudom, hogy – ameddig erőnkből telik –, folytatjuk szélmalomharcunkat . . .

IN MEMORIAM

NAGY SÁNDOR
(1912–1995)

Az jár a fejemben, hogy ha az ember egykori barátjáról ír nekrológot, egy kissé saját magát is temeti.

Temeti azokat a közös emlékeket, élményeket, amelyek az egykori barátságot, magát az életet jelentik. Ilyen szomorú alkalmakkor egy-egy újabb karika szakad meg az ismerősök, jó barátok láncolatában.

Hát igen, Sándor barátom is elment.

Az utóbbi másfél évtizedben, amióta nyugdíjba vonult, a korábbiakhoz mérten elég kevésszer találkoztunk, de olyankor mindig őszintén örültünk egymásnak, még úgy is, hogy nem mindenben voltunk egy véleményen. Szívesen hallottam jellegzetes, kissé cinikus nevetését, hallgattam felidézett emlékeit, azokat, amelyek néha a hetekig tartó együttlétből fakadtak, amelyek eszembe juttatták az ezen vagy azon az ásatáson történt dolgokat. Kellemeseket és kevésbé kellemeseket. Szívesen túrtem csipkelődéseit, amelyek időnként marók is tudtak lenni. Ez a szokása úgy hozzá tartozott, mint dús, göndör haja. Csavaros eszében olyan részleteket is megőrzött fiatalkori éveimből, amelyek az én emlékezetemből már elpárologtak. Nemcsak barátom, hanem bizonyos értelemben mesterem is volt, mert tőle (bár nem volt diplomás régész) sok szakmai fogást tanultam. Első nagy ásatásom emlékei is szorosan fűződnek személyéhez, mert tanulmányaim befejezése után Ljubljánából egyenesen hozzá, Herkócára utaztam, ahol ő már egy ideje nagyban faggatta a Gomolavahalmot, ahol a hajnali ébresztőt fapapucsának éktelen csattogása jelentette. Terepen Sándornál nem volt pardon: a korai kelés, a pontos kezdés, a lelkiismeretes munka jellemezte. Értett is a földmunkához, ezt minden szakmabeli számon tartotta és méltányolta, erről Nagy Sándor híres volt. Nekem sohasem panaszkodott, de csapott vállalai alapján sejtettem, hogy szegény szülők gyermeke lévén, fiatal korában, mint megannyi törökbecsei kubikos, ő is ásóval, talicskával a kezében járult hozzá a család mindennapi betevő falatjának

előteremtéséhez. Közismert dolog volt az is, hogy ha csak tehetette, az ásatásaira magával vitte a „saját” törökbecsei kubikosait. Összeforrt velük, becsülte őket.

Habár közlékeny embernek ismertem, gyermekkoráról, ifjúságáról (nekem) nagyon keveset beszélt. Törökbecsén született 1912. február elsején. Középiskolás korában a művészet, a rajz, a festészet felé hajlott, östehetségnek számított, és így került Belgrádba a Képzőművészeti Akadémiára, ahol Ács Józseffel, és ha jól emlékszem, B. Szabó Györggyel együtt tanult. Egy alkalommal helytelenkedés közben úgy találta meglökni Ácsot, hogy annak kificomodott a bokája. Ezt nevetve mesélte nekem egy alkalommal. A diploma megszerzése után 1938 és 1946 között középiskolai tanár volt Becskereken; élni kellett, nem nagyon foglalkozhatott festéssel. 1946-ban kinevezték a becskereki múzeum igazgatójává, ettől a funkciótól 1953-ban vált meg, amikor Újvidéken a Vajdasági Múzeum munkatársa lett.

A múzeumban, pontosabban a régészetben megtalálta élethivatását. Rosivál Jóskával, a becskereki múzeum fényképészeivel és zseniális restaurátorával együtt járták a terepet, és Sándor aktívan, lépésről lépésre sajátította el a régészet csínját-bínját. Kitűnő terepkutatóvá vált, a kabinetmunkánál az ásatást, a tereppel járó nomád életet jobban szerette. Ehhez talán hozzájárult az a körülmény is, hogy soha nem tanult meg tökéletesen szerbül, és a leltárkönyvbe is szívesebben rajzolta bele az egyes tárgyak képét, mint hogy azokat szóban írta volna le. Az általa kitöltött leltárkönyvek tele vannak apró kis illusztrációkkal, lehet, hogy egyszer majd egy szemfüles, új formák és technikák után kutató művészettörténész itt fogja felfedezni Nagy Sándort. Egyébként nyugdíjba a Vajdasági Múzeumból vonult, és vonult vissza a Limánnal szembeni péterváradai oldalon épített kis házába.

Nagy Sándor mögött gazdag régészeti feltárómunka állt. Hogy idővel a népvándorlás kora és a középkor lett tevékenységének fő és kedvelt területe, bizonyára az a két ásatás döntötte el, amelyeket Aradac közelében, illetve Aracson végzett még becskereki múzeumigazgató korában. Aradacon egy avar temetőt tárt fel, Aracson pedig az egykori jugoszláv régészet nagy öregjével, Đorđe Mano-Zisivel végzett ásatásokat a Pusztatemplom körül. Mano-Zisi még azok közé tartozott, akik Pesten, a híres Kuzsinszki Bálintnál diplomáltak. Ezek az akciók azonban a kisebbek közé tartoztak. Nagyszabású és sokkal jelentősebb vállalkozásait a Vajdasági Múzeum munkatársaként valósította meg. Az európai hírnévre szert tett herkócai lelőhely feltárását Nagy Sándor kezdte el, egy nagy avar temetőt pedig a hatvanas években Verbászon tárt fel. Nagyon fontos eredményeket ért el az úgynevezett Kis római sáncon végzett ásatások során, amelyeket Doroszló közelében folytatott; Bács várának udvarán is kutatott, és fölfedte, hogy azon a helyen az ember tevékenysége legalább a bronzkorig kimutatható. További rendkívül jelentős ásatását a Délvidék magyar történetének egyik kivételes jelentőségű pontján, a rakovaci Dombón,

az egykori kolostor helyén folytatta kiváló eredményekkel, amelyeket a külföldi régészet megkülönböztetett figyelemmel kísért. Addig folytatta ezt a munkát, ameddig a feltárásokra megvoltak a szükséges feltételek. Nagy Sándor ezt a lelőhelyet fájó szívvel hagyta magára és bizonytalan sorsára.

Írás közben egyre több hozzá fűződő emlékem úszik tudatom felszínére. Életem végéig hiányolni fogom elvesztését.

Még egy fontos dolgot kell megemlíteni, amikor róla elmélkedünk. Mint mondtam, nem íróasztal mellett ülő ember volt, és most, amikor utána néztem, meg kellett állapítanom, hogy annak ellenére minden jelentős ásatásának a legfontosabb eredményeit publikálta, hogy 1953 óta írásaival állandóan jelen volt a szakirodalomban. Az 1966-ban Prágában megtartott régészeti világkongresszuson beszámolót tartott a római sáncok problematikájáról.

Nagy Sándor halálával komoly, munkában eltöltött élet szállt sírba. Nevét örökre beírta művelődésünk történetének lapjaira.

SZEKERES László

GÁL LÁSZLÓ HAGYATÉKÁBÓL
HALÁLÁNAK 20. ÉVFORDULÓJÁN

[HOGYHA VISSZAJÖNNÉL . . .]

Töredék

Hogyha visszajönnél bebabusgatnálak
Széltől is óvnálak
Télen szívem vére forró kályhád lenne,
Nyáron hűvös árnyék én két karom lenne,
Hogyha visszajönnél . . .

Hogyha visszajönnél, hogyha engednének,
Soha én magamtól el nem engednék
Jöttödre vérpiros rózsza ágyat vetnék
Hogyha visszajönnél, árva én nem lennék
Árva én nem lennék.

Hogyha vissza nem jössz, én megyek utánad
Árva kis asszonyom, én szenvedő párom
Meghalok utánad.

LEVELEK GÁL LÁSZLÓHOZ

Vrbász, 1952. szept. 25.

Kedves Barátom!

Bár könyvbírálatot nem szoktak megköszönni, én mégis megteszem. Hogy miért? Talán mert váratlanul ért, s mert írásod őszinteségében nincs okom kételkedni. Tehát köszönöm könyvemről írt szép ismertetésedet!

Nagyon jólesett, hogy néhány novellám – szándékóm szerint – Téged is meghatott, valamint az is, hogy észrevettél bennem olyan írói tulajdonságokat, melyeket mások nem láttak meg. Így stílusom festői és zenei sajátosságát. (Mondataim belső ritmusa egyébként szorosan összefügg „szómérnöki” vonással.)

Ami témáimat illeti, minthogy nem bírálatot írtál, az összevonás helyénvaló volt.

Igazad van abban, hogy világnézetileg első kötetem óta mit sem fejlődtem. (Illetve megmaradtam annak, aki voltam, humanistának.) De feltétlenül fejlődtem, mint író. És nemcsak stílusomban, hanem témaválasztásomban is.

Ami a „Fénykép”-ben kifogásolt részt illeti, majd személyesen részletezem az ott leírtak nagyon is indokolt háttérét, s azt akkor nem fogod negatívumnak venni. Hiszen eleget vesézed a szovjet-viszonyokat.

A régi barátsággal köszönt

Szirmai Károly

Vrbász, 1954. július 8.

Kedves Gál László!

Köszönöm, hogy szabadkai június 4-i találkozásunk alkalmával oly becsületes nyíltsággal mondtad meg, hogy nem tartasz írónak, hogy máshol is tettél ily kijelentést, s hogy e felfogásodnak megfelelően a Híd jubileumi számában – az öregebb írókról szólva – engemet kihagyta. Megnyugtatósodra közlöm, hogy eszemben sincs Veletek versenyezni, s mintegy nyolcévi szünet után csak azért kezdtem újra írogatni, hogy szegénységemet foltozgassam. Ha azonban a dolgok így haladnak, íráspizkaim már nem fognak Benneteket sokáig idegesíteni.

Szirmai Károly

Gál László
književnik
Novi Sad
Bul. Revolucije 6/II

Golnik, 1958. febr. 4-én

Kedves Lacim!

Második epistoládat is nagy élvezettel olvastam! Különösen az Íróegyesület körüli ügyekkel és a nagy „felszólaló”-ról szóló részeket élveztem. Nem tudom, de a vajdasági helyzetet kivizsgáló bizottság munkája – igen, nem tudom mi a fenét eredményezhet egy szépen megfogalmazott jelentésen kívül . . . Vagy még ennyit sem!

Köszönöm az „álom-cikk” magyarázatát. Most már értem és én nem is értettem belőle többet, de jó ismerőseink hívták fel erre a cikkre a figyelmet, mondom: M. megint kotyogott . . . és Laci visszavág! . . .

Változatlan szorgalommal csinálom az itteni kúrát: eszem, fekszem, olvasok (detektívrégenyeket) és vigasztalásul közlöm veled, hogy már három és fél kilót híztam és megjött a színem. Majdnem „rőzsás” képpel gyönyörködöm az Alpesek hófödte csúcaiban! . . .

Böskét sokszor üdvözlöm, Téged szeretettel ölel: György
[B. Szabó György]

Grimasz

Kedves Gál László!

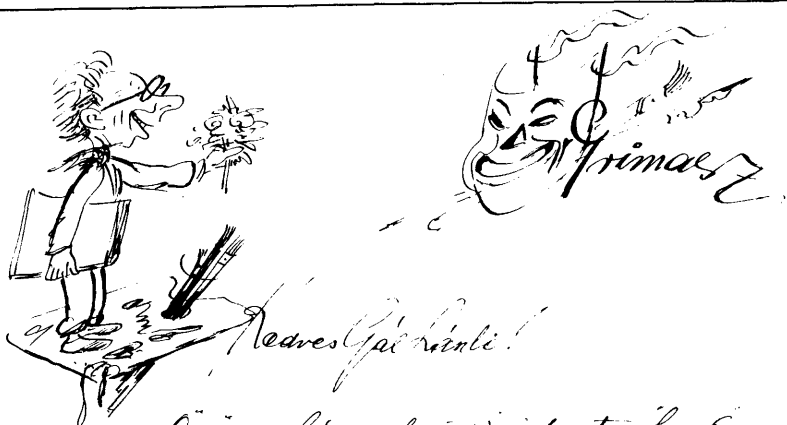
Örömmel és meglepődéssel olvastam, hogy a Magyar Szó archeológiai osztályának suboticaí ásatása értékes leletre bukkant: – megtalálták a Grimaszt . . . ! – és amint olvasom, a poraiból megújhodott lap rövidesen mint a M. Sz. melléklete – meg is fog jelenni –

Ezt jólesett hallanom, mivel remény van arra, hogy a mellékletben szóhoz juthatnak (öregebb és komolyabb művészek is . . . – (talán?).

Ha a szerkesztés folyamán ásatag lapjának néha „ásatag” – rajzokra is lenne szüksége, úgy szívesen leakasztanám rozsdásodó tollam – ecsetem – és mint az egykori idők egykori beográdiói karikatúristája magam is beszállanék . . .

Egyebekben mellékeltem egy rögtönzött karikatúrát a „Grimasz – elindulása előtt . . .” címmel – ha elég benne az ötlet; használja föl. – Ezenkívül mellékeltem pár régi rajzomat is, amiket még miskolci időmben mint egy üzem „nevelő faliújság”-jának szerkesztője készítettem. Jó rajzokkal sok ötletet lehet felfokozni – és célt érni . . .

Örömmel és meglepődéssel olvastam, hogy a Budapesti
 Arheológiai osztály, szentkeresztiek és tőle leletre bu-
 kant; - megtalálták a Grímcsz...! - és amit olva-
 sasz a porait megfigyelték, hogy rövidesen amit
 a M.S. mellérlate, - meg is fog jelenni -

Est jövezt hallásom minél remény van,
 arra hogy a melegekben, nőket juthatnak (örögebb
 és keményebb művészet is ... (Haldan?)

Ha megért – amit feltételezek, hogy igen – akkor ha nem veszi tolakodásnak így egyszer bekopogtatok ajtaján és mint egykori kortársa – elfecsegnék magával sok-sok mindenről... Kár, hogy NSad oly messze van, így nincs alkalmam az aktuális ötletek aktuális megrajzolására... .

Jelenleg Horgoson húzódtam meg, mivel hazatértem (1958-ban) óta lakást még mindig nem kaptam Suboticán, – bár egy megosztott lakásban egy kis szobát műterem címén kiutalt a város. (Nagy kegyesen... .) – Itt dolgozom, amikor nincs nagy hideg. – Hetenként utazgatok a sínbusszal, mint a többi „dolgozó” –

Helyzetem így elég humoros... . Szíves válaszát kíváncsian várom! Sok jó ötletet, jó grimaszolást és hozzá jó egészséget kívánok

nagyrabecsüléssel igaz híve
egykori kortársa

Balázs G. Á.

festőműv. és grafikus –

(Jelenleg az ULUS aktív tagja vagyok)

Horgoš, 1963. II. 2.

(B. Jedinstvo 18.)

A suboticei műtermi címem:

Alea M. Tita 7. IV. spr.

Kedves öregem,

nagyon szépen köszönöm a könyvedet s a meleg dedikációt. Írtam róla, illetve költészetéről –, mert akkor még meg se volt a könyv – a rádió irodalmi adásában, s ez az írás lényegesen kibővítve, s egészen kicsit a válogatással is szembehelyezkedve, a Kilátó legközelebbi számában fog megjelenni. Azt hittem, nálam hivatottabb kritikusok méltatnak majd a Magyar Szóban, de Cagi addig kérlelt, amíg fel nem melegítettem ezt a kis írást. Ha az ember egyszer már „helyszűke” miatt elnagyol valamit, mint ahogyan én tettem az Együttben, nehéz helyrehozni a hibát. Viszont, remélem, nem lesz nehéz megérteni belőle a megbecsülést és az elismerés őszinteségét. S talán a mi viszonyaink között ez is valami.

Utóbbi időben nem látlak, úgy látszik, a Grimasszal vagy elfoglalva, vagy a hideg nem enged a Forum klubjába. Őszinte legyek itt is? A Grimasz nem a régi, s azt is tudom, hogy szatírást nem írni nagyon nehéz ma, s szatírást írni még nehezebb, ez a paradoxon ma se vesztett az időszerűségéből, de azért bízom benne, hogy megjön a régi hangod és a régi bátorságod, s újra olyan

izgalommal várjuk majd a Grimaszt, mint annak idején, mikor még fiatalok voltunk.

Németh Pista szólt, hogy Milánnak szeretné átadni a neki járó „szerzői” példányokat. Elfelejtettem megmondani neki, hogy Milán ilyesmire nem tart igényt, neki tökéletesen elég a dedikált példány. Meg is volt hatva tőle.

Hát így csak megvolnánk, Mihállyal lógattuk a fejünket a napokban, Fehér Ferivel bólogattunk némán, ja, ja, majd csak megöregszünk végleg. De addig még tavasz is lesz, és el lehet menni Batinára, Popovicára s egy időre elfelejteni mindent.

A régi szeretettel ölel addig is:

Herceg János

Z. 1963. február 20.

GÁL LÁSZLÓ LEVELE NAGY FERENCHEZ

október 11.

Kedves Feri!

A szerkesztőség kényszeredett hangú nyilatkozatát meglehetősen kényszeredetten elfogadom. Belátom, hogy könnyebb egy hibát elkövetni, mint jóvátenni.

Igen sok időm volt, Feri, át- és átgondoltam „közös ügyeinket”. Én, úgy érzem, nem tudok többé felmelegedni a 7 Nap iránt, nem érzem többé enyémenek is a lapot. Nem tudom elképzelni, például, hogy valaha is tudnék cikket írni a 7 Nap-ba, amelynek szerkesztősége ilyen nyilvánvaló kárörömmel tagadta meg saját szerkesztőjét, saját legnépszerűbb rovatát. És – nem utolsósorban –, amely ilyen nehezen és ennyire mellébeszélve adott aztán „elégtételt”. Ez nem volt az az elégtétel, amelyről Te azt mondtad a telefonba, hogy „te is meg leszel vele elégedve”.

Mondjátok, hogy hiú vagyok, mondjátok, hogy túlérzékeny vagyok, akár azt is, hogy gőgös vagyok – ez egy kicsit mind igaz, azonban ezt a mesterséget – a miénket –, másképp nem is lehetne művelni. És ha az ember úgy érzi, hogy lapja magára hagyta, hogy egyedül van, akkor valóban nincsen lapja, akkor valóban egyedül van – és az ember társas lény, Ferim.

Én ma is úgy érzem, hogy a „magyar dal” ügyében igazam volt. És most is úgy érzem, hogy a 7 Nap igazságtalan volt velem szemben. És önmagával szemben is.

A mégis-elégtétel következtében természetesen lemondok a becsületbíró-ságról, bele is fáradtam már az egész históriába.

De ha már ide jutottunk, ezt a keserves alkalmat felhasználom arra, hogy átállítsam magam; a kilencesztendős közepes humorista voltom sokat rontott stílusomon, már nem is tudok gúny és öngúny nélkül sem beszélni, sem írni. Azt hiszem, mégis elkezdhetném csaknem előlről, és talán még el is érhetnék valamit.

Ajánlatom tehát a következő: én a 7 Nap szerkesztőségéből barátságos módon kilépek. Nektek, természetesen, szabad kezetek van akár Majtényit – aki, úgy tudom, hajlandó erre –, akár más t helyemre állítani. Mindaddig, amíg vele vagy mással meg nem állapodtok, rendelkezésetekre állok. Fenntartom azt a régebbi ajánlatomat is, hogy esetleg Majtényival együtt – mással nem –, közösen adjuk a humort.

Jó gazdám voltál, Feri, addig, köszönöm. Szeretném, ha barátok maradhatnánk.

Egy kicsit lírikus kedély vagyok. Ezt a verset azért küldöm, lásd, ilyen hangulatban üldögélek íróasztalom mellett. Ne közöld, más lap fogja közölni.

A rend kedvéért: nekem a múlt hónapra még jár némi honorárium. Péter, úgy látszik, megfeledezett róla.

Szeretettel köszönt
G.

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVBEMUTATÓ

A Forum Könyvkiadó 1995. szeptember 28-án népes közönség előtt bemutatót tartott legújabb könyveiből a kiadóház klubjában. Az alábbiakban az ott elhangzott szövegeket tesszük közzé.

Ebből az alkalomból Fodor Gábor, a Magyar Köztársaság művelődési minisztere levelet intézett a kiadóhoz:

„Tisztelt Bordás Győző!

Köszönettel vettem meghívását az újvidéki Forum Könyvkiadó könyvbemutatójára, de elfoglaltságom miatt nem tudok Önökhöz utazni.

A minisztérium vezetése jelentős eredménynek tartja, hogy a határon túli magyar irodalom támogatására fordítható összegből az újvidéki Forum Kiadó által kiváló művek megjelenését segíthette elő.

A bemutatásra kijelölt kötetek a vajdasági magyar irodalom jelzései, a szomorú helyzetben bátorító példái annak, hogy néha még a »háborúban sem hallgatnak a múzsák«.

A könyvbemutatón megjelenteket tisztelettel köszöntöm.

Budapest, 1995. szeptember 25.

FODOR Gábor”

SZENTELEKY KORNÉL: SZERELEM RÓMÁBAN

A Forum Könyvkiadó Hagyományaink sorozatának 15. köteteként jelent meg a közelmúltban Szenteleky Kornél *Szerelem Rómában* című kötete, mely egybegyűjtött verseit, lírai prózáit és versfordításait tartalmazza, melyeket az író 1922-től haláláig, 1933-ig írt. A könyv anyagát összegyűjtötte, az utószót és a bibliográfiai tájékoztatót Bori Imre írta, a szövegeket Toldi Éva gondozta.

E könyv Szenteleky összegyűjtött műveinek harmadik kötete. Benne látnak először napvilágot egybegyűjtött versei, útleírásai, kisprózái és versfordításai.

A Szenteleky halála óta eitelte hatvankét esztendő olyan időbeli távlatot jelent, amely lehetővé teszi e művek tárgyilagos értékelését, de egyúttal azt is, hogy mind a vajdasági kontextusba, mind pedig a korszak egészének közegébe behelyezve gondoljuk át e műveket. Bori Imre a kötet utószavában arról számol be, hogy a kortársakat Szenteleky Kornél, a költő érdekelte elsősorban, és Fekete Lajos méltatását idézve emeli ki azt a kettősséget, mely versei élményvilágára jellemző: a messzi szépségek utáni csillapíthatatlan vágyat és a honi elmaradottság disznóóltól búzló vaskos valósága fölötti kétségbeesést. A Szenteleky halála utáni évtizedekben versei, útirajzai és lírai kisprózái gyorsan elfelejtődnek, irodalomszervezői munkássága kerül előtérbe. Ez a vállalkozás azonban ma már az irodalomtörténet tárgykörébe tartozik.

A mai olvasó számára alighanem azon a metszésponton szólíthatók meg versei a legközvetlenebbül, ha azt tartjuk szem előtt, hogy Szenteleky Pestről távozva óhatatlanul eltávolodik, Bányai Jánost idézve, a magyar irodalom színes és tartalmas (irodalmi) témakörétől és formai keretétől, s a vajdasági magyar irodalom szervezőjeként szembe-sülni kénytelen a szellemi ugartörés számtalan konkrét feladatával. Ami elvágyódásként fogalmazódik meg verseiben, az valójában az eleven hagyományból való kiszakadás következménye. Mert ugyancsak Bányait idézve, ami a *Hét* körében, a fővárosi kávéházakban még teljességében vállalható életvitel és szemléletmód, az az anyaországtól országhatárral leválasztott Vajdaságban az elvesztett paradicsom, az elrejtőzött álomvilág térségeibe tevődik át. Ez a „kettős jelentésszint” jellemzi nemcsak verseit, de útirajzait és lírai kisprózait is.

Mindehhez még azt kell hozzáfűzni, hogy e feloldhatatlan kettősség nem sajátosan vajdasági jelenség a két háború közti időszakban, nem is csak sajátosan kisebbségi élmény és tapasztalat. Nemcsak Magyar Ugar volt és lehet, és nemcsak a Vajdaság írói kényszerültek *ugartörésre*, hanem Európa valamennyi peremvidékére és Komp-országára ez volt jellemző, s időről időre ez jellemző máig is.

E kettősség megszenvedett tapasztalatának vállalása teszi fontos dokumentumokká Szenteleky verseit, útirajzait és kisprózait. Jobb darabjainak esztétikai értéke is, a „láz iromba vörös kucsámja”-ként, ebből a kettős jelentésszintből izzik fel.

JUHÁSZ Erzsébet

HERCEG JÁNOS: MULANDÓSÁG

Mínél tovább nézegetem Herceg János könyvének borítóján Hangya András festményét, annál bizonyosabb vagyok benne, hogy a szomorúság hangjait hallok, az örökkévalóság tiszta hangjait szólaltatják meg a hangszerek. Leginkább erről tudnék most beszélni a *Mulandóságról* szólva. Az elmúlás szomorúságáról. Mert ómen lett ez a cím, baljós előjel; mindannyian éreztük ezt már akkor is, amikor először mutattuk be a könyvet tavaly októberben az Újvidéki Színházban. Én akkor láttam Herceg Jánost utoljára.

S szomorúak lehetünk azért is, mert tudjuk, ez Herceg János utolsó könyve, s aki egy kicsit is ismeri alkotó módszerének természetét, tudhatja, nem kerül elő újabb, közöletlen kézirat. Befejezett az életmű. Visszatekinthetünk immár az egész életútra. Mint ahogy Herceg János is kedvelte a visszapillantást, nem véletlenül *Visszanéző* egyik kötetének a

címe, megírta kétkötetnyi önéletírását is, s ebbe a sorba tartozik *Nyló idő* című esszé-kötete, amelyben pályatársaira emlékezett, vagy a művelődéstörténeti frásokat tartalmazó *Régi dolgainkról*, hogy csupán néhányat említsek. A *Mulandóság* fő rendezője színtén az időbeliség, a kötet történetei a századelőtől indulnak, s elérnek napjainkig. Ami külön megragadó, az a novellaírói *tapasztalatnak* a kisugárzása, hogy semmi erőszakoltan tendenciaszerű sincs a témaválasztásban, az utóbbi időben szeszélyesen mindig arról írt, amiről kedve tartotta, s ilyenkor sem tematikai, sem műfaji kötöttségek nem akadályozták. Elkezde egyféleképp a novellát, s másként fejezte be, ha úgy gondolta, csavart egyet a történeten, visszájára fordította még egyszer. Ha úgy volt kedve, a század eleji Zombort idézte fel, s élvezettel vonultatta fel előttünk, mintha színpadon, a patikust, a borbélyt, a fűszerest, amint éppen kiáll boltjának ajtajába, a kisasszonyt, aki Sacher-torta nélkül nem tudta volna elképzelni az életet, s idézte a bácskai vad tivornyákat, a zombori nagybirtokos aranyifjak fő foglalatosságát, amiről a leghíresebb volt a Bácska: a tükörbe lővöldözést.

De ha úgy adódott, emlékeinek kavalkádjából egy-egy szerencsétlen ember szomorú életét hozta felszínre. Az örök visszatérőkről írt, nem arról elsősorban, mi elől kellett elmenniük, börtönbe-e, avagy háborúba, hanem hogy milyen a visszatérés. Hogy visszatérés tulajdonképpen nincs, mert közben nélküle is múlt az idő, minden megváltozott, jóvátehetetlenül, nem folytatódhat semmi ugyanott, ahol egykor megszakadt.

Vagy éppen mai történet jutott Herceg János eszébe, amikor a *Mulandóságban* közzétett novellákat írta: Dini, a kisfiú, aki elmondja: „valami inspektor járt nálunk a suliban, és Edit tanárnő elolvasta a neveket, mindegyikhez hozzátéve: anyanyelve magyar, mire én odakiáltottam: apanyelve szerb!” S *máig* visszhangzik bennem az a mondat, amelyet egyik század eleji szereplője mondott: „Az isten verje meg ezt a rohadt háborút!”

Hatalmas a paletta, amelyből az író a színeit válogatta és zsbongóan tarka, mégis mindegyik szövegben felismerhetően ott vannak írásművészetének jellegzetesen Herceg János-i jegyei is. Egységessé teszi a kötetét, ahogyan az emberi lélek mélyén meglátja a traumákat, novelláinak legtöbbszörében akaratlanul is felszínre kerül ez a gond, a történelmi változások okozta fájdalmak érzékeltetése a mindannyiunk által jól ismert, indulatoktól mentes, mesélő hangon.

S nemcsak novellái jellegzetesek, jellegzetes mozdulatát örökítette meg a fotós is utolsó kötetének behajtásán. Azt hiszem, mindig erre fogok most már emlékezni, ahogy búcsút int.

TOLDI Éva

FEHÉR FERENC: ERDŐTLEN ERDŐ

Fehér Ferenc válogatott verseinek kötete készült el *Erdőtlen erdő* címmel. Ilyen természetű versgyűjteménye halála évében, 1989-ben jelent meg, az *Akác és márvány*. Azt még a költő készítette sajtó alá a budapesti Magvető Kiadó megbízásából, tehát verseit válogatta, ilyenképpen minősítette őket, de már nem vehette kézbe a könyvét, így posztumusz műként jegyzi az irodalomtörténet. Hogy újraolvassuk Fehér Ferenc költeményeit, többek között azért láttuk célszerűnek, mert a már megromlott kereskedelmi viszonyok miatt az 1989-es verseskönyv nem juthatott a hazai olvasóink és

tisztelőinek kezébe, a *Madarak folyója* című testes kötete pedig, amely a Harminc év verseiből alcímet kapta 1978-ban, már terjedelmi okok miatt sem válhatott kézbe vehető könyvvé. Ilyen módon okkal fogadta el a Forum Kiadó a költő özvegyének javaslatát egy válogatott verseskötet kiadására. S mert a mostani könyv válogatója is részt vett a beszélgetésben, azt javasolta, hogy készüljön olyan válogatás, amelyben a költő kommentárjait is a versek mögé helyezhetjük. A példa még aránylag friss volt: Kabdebó Lóránt Szabó Lőrinc verseinek olyan kiadását készítette el, amelyben Szabó Lőrinc verskommentárjai is megtalálhatók. Mi ilyen típusú magyarázó szövegre ugyan nem támaszkodhatunk, de tudtuk, hogy Fehér Ferenc publicisztikájában szövegeket találunk verseiről is, s feltételeztük (s ezt özvegye meg is erősítette), hogy naplójegyzeteiben is találni lehet a minket érdeklő s az egyes versekre vonatkozó szövegeket. Végigolvastuk tehát Fehér Ferencnek 1959. február 7-én kezdett és 1989. május 19-én megszakadt 2810 oldalnyi munkanaplóját, azután verskéziratainak ábécérendbe szedett gyűjteményét, valamint publicisztikai írásainak három megjelent kötetét. Ilyen és ennyi előkészítő munkáldoklás nyomán jelent meg *Erdőtlen erdő* címmel Fehér Ferenc válogatott verseinek könyve. A címet is munkanaplójában találtuk: 1987. június 5-én választott az *Akác és márvány*, valamint az *Erdőtlen erdő* cím között, az *Akác és márvány* cím mellett döntve. Mi a költő szándékára is gondolva a másik akkor felmerült cím mellé szegődtünk, de az *Erdőtlen erdő* című versét nem soroltuk a válogatásba, mert nem tartottuk a költő verseinek első sorába valónak allegorizáló hagyományossága miatt. De most ideírjuk kulcsszakaszát. A vers egy mostoha körülmények közé került „zsenge fácska” létezésének az „üzenetét” tolmácsolja. E fácska kínját hörögte az „erdőtlen erdő”, s vele azonosult a költő is („s átvette szobám börtöne”), hogy a tanulás versszakában írja: „Ő volt mégis a tartás, a példa: / elég az ég, a szél, a nap . . . / Vagyunk, de munkálni kell ezért a / sok sebű, fájó föld alatt!”

A válogató, ezt nem nehéz meglátni, rokonszenvével a terjedelmüket tekintve rövidebb, a kifejezésben tömörebb, a témákban az általános létlátványú versek felé fordult, erőteljesebbeknek tudta a még vázlatosnak tűnő megfogalmazásokat is a részletezőbb, éppen ezért érzelmesebb költeményeknél, s úgy hitte, hogy Fehér Ferenc költészetének gondolatiságot sugalló versvonulatára hívhatja fel a figyelmet. Az egyes versek után következő kommentárok, verskezdemények, variánsok is mutatják, hogy Fehér Ferenc igazi költői énje – a látszatok és balhiedelmek ellenére – lényegre törő volt, s úgy tetszik e nézőpontból, hogy valójában a részletező beszélő versei az engedmények. S az is kiteszik, hogy ha van Fehér Ferencnek úgynevezett költői fejlődése, akkor az a tömör, négytől tíz sorig terjedő versek elszaporodásában érzékelhető. Látható az is, hogy ezek közé kerülnek a lényeges vonásaikban fegyelmezetten elégikus tónusok, hogy legszerencsésebb költői pillanataiban a tárgyias líra sajátos példáit költse meg. Ezek a tapasztalatok pedig a válogatót is meglepik, pedig ő immár majd húsz évvel ezelőtt (1978-ban) kisonográfia-ban próbálta leírni Fehér Ferenc költészetének természetét, amikor – ez is nyilvánvaló – még nem tudta, hogy egy lezárt életmű arányait s belső tartalmait vette szemügyre. Az *Erdőtlen erdő* későbbi verset (a Herceg János köszöntése című kivételével) már nem tartalmaz.

BORI Imre

ÁCS KÁROLY: RÁKLÉPÉSBEN

Ács Károly más versolvasóját, verseinek más kedvelőjét, sőt költészetének nem egy értő elemzőjét is bizonyára megtévesztették az első felületes értesülések, amelyek arról szóltak, hogy *Ráklépésben* gyűjtőcím alatt költőnk „születésnap” (értsd: az e témát érintő, a vele foglalkozó, a belőle ihletet merítő) verseit foglalta egy majdnem spontánul összeállt versgyűjtésbe, amelyben látszólag egyedül a témaközösség szolgál a kötet rendező elvül. A líra azonban (még ha nem is a „vallomás” az alkotó célja) az őszinteség műfaja, nemcsak a költőé, hanem a befogadóé is. Nem fölösleges hát, hogy újból átgondoljuk néhány sebtében megfogalmazott ítéletünket erről a rendhagyó kötetről, születésének körülményeiről, alkalmáról, netán magáról az alkotójáról is, minthogy a lírai tárgyválasztás sohasem a „vak véletlen” dolga, hanem a „bölcс rendelése”, s nem a költő dolga az olvasó szájába rágni, hanem az olvasói intuíció dolga fölismerni a „rendelésben” megbúvó bölcsességet.

Az igazat megvallva, az irodalomhoz egy kissé is konyító más olvasóval együtt magam is felkaptam a fejem a hír hallatán: egy ilyen döbrent emberi (azt is mondhatnám: történelmi, nemzeti, társadalmi, erkölcsi) válságpillanatban szinte kihívásnak látszik, hogy a menni-maradni dilemmái között vergődő költő, a sors és a lét kényszereinek keresztjére feszített ember egy ennyire introvertált, csupán önmagára, legfeljebb ha a családjára és szűkebb baráti környezetére tartozó tárgyat tart érdemesnek arra, hogy azzal szólaltassa meg legintimebb hangjait egy lélek krízisállapotáról? Mert hát miről is szólhat egy efféle témakörből táplálkozó versfűzér, mit is szólaltathat meg benne a költő? Szinte öntörvényűen, vagy miként latinos eleink mondták, sponte sua: valamilyen lapos és megecsetedett életbölcseletet a mulandóságról, az arasznyi létről, egyáltalán az élet értelméről. Az elbizonytalanodott olvasó azonban már alig néhány vers elolvasása után – ismételten – meggyőződhetett róla, hogy a „téma” a lírában (kissé merészebben azt is mondhatnánk: az irodalomban) a legkevésbé fontos eleme az alkotói bensőségnek, hisz szóljon benne (a versben) „kedvese kisujjáról” vagy éppen szülőhazája sorsáról, mondanivalójának a lényege, a versesszencia nem magában a tárgyban keresendő, hanem a költő és a megénekelte tárgy egymás közti viszonyában. A *Harminckét éves lettem én* az alkotó énjének éppúgy egész univerzumát foglalja magába, mint a *Hazádnak rendületlenül* . . . nagyvilágának történelmi térben és időben kiteljesedő roppant méretei.

Úgy vélem, a *Ráklépésben* darabjai fölött meditatál, majd minden olvasóban valami ehhez hasonló gondolatpereghetett le, s hogy önmagától oldódott fel benne a fönt jelzett ellentmondás Ács Károly témavilága és élethelyzete között. Tudatosodott benne ugyanis, hogy itt nem a költő intim életének évente vissza-visszatérő jeles napjáról van szó, nem egy menetrendszerűen érkező évforduló személyi vagy családi eseményéről, sem a magánkalendárium piros betűs dátumáról. Másképpen mondva: a versek fókuszában nem maga a születésnap áll, hanem a lírai alany megrendültsége, s belőle a verset kiváltó tárgy illetve motívum átélésének a hőfoka sugárzik. A *tárgy* tehát megint csak nem azonos a *tartalommal*. S ez az oka, hogy nem érthettünk egyet kritikusával, aki meglepődve, értetlen fejcsoválással idézi verssorát: „Oda készülök / én is, hol nem ért senki, / és senki sem bánt.” A sorok elemzője megérti a költő érzékenységét, családi életkörülményeit, esetleg egyéb indítékait, amelyek megérlelték elhatározását, „de hogy itt bántották volna . . .”

Nem feladatomban, illetékes sem vagyok rá, hogy Ács jelenünkről és elaljasodott világunkról alkotott ítéletének az igazságtartalmát firtassam, hitelesítem vagy éppen cáfoljam. Régen rossz annak a költészetnek, amely efféle kívülről jövő támasztéka szorul. De a költő sem köteles a jegyzőkönyv pontosságával és konkrétségével beszámolni az ihletállapotát előhívó tényezőkről. Igaz, ezekre a versekre is érvényes, amit mestere, Babits mond a sajtójáról: „Csak én bírok versemnek hőse lenni”, s hogy Ács beszéde is mindig „magánbeszéd” („Ezt most csak úgy magamnak mondom . . .”). Ennek ellenére soraiból látjuk, tudjuk, érezzük, hogy alapmagatartása azé az emberé, aki úgy érez, mint Arany János, amikor a középkori lúgos seborvoslás pokolkínjait megidézve vall azonosulásáról a kezelt hadfi fájdalmával: „engem ér a lúg, ha a fejét mossák . . .” Nos, személy szerint Ácsot sem bántották, de nemhogy költőnek, embernek is hitvány, aki a más sebéért mardosó lúg poklát nem érzi át. A „magánbeszéd” szavait mondó Ács Károly, aki úgy összegezi a világot, hogy „én meg én meg én”, s akinek a fő gondolja: „hogyan rendezzem el/magamnak magamban/önnön halálom dolgát?” – nos, ez a költő inkább a hontalanság keservét vállalja, minthogy az embertelenség osztályosa legyen, amely már-már mindannyiunk életének fő karaktervonásává válik.

A magunk részéről Ács e könyvét mégis annak a két kritériumnak az alapján tartjuk újabb kori líránk nyereségének, amit először még huszonhét évvel ezelőtt, 1968-ban állapítottunk meg Ács helyét keresve akkori irodalmunkban, nevezetesen, hogy ezt a költészetet nem az efemer „szolgálat” szándéka táplálja, hanem mindig irodalmi szándék, ami elsősorban és mindenekelőtt „esztétikai viszonyt” eredményez közte és tárgya között, s e viszonyt nem zavarják költészetre nem tartozó külső mozzanatok. Meg ahogy 1977-ben is „mindannyiunk könyvét” köszöntöttük az *Ének füstje, füst éneke* című kötetében, amellyel „mind az átlagos versolvasó, mind a kritikus és irodalomtörténész is csak gazdagodhat. Az olvasó a szó művészetének erejét és szépségeit élvezheti és értékelheti benne, a kritikus és irodalomtörténész Ács személyes fejlődésének képét s egyúttal a háború utáni hazai magyar költészet egész panorámáját szemlélheti . . .”

S most ez utóbbi mondottakhoz tegyük még hozzá, hogy majd egyszer, talán, ha ismét énünk értelmesebb felére hallgatva megpróbáljuk lépésről lépésre, hátrafelé haladva („ráklépésben”) visszapergetni az Ácsban s mindannyiunkban lepergett eseménysort, nem mellőzhetjük majd e könyv költői tanulságait sem, mert filológus, történész, esztéta s költői szóra fogékony olvasó egyaránt belőle ismerheti meg (vagy élheti át újból) a lehitelesebben a lélek hamleti létállapotát, vergődését és tömény félelmét ezekben az embertagadó történelmi időkben.

SZELI István

BÁNYAI JÁNOS: TALÁN ÍGY

Ha címet választanék ehhez az ismertetőhöz, ezt írnám fölé: *Valami más*. Ezzel a két szóval zárja ugyanis írását Bányai János Balassa Péter *Halálnapló* című könyvéről, amely – ahogy kifejti – nem regény, nem filozófia, hanem – *valami más*. A kettő keveréke. Akárcsak Bányai János írásai, amelyek nem hagyományos kritikák (mi is a hagyományos kritika, s egyáltalán létezik-e ilyesmi?) és nem is tanulmányok. Illetve ezek is, azok is. De kétségtelenül bizonyosságai annak, hogy egy értő, nagyon képzett és nagyon szenzibilis

szakember-olvasó látja az irodalmat, a regényeket, a novellás-, verses- és tanulmányköteteket. A könyveket. Olvasó és szakember, aki így éli át olvasmányait. *Talán így* – vallja ő maga is kötete címében. S ebben a két szóban minden, ami lényeges, benne van: a kételkedés és a megszólalás igénye. A felelősség vállalása és a helytállás azért, amit mond, amiről tájékoztat, amivel hozzásegít (het) a művek megértéséhez, interpretációjához és az ítéletalkotáshoz. Mindahhoz, ami a kritika dolga. Úgy, ahogy Bányai János tanulta Rónay Györgytől, attól a kritikustól, akinek kritikusi „képessége és fogalmazása” azért jelent követendő utat, mert a „talán” jegyében formálódott, arra figyelmeztet, hogy a kritika, készüljön „bármilyen alapossággal és körültekintéssel, mindig csak a feltételezéshez juthat el”. Így sikerül(het) legteljesebb mértékben megérteni egy-egy művet, elérni, hogy a „kritikában maga a mű szólal”-jon meg. Ha ez sikerül, akkor a kritika teljesíti feladatát, miközben felszámolja önmagát – mert mindig a mű a fontos és nem a kritika, az író és nem a kritikus! –, értékkategóriái (pedig) valóban létkategóriákká mélyültek”.

A kritikának ezt az örökös üzőttségét, „vesszőfutását” –amiről a kötet zárótanulmánya szól – mutatja be Bányai János húsznál több példán, olyan írásokban, amelyek egyrészt jelentős magyar írók-költők (Márai Sándor, Vas István, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Nadas Péter, Orbán Ottó, Böndör Pál) munkásságának egy-egy szeletéről, illetve fontos, Szilágyi István, Kertész Imre, Bodor Ádám, Grendel Lajos, Rába György, Petri György, Tandori Dezső, Rakovszky Zsuzsa, Balla Zsófia, Balassa Péter, Kántor Péter, Cs. Gyimesi Éva, Beck András, Tillmann J. A. nevével jegyzett könyvekről készültek. És kivétel nélkül egyéni hangnemet, hozzáállást, szemléletet, kérdésvetést és fogalmazási módot példáznak. Számomra Bányai János írásai annak meggyőző bizonyítékai, hogy az irodalmat, irodalmunkat talán így – is – lehet értelmezni, átélni. Lehet? Lehet.

GEROLD László

BORDÁS GYŐZŐ: CSUKÓDÓ ZSILIPEK

A *Csukódó zsilipek* Bordás Győző tervezett regénytrilógiájának a *Fűzfásip* után következő második kötete. Az első kötet a helyszín regénye volt, az Ú.-nak rövidített közép-bácskai nagyközség vagy kisváros történetileg és földrajzilag is hiteles leírása, de ezzel együtt tabló is, helyi, vidéki csoportkép, jól megrajzolt arcélekkel, rövid és frappáns életrajzokkal, a hely emlékezetébe vésődött és huzamosan fennmaradt történetekkel, csúfos vagy vidám anekdotákkal tarkítva. Mindezen, a helyszín kis történetekbe fogott drámáján a mulandóság enyhén melankólikus hangulata leng át, az elhaló élet szeretettel ábrázolt, megértéssel festett, megnyugvást árasztó emlékezete. A mulandóság érzését a *Fűzfásip*ban csak a kanális állandósága töri meg, mert ennek a (regény)világnak egyetlen biztonságos pontja van, a másfélszáz évvel is korábban épült csatorna, a térség talán egyetlen művelődési és gazdasági momentumra, amin nem foghat ki az idő múlása.

A *Csukódó zsilipek* nem vált helyszínt, nem is cserél hősképet, az elbeszélés hangnemét sem alakítja át, itt is a szereteteli emlékezés beszédmódja érvényesül, ám többé nem a helyszín széles tablónak festett melankólikus drámáját látjuk, hanem az idő, a történelem – vagy ahogyan Herceg János mondta volt, a *módosulások* – drámáját. A monarchia

széthullott a háború után, új államok és országhatárok születtek a nagy gyorsan nyélbe ütött szerződések nyomán, új hatalmak léptek színre, a korábbitól eltérő értékek, törvények, szabályok, elvárások születtek, más nevek és más írásmód, másféle történelem, ismeretlen tradíció vált az állami intézkedések során uralkodóvá. Természetesen nem lehetett egyszerre felszámolni a múltat, hiszen a megmásított idő még nem tüntette el a házak falába, az életrajzokba és viselkedésmintákba vésett időt, de erős hatalmi segédlettel megsemmisítő támadást intézett ellene. Valami definitíve véget ért, erről beszél a regénytrilógia második kötete, bár úgy tűnik – egy-két kivételtől eltekintve –, még minden a helyén van. Többek között a csatorna is. A hely történelmi, kulturális, gazdasági védjegye. Ám ez is, elveszeten, mintha a múltba süppedt volna, csak régi, ősrégi történetek felidézésére szolgál, már nem szól bele a jelenbe. Azt példázza az író ezzel is, hogy az örökölt tárgyiasságok, az átkeresztelt utcák és parkok, az átirrt nevek és emlékek révén a történelem drámáját szemlélhetjük.

Abban is például, hogy a *Fűzfásip* Pichler József nevű festőhőse, aki annyira dominált az első regényben, a másodikban lassan, lépésről lépésre háttérbe szorul, bár mindvégig róla is szó van, és helyébe az ugyancsak festőművésznek készülő fia, Pichler Albert vagy Adalbert lép a serdülés, a világra való gyerek- és kamaszkori ráismerések és felfedezések útjait járva. Így a művészregény nyomai és jelei is felfedezhetők a *Csukódó zsilipek* lapjain, mintha csak arról szólna az író, hogy az idő baljóslatú drámájában sem a tudós, sem a tanár, sem a politikai tájékozódni nem tud, mert a felszínen mozog, csak a művész, a lassan elcsendesülő indulatú apa és a lassan a művészi kifejezés titkait felismerő fiú meg a körükben egyre gyakrabban megjelenő Sztankovics nevű költő képes rá, hogy a mindent kikezdő idő, a mindent felforgató változás mélyére lásson. Bár ők is, úgy látszik, csupán a sejtések homályában mozoghatnak.

Leginkább akkor erősödik fel a művészi megérzés mélyén az idő drámájában kibontakozó balsejtelem, amikor a regény Wili nevű félnótás – rejtelmes – hőse egy-egy pillanatra elmereng, bár kifürkészhetetlen még, hogy min is töpreng, miféle titkokat lát, és miféle rejtélyekbe tekint a senkinek sem ártó szelíd bolond, aki Pichler József nevezetes festményéről lépett be modern irodalmunk világába, a Wilhelm-dalok után *Csukódó zsilipek*ben is.

Ha valakit érdekel, hogyan éltek hét-nyolc évtizeddel korábban és még azelőtt a vajdasági magyarok, és hogy miből formálták ki önazonosságuk tudatképét, forduljon – javaslom – bizalommal Bordás Győző regényéhez.

BÁNYAI János

KONTRA FERENC: ÚGY TÖRNEK EL

Kontra Ferenc prózája eddig a kötetéig jellegzetes tájirodalomként funkcionált, a regionalizmus pozitívumait hordozta magán, elválaszthatatlanként tüntette fel a sajátos környezetet és a benne, illetve a vele együtt élő embert. Mostani elbeszéléseiben a konkrétan behatárolt idő- és térkoordináták már nem tájat jelölnek, hanem egyfajta (megbomlott) tudatállapotot, emberek közötti (megbomlott) viszonyokat, törésvonalakat, amelyek mellett az egymástól eltávolodott részek soha nem illeszthetők össze

nyomtalanul, és a ma társadalmában megjelenő új, mindannyiunk számára korábbról ismeretlen pozitív és negatív erkölcsi értékeket.

A megváltozott viszonyokat prózába emelő epikai magatartás módosításokat követel az írói eljárásban, a leírásban, megjelenítésben, elbeszélésben. A klasszikus Kontra-novella, a szociográfia, az élőbeszéd betűhív lejegyzése és az életbölcsélet lírává kristályosodása között formálódó szöveg csupán a kötet harmadik részébe sorolt írásokra jellemző. Ebből, a *Forgószínpad* címet viselő részből nem maradhat említés nélkül a dokumentarista stílusban írt elbeszélése, *A laskói ember*, amely egy baranyai falucska hétköznapjaiból bontja ki a legújabb háborúban kicsúcsosodó összes embertelenséget, a léleknyomorító szorítást, a hatalomittasság bestialitását.

A ciklust és a kötetet egyaránt lezáró, *3 háború* című nagymonológban olvashatjuk: „Milyen furcsa, hogy a halál kövei jelzik elhullatva az utat, amin haladunk, és visszatekintve az egyetlen látható állomások lesznek.” Ebből a fájdalmas végkövetkeztetéssel záruló monológból derül ki, hogy egy élet alatt három (vagy több) olyan törésre is sor kerülhet, ami kettészakít családokat, sorsokat, embercket, lelkeket. Akadnak olyanok is, akiknek a legújabb háború volt az első törés, amivel szembesülniük kellett, és ezt követően folytonosan csak illesztgetni egymáshoz a mozaikká hullott életük cserepeit. Róluk szól a kötet első és második része, a harcosokból lett áldozatokról (*A túlélés vizsgatartalmára*) és az új erkölcsi renddel együtt élni kényszerülő gyerkekről (*A mi búvóhelyiünk*). Ezeknek a szövegeknek értékét Kontra Ferenc közlésének beavatottsága és bennfentesége adja meg.

A kórháznovellák között található az az írások, amelyek a legjelentősebb változást tükrözik a korábbi Kontra-elbeszélésekkel szemben. A *Break of Day* és az *Iatrogén ártalom* című tudatnovelláiban minden meghatározó koordináta-rendszer lebomlik a történetről, a belső megélés kerül a külső cselekvés fölé, el egészen a megbomlott érzékek és a rendszert nélkülöző tapasztalatok között eligazodni vágyó agy tudat-akváriumáig, amelyben egymáshoz folyton változó viszonyba kerülnek a tapasztalatok, érzések, emlékek és szavak.

Személyi lebontásban jelenik meg ebben a könyvben az általános érvényű tragédia – Kontra Ferenc epikai kalandozásaiból eltűnt a múlt megszépítő lírája, ott maradt valahol a limeseken túl.

FEKETE J. József

NÉMETH ISTVÁN: JEGYKENDŐ

A bánáti szörványban élő magyarok hitéletéről gondoskodó lelkipásztor nyilatkozta a *Jegykendő* falujáró riporterének, Németh Istvánnak: „Egy (ima)teremben leterítünk egy asztalt fehér abrosszal, és máris jelen vagyunk.”

Ne tűnjék túlzásnak: ha kézbe veszem a *Magyar Szót*, és odalapozok a *Vasárnapi írások* rovathoz, amelyben Németh Istvánnak immár három évtizede tartalékol helye van, lelki szemeim előtt fehér abrosszal leterített asztal jelenik meg, mögötte az olvasók ezreinek lelkipásztorával, Németh Istvánnal. Mert minden itt megjelenő írása példázat, fohász, szózat . . . Az ő riporter tolla nyomán a megkérdezettek vagy megszólaltatottak már-már a gyónás intimitásával és bensőségességével vallanak életükről, életüknek egy-

egy fontosnak tartott fordulójáról, mesterségükről, hivatásukról. Legtöbbször a megtett út végén, életük alkonyán tekintenek vissza erre az útra.

Ezekből a megnyilatkozásokból állt össze az íróriporter legújabb könyve, a *Jegykendő*, s benne a kép a valóságunkról, közelmúltunkról és jelenünkről egyaránt. Arcételek, életsorsok, helyzetképek villannak föl a kötetben, novellákba és drámákba illő történetek, belesűrítve az újságírói két hasáb szigorú keretébe, formájába és felépítésébe is. Mert a riporter nem kalandozhat, számára minden bekezdés új információ, s minden mondatával akar valamit. Ahogyan Ruffy Péter mondta: „Suhogtatni egy lobogót, s a lelkiismeretet zaklatott állapotban tartani egészen addig, míg a dolgok meg nem oldódnak.”

Mi tehát a *Jegykendő*? Vallomásokból és tünődésekből font sorstörténetünk, irodalmi igényvel vázolt faluszociográfiánk, az elmúlt ötven évünk teljes története. Egy meglévő és szívósan kitarító világ képe. „Harmincöt éve a falu minden keresztelődjén ott voltam” – kezdi vallomását a doroszlói bábaasszony; „Soha senki előtt nem tagadtam meg a hitemet, akkor sem, amikor Tito molnára lettem” – vallja egy másik, míg a harmadik így kezdi: „Gyökér Ferenc vagyok. Nem maga az első, akinek tetszik a nevem. Ezért az egyért nem köllött megdolgozni. A többiért ugyancsak. Azért a házért, az öt hold földért, amit hetvenhárom éves koromig a feleségemmel összeszedgettünk.”

S valóban a vajdasági, főleg a falusi és tanyasi ember őszinte megnyilatkozásaiából rajzolódik ki egy kor, a mi világunk képe Németh István lelkipásztori példázatai nyomán, amelynek oltárára ő nem fehér abroszt helyez egybefogó szimbólum gyanánt, hanem a vele egyenértékű, a hűséget, a ragaszkodást, a féltést és a szerelmet szimbolizáló hímezett jegykendőt.

BORDÁS Győző

KALAPIS ZOLTÁN: TÖRTÉNELEM A FÖLD ALATT

Történelem a föld alatt címmel Kalapis Zoltán honismereti sorozatának immár harmadik darabja kerül az olvasó elé, amely témaválasztásánál, anyaggazdagságánál fogva méltó helyet foglal el az első két kötete mellett. Amíg a *Betűk és képekben* (1992) művelődéstörténeti írásait gyűjtötte csokorba, a *Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban* című kötetében vidékünk egykori vízimunkálatait vette számba, feltérképezve egyben azok főszereplőit is, a régi vízimérnököket. Jelen kötetében, mint annak címe is találóan szemlélteti, jobbra azokkal a történelmi emlékekkel foglalkozik, amelyeket a föld felszínéről szinte nyomtalanul eltüntetett az enyészet meg az emberi gondatlanság, s amelyek ma már többnyire a szó szoros értelmében a föld alatt találhatóak vagy éppenséggel romokban hevernek. E történelmi jelentőségű építmények: erődök, várak emlékeit ébresztgeti kötetében Kalapis Zoltán, felelevenítve s az olvasó elé tárva vidékünk múltjának egykor jeles, ma már szinte nyomtalanul eltűnt hírességeit: a bácsi, a titeli, a galádi, a törökbecsei, a nagybecskereki és a verseci várat, feltámasztva poraiból az észak-bánáti bazilita monostorokat s a belakúti apátság dunai erődjét, de a ma már romokban heverő, híres aracsi Pusztatemplomot is. Mindemellett Kalapis Zoltán emléket állít Kálmán Árpád-házi hercegnek, IV. Béla király édestestvérének, Corvin Jánosnak, Hadik András huszárgenerálisnak, az utolsó Zrínyinek, a szalánkeméni csatában elesett Zrínyi Ádám-nak, a három Koháry testvérnek, de negyvennyolcas emlékeinknek is, ugyanakkor a

zimonyi Hunyadi-torony ürügyén Hunyadi Jánosnak is. Összesen tizenegy történelmi tárgyú írás kapott helyet Kalapis Zoltán kötetében, amelyeket – ha minősíteni szeretnénk – akkor műfajilag az igényes, részletekben gazdag, érdekesítő történelmi tanulmány és a pozitív értelemben vett népszerű historikus publicisztika mezsgyéjére helyezhetnénk, tekintettel arra, hogy írásain mindkét műfaj jellegzetességei felismerhetők.

Kalapis Zoltán személyében szerencsésen egymásra talált a gyakorlott, mindenre odafigyelő újságíró és a levéltárakban, könyvtárakban, köz- és magángyűjteményekben búvárkodó szorgalmas kutató, aki az utóbbi néhány év termésével, pontosabban „honismereti sorozatával” régen elfeledett értékeinket veszi sorra, régmúltunk ismeretlen vagy kevésbé ismert eseményeit, s annak szereplőit tárja fel. Tájtörténeti tényirodalmat nyújt: érdekesen, olvasmányosan, maradandó értékkel. Mondhatnánk: elhivatottan és felelősségteljesen, múltunk, szellemi örökségünk iránti kellő tisztelettel, s minden bizonnyal az eljövendő nemzedék okulására is.

Végül, remélni szeretnénk, hogy e sorozat, amelyben Kalapis Zoltán mindinkább kiteljesedő, értékes s egyben értékeket feltáró, múltkutató publicisztikája foglaltatik, a jövőben még számos hasonló kötettel gazdagodik. Olyan kötetekkel, amelyeket akár csak az előtünk lévőt is sajátos honismereti olvasókönyvként vehetünk kézbe.

NÉMETH Ferenc

PENAVIN OLGA: JUGOSZLÁVIAI MAGYAR DIAKRÓN NÉPMESEGŰJTEMÉNY II.

Penavin Olga a jugoszláviai magyar néprajzkutatás legismertebb egyénisége, az 1940-es évek második felétől szinte napjainkig folyamatosan, töretlen kedvvel és szorgalommal gyűjti az itteni magyarság népköltészetét, szokásait, hitvilágát. Tanári munkásságának egyik legnagyobb eredménye az, hogy egyetemi hallgatók sokaságát kapcsolta be a gyűjtőmunkába, s ennek eredményeképpen az itteni néprajzkutatás jelentős mennyiségű népköltészeti anyag: népmese, népmonda, népballada stb. birtokába jutott.

Eddigi legjelentősebb vállalkozása az Ortutay Gyula által szerkesztett Új Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatában megjelent két kötet népmese és népmonda, *Jugoszláviai magyar népmesék I-II.* címmel. E mű sikerét bizonyítja, hogy a korábban már megjelent I. kötet a másodikkal együtt új kiadásban jelent meg ismét.

A méltatásra kerülő terjedelmes könyv ismét tekintélyes mennyiségű meseanyagot, több mint kétszáz hosszabb-rövidebb szöveget kínál fel, mégpedig eddig publikálatlan gyűjtést, az 1941-től napjainkig terjedő időszakból. Ez a mű voltaképpen folytatása annak a vállalkozásnak, amelynek keretében Penavin Olga a jugoszláviai magyarság lakóterületein gyűjtött teljes meseanyag közzétételét tűzte ki célul. A főntebb már említett kétkötetes nagy vállalkozása mellett – itt nem említve az ugyancsak általa és munkatársai által gyűjtött, de gyermek olvasók számára készített népszerűsítő gyűjteményeket – ugyancsak ő tette közzé a *Jugoszláviai magyar diakrón népmese-gyűjtemény I.* jelzetű kötetet is, amelyben a területünkre vonatkozó, nyomtatásban már megjelent meseanyagot

olvashatjuk. Ez a könyv tehát (mint címe is utal rá), a már megjelent kötet folytatása kíván lenni, ám ebben az eddig még közöletlen diakrón mese- és mondaanyag szerepel.

Mintegy ötven esztendőn át végzett egyéni (és kollektív) mesegyűjtés eredményei vannak tehát ebben a kéziratban, földrajzi hovatartozásuk tekintetében pedig behálózják a jugoszláviai magyarság szinte teljes (volt második világháború utáni jugoszláviai) lakóterületeit. A legtöbb szöveg természetesen bácskai és bánáti eredetű, ami egyben arra is utal, hogy hol folyt a legnagyobb intenzitással a mesegyűjtés a jugoszláviai magyarság körében.

A könyv népköltészeti szöveganyaga nemcsak mennyiségi tekintetben figyelemre méltó; fontos azért is, mert azt bizonyítja, hogy az itteni magyarság hagyományörző rétegei nemcsak a népdal, a ballada, a népszokás és a néphit folklorisztikai tekintetben releváns adatait, szövegeit őrizték meg szinte napjainkig, hanem a népmesét és népmondát is, amelyek közül a népmeséről az elmúlt évtizedekben már azt lehetett hallani (s nem csupán erre felé), hogy annak már leáldozott a napja, az már nem létezik, s ennek megfelelően már nem is lehet gyűjteni. Penavin Olga jó érzékel és tapasztalattal kutatta föl és lelte meg azokat a mesefákat, akik még sok értékes szöveget mondhattak el.

A kötet – mint Penavin Olga eddigi mesekiadványai is – tartalmazza mindazokat a járulékos tudnivalókat, amelyek egy ilyen kiadványhoz szükségesek. Előszó, megfelelő mutatók s a majdan esetleg elvégzendő mesetipizálás járulhat majd hozzá ahhoz, hogy e könyvből a szakemberek és nem szakember olvasók számára egyaránt hasznos és olvasmányos kiadvány váljék.

JUNG Károly

TÜNDÉR ILONA KERTJE

Egykorvált életünkről, történelmünk, hiedelemvilágunk vélt vagy valós alakjairól, eseményeiről szóló folklórtermékeink közreadását határozta el a kiadó néhány évvel ezelőtt. Nemes célja volt/van a Mondavilágunk könyvsorozatnak: először is néprajzi értékmentő szolgálat, tudatosító szándékkal. A jugoszláviai magyar gyerekekkel, iskolás tanulókkal megismertetni a szülőföld örökségét, szellemi hagyományait; ugyanakkor a tudós vagy amatőr kutatók által begyűjtött folklóranyag meseszerű előadásával növelni anyanyelvi kultúrájuk szintjét; és nem utolsósorban megszerettetni az ilyen könyveket, illetve magát az olvasást.

A negyedik kötettel befejeződött a sorozat. *A Mátvás király országlása*, a *Szent Péter atyafisága*, a *Rózsa Sándor menedéke* és a *Tündér Ilona kertje* című könyvekbe a szerkesztő Jung Károly az egész egykori Jugoszlávia magyarok lakta területein fellelt és különböző helyeken publikált vagy őrzött népi elbeszélő szövegek közül válogatta az anyagot, s így minden régióknak képviselteti magát ezekben a tetszetős kiadású, gazdagon illusztrált kiadványokban.

Jung Károly sokat foglalkozott a mondaműfaj elméleti kérdéseivel, a memorát és a fabulát közötti különbséggel, s a műfaj tipologizációjával: a történeti mondák, a hiedelemmondák, az eredetmondák és a legendák hasonló és eltérő sajátosságaival. Azonban az említett sorozat könyveinek szempontjából ez most kevésbé fontos mozzanata, s

igazából a tudományos igényű publikációkban kérhető számon. Bár e sorozat egy-egy könyve épp a szövegek effajta tipologizációjának eredményeként vált tematikussá.

A *Tündér Ilona kertje* a gyermek és felnőtt olvasókat a rejtelmek világába röpíti, ahol foggal született garabonciások, táltosok, a csíziót értő bűbájosok járnak-kelnek; boszorkányok végzik mesterkedéseiket, tündérek táncolnak a bácskai éjszakában. Mert minden monda eseménye idevalósi, a mi vidékünkhez kötött: a Bácskához, a Bánáthoz és szép számban a drávaszögi falvakhoz: Karancs, Laskó, Bellye, Kopács, Izsép, Vörösmart lakóinak emlékezetéhez meg Szlavónia egykor népesebb magyar falvaihoz, Harasztíhoz, Kórógyhoz.

A török világot megidéző mondák a bánágiak kedvelt búcsújáró helyének, Máriaradnának csodatevő kegyképéről; az e tájon szokatlan halmok keletkezéséről szólnak, és az ott elrejtett s lánggal tisztuló gazdátlan kincsről; a kőkecskébe zárt pénzről, a kincsei őrző kfgyőről. És nem hiányzik eleink hiedelemvilágából a lidérc, a hazajáró lélek, a sellő sem.

Sorra mind a mondák szereplői, eseményei európai vándormotívumok itteni előfordulásai, folklórkincsünk gazdagságának bizonyítékai.

A *Tündér Ilona kertje* című könyvbe válogatott mondaszövegeket olvasmányossá Bognár Antal mesélte. Az élmény expresszivitását fokozó illusztrációk Péter László grafikus művészetét dicsérik.

SILLING István

SILLING ISTVÁN: KÍNJÁN ESÉK ESETE

Silling István könyveit azért szeretem, mert már címeikkel felkeltik érdeklődésünket. Legutóbbi könyvecskéjének a székelykeveiek szövegrészletét választotta címül, amelyet – képgazdagsága mellett – kimondhatatlansága tesz érdekfeszítővé. E szövegválogatás szerves egységet képez a szerző korábbi publikációival. 1992 karácsonyán vehettük a kezünkbe a kupuszinai népi imádságokat, ezt követték a *Híd*ban publikált értekezései az apokrif imákról, majd az idei év elején, nagybőjt idején a *Kilátó*ban hétről hétre olvashattuk a húsvétot is beköszöntő válogatását.

Az 1992-es kiadványban szülőfalujának, Kupuszinának a legszebb imáit válogatta, későbbi publikációiban azonban egész Vajdaságra irányította figyelmét. Már a kupuszinai gyűjtemény kapcsán rácsodálkoztunk, hány típusú imát ismernek és ugyanannak a szövegtípusnak hányfajta variánsa lehet még egy olyan kis településen belül is, mint amilyen Bácskertes. Képgazdagsága, a metaforák változatossága arról győzött meg bennünket, hogy az ott gyűjtött apokrif imádságok a bácskai népköltészet legértékesebb rétegébe sorolhatók. A *Kínján esék esete* variánsai kapcsán ez a megállapításunk az egykori jugoszláviai magyar nyelvterületre vonatkoztatva is érvényes, hiszen a kötetben – a bácskai és bánáti változatok mellett – szlavóniai és baranyai imádságokat is olvashattunk.

A területi szórtság láttán a szakember önkéntelenül is arra figyel, hogy az egyes szövegeknek mekkora a megterheltsége, van-e ezen a viszonylag kis területen olyan imádság, melyet elsősorban a Bácskában, illetve Bánátban imádkoztak, s melyik az a szöveg, amely az egész egykori jugoszláviai nyelvterületen közismert. Az ötvennyolc ima

természetesen kevés ahhoz, hogy messzemenő következtetésekre jussunk, hiszen a szerző korábbi kupuszinai publikációja csaknem ugyanennyi imádságot tartalmazott. Meggyőződésünk tehát, hogy az utóbbi könyv kutatópontjain hasonló mennyiségű és minőségű változatot gyűjthetnénk össze, ha hasonló következetességgel fognánk a gyűjtéshez, mint Kupuszinán. Ennek ellenére azt hisszük, hogy az úgynevezett esti és a reggeli imádság ezen a vidéken még napjainkban is eredeti funkciójában él. Az „*Ehun jön Jézus*” kezdetű könyörgés, amely ugyancsak a Megváltó szenvedéstörténetét mondja el, kimondottan a bánáti területeken, a szegedi kirajzású magyarok körében ismert. Az egyetlen szabadkai variáns, melyet Kelebián jegyeztek fel, ugyancsak ezt az állításunkat támasztja alá, hiszen a kelebiai tanyák lakói is valamikor a szegedi földekről jöttek mai lakhelyükre. Apokrif imádságaink egy része tehát szorosan kötődik a vajdasági magyarság korábbi szülőföldjéhez: a palócföldhöz, Bukovinához, a szegedi nagytájhoz. A címadó imát a székelykevei Dani Erzsébet még a Bukovinából idetelepült nagyanyjától tanulhatta. A Kupuszinán megőrzött középkori misztériummaradványt is az ősök egykori otthonukból hozták magukkal. Ezért ismeretlen a párbeszéd, helyenként balladás ihletésű szöveg más településeinken.

Az imádság – ellentétben a többi folklórműfajjal – nem közösségi, hanem egyéni. A reggeli és esti imákat a vallásos emberek manapság is egyedül mondják el, az egyház által is verifikált szövegekkel. Ez a családi műfaj nagyanyáról öröklődik az unokára.

Silling István Penavin Olga tanítványaként megtanulna, hogy jó, ha a folklóralkotások összegyűjtésében segítőitársai is vannak. A kötet anyagát harmincnál több hivatásos néprajzos és társadalmi gyűjtő küldte el a szerzőnek. Szervezőmunkájához is további kitartást kívánunk Silling Istvánnak saját örömeire és a vajdasági népköltészet gazdagodására. Ha az eddigieknél is több apokrif imát gyűjt össze, akkor talán „Mennyország ajtaja ki lesz nekünk nyitva, / Pokol ajtaja le lesz nekünk zárva mindörökre.”

BESZÉDES Valéria

CSAPÓ JULIANNA: A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM 1991. ÉVI BIBLIOGRÁFIÁJA

Igen nehéz feladatra vállalkoztam, amikor elvállaltam, hogy a ma esti könyvbemutatón (tizenharmadik felszólalóként) egy olyan művet ismertessek, amely egy cseppet sem olvasmányos – legalábbis látszólag –, mégis nélkülözhetetlen kézikönyv a kutatók számára, s az irodalomtörténészek és a művelődéstörténészek egyaránt haszonnal forgathatják.

A tizennyolc bemutatásra kerülő könyv kilenc műfajt képvisel (3 verseskötet, 2 novellagyűjtemény, 2 tanulmánykötet, 2 különböző népmese- és mondagyűjtemény mellett 1–1 regény, publicisztika, művelődéstörténet, népi imádságok és bibliográfia), s mindegyiket másként kell olvasni. Nemcsak másként, más módon is hangulatban, más módon indítékból vesszük őket a kezünkbe, hanem valóban másként is olvassuk. Míg a regény, elbeszélés folyamatos olvasást igényel, a versekre időközönként vissza-visszatérünk – a bibliográfiákat leginkább forrásértékű műnek kezeljük (mert valójában azok is), tájékozódunk belőlük, hogy az adott időszakban írtak-e egy meghatározott témáról, egyénről,

avagy egy bizonyos szerző mit jelentetett meg. Ebből is látható az említett másság: csak kíváncsiságból vagy szükségből vesszük őket kézbe, s célkitűzésünktől függően olvassuk, pontosabban leggyakrabban csak azt nézzük meg, ami pillanatnyilag érdekel bennünket, amivel éppen foglalkozunk.

A könyvismertetések leggyakrabban a következő kérdésekre adnak választ: kiknek szánta művét a szerző, mit tár az olvasó elé (esetleg miért), és hogyan valósította azt meg. Dióhéjban én is ezekre a kérdésekre szeretnék válaszolni. Az első kérdést részben meg is válaszoltam, amikor azt mondtam, hogy az irodalom-, és művelődéstörténeteszek nélkülözhetetlen tájékoztató segédkönyve. Ehhez csak azt kell még hozzátenni, hogy minden érdeklődő haszonnal forgathatja.

Csapó Julianna könyve, *A jugoszláviai magyar irodalom 1991. évi bibliográfiája* az említett tárgyévben megjelent könyvek adatait rögzíti és a lapokban, folyóiratokban, évkönyvekben megjelent írásokról ad számot. A kötet anyaga szinkron bibliográfiai kutatások eredménye, és az anyag elrendezésében a szerző követi az eddigi tapasztalatokat, amelyeket a Bibliográfiai Füzetek előző szerzői alkalmaztak – ez ugyanis a sorozat 25. füzete. Itt elsősorban az anyaggyűjtésre, az anyag válogatásának kritériumaira és az anyag elrendezésére gondolok. Típusát nézve válogatott bibliográfia, amelyeknek anyaga a jugoszláviai magyar irodalom fogalmának egy tágabb értelmezése alapján tartalmazza az irodalmi élet általános kérdéseire vonatkozó írásokat, a néprajz, nyelvtudomány, oktatásügy és más kérdésekre vonatkozó írásokat. (Elég csak a tartalomjegyzéket fellelőzni, hogy érzékelnünk tudjuk ezt a tágabb értelmezést.)

Műfaját nézve annotált bibliográfia. Rövid, tömör, tájékoztató jellegű annotációi nagyban növelik a bibliográfia értékét és használhatóságát. (Annotációt csak azoknál a tételeknél találunk, amelyeknek a címe nem elég eligazító, vagy amelyekhez valamilyen más magyarázat szükséges.) Szerkezete tárgyi tematikus anyagelrendezésű. A magyar irodalomtörténeti bibliográfiákban meghonosodott felosztást követi: három nagy részegysége belső tagolódással teszi hozzáférhetőbbé a tájékozódásra prezentált adatokat. Az Általános részbe kerültek a könyv, a könyvkiadás, a könyvtárügy, a sajtó, a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a színművészet stb. kérdéseit tárgyaló írások adatai, ezt követik az antológiák, a gyűjteményes munkák és az egyes szerzők munkái, illetve a munkásságára vonatkozó írások.

A feldolgozás módszere a nemzetközi szabványos bibliográfiai leírást követi. A gyűjteményes tanulmány-, illetve esszékötetek esetében tartalmi ismertetőt is ad a szerző, vagyis analitikusan is feltárja a művet. A bibliográfiai adattár használatát névmutató könnyíti meg.

A jugoszláviai magyar irodalom 1991. évi repertóriumának folytatása az 1968 óta megjelenő Bibliográfiai Füzeteknek, amelyet az újvidéki Hungarológiai Intézet indított útjára, s amelyik a nehéz anyagi körülmények ellenére napjainkig is folyamatosan megjelenik immáron közös kiadásban a Forum Könyvkiadóval. Szeretném hinni, hogy a továbbiakban is lesz lehetőség a kiadvány publikálására, hiszen hasznos és a kutatók számára nélkülözhetetlen kiadványról van szó.

CSÁKY S. Piroska

NÉMETH FERENC: A TORONTÁLI SZŐNYEG

Milyen az a torontáli szőnyeg? Šta znači, kako izgleda torontalski ćilim? Tették fel, teszik fel a kérdést az újságírók, de szép számban a muzeológusok is az elmúlt két évben, a magyar kiadás óta. A *Művészeti lexikon*, melyre maga a szerző is hivatkozik, a következőket írja: „A torontáli szőnyeg gyapjú anyagból, üzemszerűen készült, kelimszövéssű, mértani mintájú, élénk színezésű használati szőnyeg.” Tömör megfogalmazás, ám pontatlan. A *Magyar néprajzi lexikon*ban egyáltalán nem szerepel (a toromba kötéses oromzat után a torta címszó következik). A szerb szakirodalomban teljesen ismeretlen a „torontalski ćilim” fogalom.

Németh Ferenc könyve hézagpótló tanulmány. Hangyaszorgalommal összegyűjtötte, feldolgozta a torontáli szőnyegekről megjelent újságcikkeket a nagybecskereki (zrenjanini) *Torontál* című heti-, majd napilap (1872–1944) harminc évfolyamából (1874–1904); a szintén nagybecskereki hetilap, a *Wochenblatt* (1883, 1884, 1894, 1902, 1903, 1905) évfolyamaiból; a *Torontálnegyve évi jelentéseiből* (1881, 1883, 1884, 1885, 1886–9) és még számos levéltári, szakirodalmi forrást felfedezve tisztázta a torontáli szőnyeg fogalmát.

Európa-szerte a múlt század közepére tehető a népművészet felfedezése, az 1867-es párizsi világi kiállításon bemutatott házilag szőtt szerb, bolgár, román szőnyegetek – kilimeket illették e névvel – földrajzi jelzővel ellátva. Ezek a szőnyegek két egyforma részből középen voltak összevarrva, hisz keskeny szövőszéken készültek, főleg ágytakaróként, ritkábban asztalterítőként, később falvédőként szolgáltak. (Néhány bánáti szerb, de főleg román településen máig él e hagyomány.)

A torontáli szőnyeg második megjelenési formája egybeesik az Osztrák–Magyar Monarchia-beli háziipar mozgalmával, az 1870-es évek végétől kb. a századfordulóra. Ez idő tájt kerül Streitmann Antal festő és iparművész rajztanárként a nagybecskereki főgimnáziumba, aki lelkes híve az ügynek, és egyik fő alakja a torontáli szövőipar háziiparrá fejlesztésében. Tanműhelyeket létesít, bevezeti a széles szövőszék használatát, tanítványaival régi népi mintákat másoltat, rajzoltat, az ő nevéhez fűződik az ún. tört színek alkalmazása. A torontáli szőnyeg második megjelenési formája tehát a szerző szavaival élve az ún. streitmanni szőnyeg – az egy darabból készült padlószőnyeg tört színek alkalmazásával.

Streitmann nevéhez fűződik a torontáli szőnyeg harmadik fázisa is, hiszen az általa vezetett szövőtanműhelyben sajátították el a tanítványok az akkortájt Európa-szerte divatos csomózott keleti szőnyegek (szmirna, perzsa) kidolgozását is. Ez vezetett odáig, hogy a nagybecskereki szövőtanműhely 1894-ben szőnyeggyárrá alakuljon, az első magyar torontáli szőnyeg- és bútorszövetgyár néven. Az e gyárban, a mai Proleterben készült különböző technikájú, kivitelű szőnyegetek is torontáli szőnyegként terjesztették, árusították az I. világháborúig.

Mindez kiderül Németh Ferenc könyvéből, amely számos eddigi félreértést, félremagyarázást tisztáz. És ezenkívül ki kell még emelnem a Kovalszky Saroltával foglalkozó fejezetet, akit ez idáig méltatlanul elhallgatott a szakma. A szerző konkrét adatokkal bizonyítja Kovalszky Sarolta szerepét a magyar szecesszió, különösen a gödöllői művésztelep szövőműhelyének kialakulásában. És említésre méltó még a bánáti szövőtelepekről, szövőműhelyekről, háziipari vállalatokról szóló fejezetben található felmérhetetlen értékű adat, és a gondosan kiválasztott, valamint kivitelezett illusztrációk is a kötetet gazdagítják.

K Ö N Y V E K

A KULTÚRA ÉLTETŐ MŰHELYÉRŐL

Németh Ferenc: *Bütermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei*. Életjel. Miniatűrök 48. Szabadka, 1994

Átfogó jellegű és részleges, általános és szakbibliográfiáink (s hozzájuk hasonlóan a könyvészeti érdekű folyóirataink, évkönyveink, értesítőink s más kiadványaink is) arról tanúskodnak, hogy művelődéstörténeti kutatásainkban mindig jóval nagyobb gondot fordítottunk sajtónk s könyvkiadásunk múltjának a föltárására, mint nyomdáink és nyomdászatunk történetére. Ennek az oka minden bizonnyal az a többé-kevésbé még ma is élő fölfogás, hogy a nyomdászatnak a kulturális és szellemi fejlődésünk múltjában csak másodlagos, járulékos, ill. ún. eszközszerep jutott, hisz a nyomdászat e fölfogás szerint pusztán egyféle mesterség, iparág, s jóllehet a benne foglalkoztatottak a dolgozók társadalmának az élvonalába tartoznak, mégsem sorolhatók a közgondolkodást, élet-szemléletet, ízlést, fölfogást stb. irányító értelmiséghez, a „művelt középosztályhoz”. Történelmi távlatba helyezve e kérdést azonban ennek éppen az ellenkezője látszik igaznak: a nyomdászat a múltban nem függvénye volt az általános műveltségnek, nem a szellemi kultúra, az irodalom s a művészeti élet teremtője, hanem éppen a nyomdák azok a központok, amelyek körül a kultúra kibontakozik, a nemzeti műveltség letéteményesei pedig az esetek jó részében maguk a nyomdászok.

Minél inkább távolodunk jelenünk felől a múltba, annál több példa beszél a nyomdák és nyomdászok műveltségmeghatározó szerepéről a szellemi és irodalmi élet fejlődésében, sőt vallástörténeti és világnézeti mozgalmak felől nézve is kiemelkedő a jelentőségük. Azt kell mondanunk, hogy a könyvnyomtatás az emberi műveltség egész szerkezetét, rendszerét és tartalmát alakítja át: a kéziratok kultúra arisztokratizmusát messzemenően demokratizálja, s a köznapi élet tartozékává teszi; a szóbeli kultúrára leselkedő veszélyeket (torzulás, feledés, más nyelvek és kultúrák behatolása stb.) jórészt elhárítja; rendkívül nagy mértékben megkönnyíti s meggyorsítja az ismeretszerzés és -átadás folyamatait. Másfelől az is igaz, hogy az erkölcsöket nemegyszer vulgarizálja, felszínessé vagy sékélyessé teszi, a tudományt leszállítja a szellem ormairól, s nagyszerű eredményeit ponyván árult portékává silányítja. Történelmi méreteket, sőt méreteket is ehhez hasonlóan már korábban is lezajlott egyszer. Akkor, amikor a szóbelileg hagyományozott kultúrát, a kinyilatkoztatásra épülő emberi műveltséget felváltotta az írásbeliség. S noha az még csak kevesek tulajdona volt, mégis történelmi horderejű fordulatot eredményezett a szellem további fejlődésében.

Az új (írásbeli) kultúra természetesen ott szerveződött meg, ahol írástudók éltek: kolostorokban, fejedelmi és főúri udvarokban, elsősorban e lokalitások szolgálatát vállalva. A nyomdászat fent említett funkciója azonban a műveltség struktúrájának demokratikus átalakításában főleg oly módon jut kifejezésre, hogy átlép e határokon, s a városlakó polgárság, a civis tömegek szolgálatába lép, mert maga is polgári termék. A funkcióváltásra mutat továbbá az is, hogy most már nemcsak őrzi és konzerválja a szellem termékeit,

hanem újak létrejöttét is lehetővé teszi. A nyomtatott betű révén „az írás nemcsak eszköze, hanem maga is rugója a szellemi fejlődésnek (. . .), a nyomtatás a gondolatot kiragadja magányából, és ezerkarú lélekformáló hatalommá növeszti . . .” – írja Thienemann Tivadar. Szerinte ennek legmeggyőzőbb bizonyítéka a reformáció és a nyomdászat szoros kapcsolata, a köztük lévő „vérrokonsági” kötelék, majd mindebből azt a következtetést vonja le, hogy „nem Luther kerfítette a maga hatalmába a könyvnyomtatást, hanem a nyomtatott betűk ragadták magukkal Luther szellemét és a reformációt hajtották a maguk szolgálatába”. (Csak emlékeztetőül: a Magyarországon működő húsz nyomda közül csak egy volt katolikus ebben az időben.)

Miért is kell azonban a történelem e nagy és általánosan ismert tanulságaira hivatkozni egy Bittermann Károllyal foglalkozó élet- és korrajz méltatásában? Azért, mert Németh Ferenc e finom művű tanulmányában a kultúrtörténet fent leírt jelenségeinek analóg példáit ismerjük fel. E nagyérdemű nyomdásznak és nyomdájának régióink művelődésében betöltött szerepére mutat rá, még ha annak jelentősége – természetesen – korántsem mérhető a fentiekkel. Hiú és meddő önáltatás lenne Bittermann Károlyt és nyomdáját e világtörténeti nevek, fordulatok és események kontextusában méltatni, tagadhatatlan azonban a funkciók párhuzamossága, még ha a jelenségek dimenziói összehasonlíthatatlanok is. Egyébként pedig: a méltánytalanságot nem Németh Ferenc, hanem e recenzió írója felelős. A szerző csupán tényeket közöl, megállapít, feltár, ami voltaképpen a művelődéstörténész, a bibliográfus, a levéltáros alapvető feladata. E ténybeliség azonban igen meggyőző bizonyítéka a nyomdászhatás hasonlóságának a felhozott példákban. Persze nemcsak a nyomdászors és -életforma (az *általános*) ismerhető meg Németh művéből, hanem a *különleges* is, másképpen: az emberi egyedre sajátos jellemző is. S hadd emeljük ki, hogy azért is szükségesnek tartjuk e történelmi példák tanulságaira hivatkozni, mert elhibázottnak és terméketlennek látjuk kutatóink egy részének azt a finnyás mozdulatát, amellyel a nyomdák és a nyomdászat történetét mint gazdasági vagy éppen ipartörténeti érdekű témát, mint merőben anyagi természetű civilizációs kérdést, mereven elkülönítik a humántudományoktól, a szellemtörténeti stúdiumoktól. (Ennek a visszája is igaz: a gazdaságtörténeti összefoglalások és áttekintések kizárólag saját felségterületüknek tartják a „nyomdászipart”, alig említvén egyéb funkcióját a társadalom életében.)

Nem volt módom s alkalmam elmélyültebb komparatistizikai vizsgálatra e tárgykörben, ezért csak olvasmányemlékeimre hagyatkozom, amikor annak a benyomásomnak adok hangot, hogy a szerb művelődéstörténet korántsem bánik ily mostohán a szerb nyomdászattal. (Erről egyébként az e témakörbe tartozó publikációk számából, továbbá a Szerb Matica, az egyetemi intézetek, az akadémiák által előirányzott és finanszírozott kutatási tervekben is meggyőződhetünk.) Ezúttal azonban nem kívánunk foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy mi az oka a művelődéstörténetben észlelhető koncepcióbeli eltéréseknek, de mindenesetre helyénvalónak tartjuk Csáky S. Piroska figyelmeztetését a kultúrtörténet újabban hangsúlyozott szintetikus és komplex vizsgálati eljárására, amely szerint: „a teljesség igényével kell vizsgálni a könyv létrejöttét, létrejöttének anyagi és szellemi feltételeit, a társadalmi viszonyokat, a nyomda fejlődését, vagyis a könyv előállítását, a könyv útját az olvasóhoz, a könyvtár és az olvasó viszonyát” (*Vajdasági magyar könyvek 1918–1941*. Forum, 1988).

Megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a hatvanas–hetvenes években már nem jellemzi kutatóink tevékenységét az említett idegenkedés a nyomdatörténeti kutatásoktól:

Lőrinc Péter, Kalapis Zoltán, Csáky S. Piroska, Pastyik László, Magyar László s mások számos új adattal gyarapították korábbi hézagosságerőnket e téren. E pozitív irányváltás nem pusztán egyéni belátás következménye, hanem az akkortájt alakult új tudományos intézetek verifikált programjaiban is megtalálható. A Hungarológiai Intézet fennállásának és tevékenységének már második esztendejében széles körű művelődéstörténeti ülésszak keretében számol be az e tárgykörben végzett kutatások eredményeiről, s mutat rá a jövőbeli feladatokra kultúránk történelmi vizsgálatában. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek 1972. évi 10. számában pl. Bori Imre a könyvkiadás és a nyomdászat egymásrautaltságát emeli ki, mondván, hogy a magyar könyvkiadás „elemzése, jellegének felderítése, tőkeképessegének és kulturális koncepciójának a nagysága és természete külön tanulmányt képezhet. Itt csak a szabadkai és a zombori Bittermann-nyomdát említjük és a becskerekai Pleitz-nyomdát, amelynek a szerepe kétségtelenül a legnagyobb volt. Fontos a könyvkiadás története azért is, mert éppen benne tükröződnek a legegységertelműbben az ún. »magas kultúra« eredményei, itt jelenik meg vidékeink szellemi életének arculata, külön sajtáságainak a rendszere is”. Lényegét tekintve ezzel azonos felismerés jut kifejezésre tehát (a nyomdászat és a kultúra szoros együvé tartozása) a lendvai nyomda alapításának négy századik évfordulóján rendezett tudományos tanácskozáson is, amelynek a bevezetőjében olvashatjuk azt az értékelést, hogy noha „Hoffhalter Rudolf műhelye sem jelentőségére, sem korára tekintve nem vetekedhetett a budai vagy a cetinjei nyomdával, mégis azok közé tartozott, amelyek tájaink kulturális történetében látható nyomokat hagytak. (. . .) Nyomdász és író szoros egymásrautaltságáról van szó tehát ezúttal is, mint a színház és a drámairodalom esetében”.

A fentiekből is következik, hogy Németh Ferenc e kisonográfijában bennünket Bittermann nyomdai vállalkozásainak társadalmi hatóságára, nyomdatermékeinek funkciója, lélekformáló hatása érdekel. Nyomatékkal mutathatunk rá, hogy szerzőnk az úttörő nyomdász tevékenységének a bemutatásában a hangsúlyt valóban azokra a mozzanatokra helyezi, amelyek egyaránt fontosak művelődésünk egyetemes fejlődésére nézve, tehát művelődésszociológiai, -politikai, -pszichológiai, -filozófiai szempontból éppúgy, mint irodalmi-művészeti vonatkozásokban. (Egyébként maga Szabadka város tanácsa is ezt várja el tőle, amikor a helytartótanácsához azzal a meghagyással juttatja el Bittermann kérvényét a nyomdai kiváltságlevél ügyében, hogy a szóban forgó nyomda „nemcsak a tudományos értekezések és munkák közrebocsátását, ezen új világban feltalált magasztos könyvnyomó intézet könnyíténé, de legalább ezen vidéknek is azokat könnyebben megszerezni és idejében hozzá jutni több alkalmatosság nyújtana, valamint a kereskedés, mesterségek, úgy gazdasági esmértek előmozdítása is igen elősegítené az által, hogy a magánosok közti fenlévő ebbéli eszmék és tapasztalások közlekedései könnyebben közönségessé tételnek”).

Örömrünkre szolgál, hogy Németh Ferenc munkájában kulturális múltunk feltárásának imént vázolt elveit jutnak kifejezésre. E rövid jegyzetben e sorok írója sem száraz, pedáns szakkritikai szempontokat juttat érvényre, egyrészt azért, mert a nyomdászat fejlődésének szűkebb szakmai kérdéseiben maga sem otthonos, hanem azért is, mert az volt a szándéka, hogy e munka jelentőségét művelődéstörténetünk s szellemi fejlődésünk egészére nézve méltassa.

SZELI István

BOLDOGASSZONY ÁGYÁNAK OLTALMA

Polner Zoltán: *Boldogasszony ágya*. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1995

„A Boldogasszony ágya a szülőágy vót, amit, asszonygák, hogy még a gyerek meg nincs keresztelve, addig azt elhagyni nem szabad. Mert akkor, ha anyja kimegy és a gyereket otthagyja égmagát, akkor kicserélik” – idézi Polner Zoltán ismert szegedi néprajzkutató egyik kiskundorozsmai beszélgetőtársát most megjelent könyvében, melyben a szüléssel, születéssel, kereszteléssel, csecsemőkorrall kapcsolatos népismereti gyűjtését adja közre. Csongrád megye negyven településén kutatott a gyűjtő idős asszonszemélyek körében, hogy megtudja tőlük, milyen hasznos praktikák, cselekedetek, szövegek biztosították a rendes szülést és az újszülött épségét, gyarapodását.

Polner könyvének elején a megye öreg bábáit, szülésznőit szólaltatja meg, milyen tapasztalatra tettek szert a szegény parasztházak szülőasszonyait segítve, akik két szakajtóra ülve nyögtek, s várták az újszülött „kipottyánását”, néha két héttel is korábban, mint annak ideje volt. Állva is szültek a századelőn a csongrádi asszonyok, s csak a szülés után feküdtek be a Boldogasszony ágyába. „... elkerítették a szülőanya ágyát azzal a fehér lepedővel, azt a nyoszolyát, amibe feküdt. Bekerítették azért, hogyha jön a rossz üdő, ha gyűnnek a rossz táltosok, el ne vigyék a gyereköket. Még mög nem lösz a gyereök körösztölve, oda senkinek bemönni nem szabad, onnat senkinek sömmit kivinni nem szabad” – magyarázta a szerző öttömösi adatközlője az oltalom hatáosságát.

Polner Zoltánt a népi vallásosság eredményes kutatójaként ismerte meg a magyar olvasóközönség, és vállalt feladatához való ragaszkodását új könyvében is bizonyítja, hiszen születéssel kapcsolatos Krisztus-legendákat éppúgy közread, mint a kisbabák egészségéért mondott ráolvasószövegeket, melyek archaikus imamotívummal is társulhatnak: „Az Atyának szerelme, / a Fiúnak keserves keresztje, / a Szentháromság egyistennek hatalmas ereje. / (keresztvetés) Elmént asszonyunk Szűz Mária / Jeruzsálem templomába. / Előtanált három zsidólányt. / Egyik mondta, szép az áldott Jézus, / mint a szép fényes nap. / Másik mondta, szép az áldott Jézus, / mint a szép fényös csillag. / Harmadik mondta, szép az áldott Jézus, / mint a szép telihold. / Mégigézték, mégcsókölták. / Elmént asszonyunk a Jordán-kútra. / Onnan hozott szótalan vizet. / Abba a kis Jézust megfüröszttötte, / fürdőjét piros márványkőre kiöntötte. / Piros márványkővön még nem maradt, / léfolyt a fekete földbe. / Úgy még nē maradjon ebbe a kisgyerebbe / sēmmiféle betegség! / Sē fejibe, / sē testibe, / sē lábába, / sē kezibe nē maradjon, / mēnjēn lē a verés a fekete földbe.”

Ilyen, ehhez az apátfalvi ráolvasáshoz nagyon hasonló bajelhárító szöveget magunk is gyűjtöttünk a bánáti Jázován, s ez is bizonyítja, hogy a szegedi kirajzás őrizi a hagyományos kultúrát napjainkig. Polner könyvében különben találkozunk törökkanizsai, horgosi, törökbecsei, rábei születésű adatközlőkkel is, ami a Tisza mente magyarságának migrációs folyamatait ismerve nem új felfedezés, de a könyvet számunkra értékesebbé teszi.

A gyermekkort övező babonák, hiedelmek sokaságát ismerhetjük meg a műből. Az ősi számmisztika elemei jelennek meg például, amikor az elköttött és megszártott köldökzsinórt kell kioldania a hétéves, hét hónapos, hétnapos gyermeknek, hogy ügvenségének jelét adja; vagy pedig a szájpenész (zsébre) gyógyítására hét, illetve kilenc kis, a gyerek beteg szájában megforgatott rongybabát kellett a keresztúton elszórni. A burokban

született gyermeknek golyó ellen védő órszerként adták a megszártott burkot, ha háborúba indult.

Jeles vajdasági gyűjtések, publikációk foglalkoztak már Polner könyvével rokon hazai gyűjtésekkel, gondoljunk csak Jung Károly vagy Kovács Endre könyveire, melyek az emberélet fordulóinak gazdag néprajzi ismereteit elemzik. Mégis hasznos olvasmány a *Boldogasszony ágya*, hiszen az szociográfiai szöveggyűjtemény is a századelő alföldi parasztságának társadalmi és gazdasági helyzetéről, jobban mondvá a nyomorúságos szegénységről, amikor a talán egyetlen széket kellett összetörni tűzifának, hogy az első fűrdővizet fölmelegítsék.

A könyv misztikus világát Fontos Zoltán illusztrációi teszik érzékletesebbé.

SILLING István

ARISZTOTELÉSZ ÉS A MODERNEK

Heller Ágnes: *Általános etika*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1994

Heller Ágnesnek mind a mai napig szinte több könyve és tanulmánya olvasható idegen nyelven, mint magyarul. Ez a kötet is angol nyelven íródott, és az előszóban olvasható tervezet szerint egy háromkötetes erkölcselmélet első darabja. Az első kötet az általános etika, amely erkölcsértelmezési kérdésekkel foglalkozik, a második az erkölcsfilozófiát, a problémakör normatív közelítéseit tartalmazza, a harmadik pedig a magatartáselméletet, a paidea modern kérdését taglalja. Úgy látszik tehát, végre elérkezett lefordításuk ideje. Ma még ugyan nem a teljes művet vehetjük kézbe, ám remélhetőleg nemsokára a többi kötet is olvasható lesz.

Az általános etika bizonyos értelemben példás erkölcselméleti és axiológiai, nem igazán normatív megközelítéssel szolgál. Így az első fejezet nyomán, amely a *Conditio humana* címet viseli, szinte azonnal Hannah Arendt *Human Condition* című kiváló könyve juthat eszünkbe, és azokra az életkondíciókra, a sajátosan arendti értelemben felfogott egzisztenciális szituációkra gondolhatunk, amelybe a véletlen csodálatos szüleményeként a mai ember beleszületik. Nem tanításokkal szolgál, hanem modern és premodern sorsokat, normákat elemez. Az elemzésbe viszont egy másik, a modern szociológia értelmezési síkjára is bekapcsolódik, hogy magyarázatot keressen a kései modernitás egyik igencsak égető kérdésére: vajon mi lett a modernításban a premodern korok évszázadokig mértéket adó szociális hagyományával és erkölcsével? A válasz a szociológiai kutatások alapján eléggé nyilvánvaló: a modern kor más, funkcionális rendet teremtett, és a premodern mércékről egyszerűen megfeledkezett. Egy antik felhangokkal rendelkező erkölcsfilozófiára azonban, mintegy a liberális diskurzus és a modern társadalmi intézményrendszer erkölcsparasztó hatásait figyelembe véve, igenis szükség van. Heller Ágnes könyve épp e történeti távolság fényében nyeri meggyőző erejét és ezért – véleményem szerint – fontos feladatot vállal fel. Hogy ezt megvilágíthassam, nem egészen a kötet szellemében, hanem Niklas Luhmann társadalomelméletének néhány alapvonását felvázolva, némi kitérőt teszek.

Bizonyos értelemben Luhmann az a szociológus, aki mintegy kísérletet tett a fenomenológiai szociológia és a társadalmi funkcionalizmus összeegyeztetésére, ugyanis megadta a modern társadalom funkcionális alrendszerének fenomenológiai, ebből kiindulón pedig egyfajta tudásszociológiai levezetését. De vegyünk egy – a jelen összefüggésbe vágó – példát: ha mondjuk valaki az utcán leszóllítja a járókelőket, és azt meséli el nekik, hogy képzeljék el, a szomszédja tegnap teregetés közben a kezében tartott lepedővel egyszer csak felemelkedett, és a mennybe ment, akkor az elképzelt járókelők különböző képletek szerinti válaszokat adhatnak. Így például, ha a delikvens járókelő egy tudós, netalán egy fizikus, akkor adott esetben azt mondja, hogy ez a beszámoló képtelenség és megtörténté igen valószínűtlen, mivel a statisztikus fizika entropikus elveinek teljesen ellentmond. Ha egy esztéta, akkor szerencsés esetben elmosolyodik, és Márquez *Száz év magányára* gondol, s a regénybeli mennybemenetellel való hasonlóságot felidézve a botrányos beszámolót mégis érdekesnek és az egész megszóllítást groteszk szituációnak tartja. A meglepett járókelő közhivatalnok is lehet, és azt is válaszolhatja, hogy az a tegnapi esemény teljesen szabálytalan, mivel engedély nélkül a légtérbe lépni a mai jogszabályok szerint szigorúan tilos.

Ez a kissé meghökkentő példa mégis a modern társadalmak életvilágának racionális háttérére utal. Max Weber nyomán a szociológia a tág értelemben vett európai kultúra különböző szféráiról beszél, amelyek mintegy a modern társadalom intézményes alapjaira is befolyást gyakorolnak. Így a tudomány, a jog, a gazdaság, a szűkebb értelemben vett kulturális tevékenységek, a politika, a közigazgatás, az oktatás intézménye a kulturális racionalizálódás ösvényein haladva mind-mind elkülönül, és az intézményes professzionális logikájával fogja fel és oldja meg a felmerülő társadalmi és kulturális feladatokat. Ezek a válaszok pedig nem egyformák. A fenti példa szerint ugyanarra a jelenségre legalább három különböző fenomenológiai síkon adható kulturális válasz. Az első válasz lényegében eldöntötte, hogy a beszámoló igaz-e vagy sem, a második, hogy szép vagy nem, a harmadik, hogy jogszerű-e vagy jogszerűtlen. Az első válasz a tudományé volt, a második esztétikai attitűdre utalt, a harmadik pedig a közigazgatás intézményes feleleteivel mutat rokonságot. Luhmann szerint válaszaink általában azért oly eltérőek, mert a modern társadalmak intézményes szocializációja bizonyos mérvű elköteleződést is reprodukál egy adott válasz iránt. Az adható lehetséges válaszok közül a modern kor emberének pedig szelektálnia kell, mivel ha nem ezt tenné, e mai plurális világban egyszerűen elvesztené orientációs képességeit. A szocializációs folyamat így egyben a személyes érdeklődés partikularizálódását is kitermeli. Miközben tehát egy adott válasz mellett kötelezzük el magunkat, a többi lehetséges válasz bizonyos értelemben háttérbe szorul, kikerül a látókörből, és egy fenomenológiaiag értelmezhető tagadás nyomán az aktualizált tudásforma 'környezetét' alkotja. Luhmann erre a fenomenológiai interpretációra építette fel a modern intézmények vizsgálatát is: véleménye szerint társadalmunk minden többé-kevésbé legitim intézményének van egy bináris kódja, amely az intézmény normatív rendjét és környezete közötti határmegvonását szabályozza. A tudományos kompetencia kódja az igaz-hamis, a jogrendszeré és a közigazgatásé a jogszerű-jogszerűtlen, a politikáé a kormányzat-ellenzék dichotómiája, a kulturális intézményeké többnyire a szép-csúf, az oktatásé (bár ez még vitatott) a tudja a diák-nem tudja, a gazdaságé a nyereség-veszteség, a sajtóé a hírérték megléte-hiánya stb. A modern társadalmi cselekvés tehát bizonyos értelemben egy kulturálisan is értelmezhető, szekularizált háttértudással rendelkezik,

amely szelektív mozzanatokot is magában foglal. Ezen intézményes kompetenciák gyakran konfliktusba is kerülhetnek, és viszályuk olykor meg sem oldható. Mármost az ezzel előálló értékfilozófiai problematika igencsak összetett. Egyrészt ezen intézmények vezérlődjája is egyfajta végtelenen szekularizált értékorientációs kategóriarendszer meglétére utal, amely az intézményes cselekvés célélérési és célkitűzési folyamatait vezérli, másrészt ezen értékorientációs kategóriákon kívül a modernitásban szinte nincs is semmi, amelyre a modern polgár támaszkodhatna. Vannak ma ugyan bizonyos elvont elvek, mint például az igazságosság és a polgári egyenlőség, de ezeknek mindennapi leosztását már vagy a bürokratikus jogi szféra, a politikai diskurzus, vagy a ma már egyre inkább saját logikája szerint viselkedő sajtó karolja fel. Az intézmények orientatív funkcióin kívül tehát – Heller Ágnes szavaival – voltaképpen a semmibe vagyunk belehajítva. Másrészt, ezen értékorientációs kategóriák bizonyos értelemben egypólusúak, hisz egyértelműen nyilvánvaló, hogy melyik a bináris pár követendő pólusa: a jó, a szép, a jogszerű stb.: a másik pólus pedig olykor még szankcionálható is, s az egyik 'világ' válik a voltaképpeni követendő 'világgá'. Így a modern intézmények klasszikus kispolgári családot felváltó egyre erősebb szocializációs szerepe voltaképpen saját intézményes logikájának képére formálja a későújkor emberét. A célélérés (vagyis a preferálandó pólus legalábbis látszólagos elérése) érdekében a mai ember szinte minden eszközt – szélsőséges esetben mondjuk, letagad, hazudik stb. – bevet, csak hogy a pillanatnyi intézményes logika felállította követelményeknek megfeleljen. Cselekedetének sikerét pedig épp az intézmény latens követelményrendszerének teljesítésével a közvélemény is elismeri. A reputáció ezért oly jelentéssel fogalom a modern korban; az iskolában pl. a megfelelő osztályzat még a csalást is megbocsáthatóvá teszi.

Ha viszont Arisztotelész gyakorlati filozófiáját vesszük szemügyre, akkor egészen más világba csöppenünk. Az antik közösség erényjvai egészen más normatív struktúrákat képeznek. A cselekvés szabályai voltaképpen többpólusúak voltak, és az antik polisz polgárának személyes boldogulása mindenkor e szélsőséges (mértéktelen) pólusok közötti mértékszerű, mértékadó és példamutató közép eltalálásában rejlett, miközben ennek mikéntje előírva és meghatározva egyáltalán nem volt. Egy triviális példa: a szabad cselekvés két szélsősége, a vakmerőség és a gyávaság között rejlik valahol a helyes erényes cselekvés, a bátorság fenoménje, és ez az, amelyet minden egyes magára valamit is adó athéni polgárnak fürkésznie és keresnie kellett. Gyakran, amint a *Nikomakhoszi Etika* második könyvében olvashatjuk, a szélsőségeknek még megnevezése sincs, de ott motoszkál és rejtekezik bajt okozó voltak. Olykor viszont csupán a szélsőségeket vagyunk képesek kimondani, s a megfelelő középre hiányzik a megnevezésünk. Így ezen szabályok applikációinak formája az antikvitásban sohasem volt expliciten kifejezett, a személyes frónészszerre, az előremutató felelősséggel járó mérlegelésre volt bízva. Ez a frónészszer pedig – mint kikövetkeztethető – a privát erkölcsiség genealógiájának alulról építkező, centrális mozzanata. Megítélésem szerint – és a neoarisztotelianus gyakorlati filozófia képviselői szerint – a frónészszernek ma is centrális, a modern univerzalisztikus gyakorlati eszméket konkretizáló és pótló szerepe van. Ezek az erények ugyanis mai értelemben felfogva is a közösség fenomenalisztikus, jórészt intézményen kívüli javait jelentik, amelyek visszacsempészésük nyomán a modernitás univerzalisztikus elvei mögött tátongó úrt kitölteni képesnek látszanak. Ugyanis egy ilyen személyes elköteleződéssel járó

transzfunkcionális orientatív világ teremtheti meg a mai felelősségszegény társadalmakban az intézményes funkciók kritikai kényszerét.

Heller Ágnes a kötetben formális áttekintésbe és rendszerezésbe kezd, az erkölcsiség strukturális változásait mutatja be, hogy a kötet végén a felvázolt változások és a szociológiai kutatások nyomában a modern, univerzalisztikus elvek megjelenése előtti normatív képletek újra meggyőző erőt nyerjenek. A fejezeteket végigolvasva ugyanis már összeáll a kép. Az elemzés során mindenütt érdekes exkurzusokat olvashatunk Arendt, MacIntyre, Habermas, Weber, Luhmann és mások idevágó gondolatairól, azokról, akik e témában a mai korban is mondani tudnak valamit. Így a könyv vége felé az alapkérdésre – miszerint jó emberek léteznek, hogyan lehetségesek? – már ezen elemzésekkel összevetve születik meg az antik mércére támaszkodó válaszhoz: személyes példájuk a kör egyetlen apró középpontja, amely felé minden szélsőséggel szemben az embernek (a modern embernek is) törekednie kell. Ez a középpont viszont (a tradíciók formálta korokkal ellentétben) már a kierkegaard-i értelemben vett választás hozadéka. Hiszen a jó forrásának – mint írja Heller Ágnes – kérdése érdemben meg nem válaszolható.

E rövid vázlatnak csupán a kérdésfeltevés háttérét felvázoló szerepe lehet. A kötet szisztematikusan feltárja és elemzi a modernitás univerzalisztikus elveit, és ezen elvek határain belül voltaképpen egy ma is releváns normatív tükröt tárt az olvasó elé, hogy őrá magára bízva a választást: felállalja-e korunk lehetséges transzfunkcionális orientációinak fürkésző kutatását, vagy sem? Ha igen, méltán mondható választása dicséretesnek. Egyben pedig esélyt ad magának arra is, hogy azzá a jellemmé legyen, akiből az arisztotelészi és az antik etika oly középponti fogalma, mint a hexis, érdemben lép elő.

NAGY Attila

MODO PEREGRINO, AVAGY A GEOPOÉTIKA KÍSÉRTÉSE

Kenet Vajt: *Nomadski duh* (Kenneth White: *L'esprit nomade*). Beograd, 1994

A kortárs gondolkodásban kísért a kihívás, hogy analógiákat keressen különböző műfajú, tárgyú és stílusú szövegek, meghatározó szellemi vonulatok, sőt más-más kultúrák interferáló diskurzusai között. Ellenállhatatlan a kísértés, hiszen egy planetáris kultúra, egyfajta világpoétika – bár kialakítására csupán törekedni lehet – olyan nézőszögben való elhelyezkedést kínál fel vagy inkább ígér, amely megszámlálhatatlanul sok perspektívára nyithat.

Érintkezéseket kereső, illetve teremtő, komplex látásmódja érzékelteti, hogy Kenneth White is enged e kísértésnek. Szövegmondatainak a gondolatforrások különműsége ellenére is sarjad közös magja: a prezentált széttartást, szétszórtságot szinkronizálni egy sajátos elgondolásban, amely bár nem kiegyenlítő, mégis egységesítő. Ha arra gondolunk, hogy a posztmodern elméletírói az összefüggések általános felbomlásáról beszélnek, hogy mindenekelőtt a különbséget, a másságot, az eltérést hangsúlyozzák, hogy a párbeszéd kidomborításával szemben egy bizonyos disszenzusnak nevezett kultúrát részesítenek előnyben („ez ugyanis a különleges állapotok elmélyítését jelenti és újra rendkívülivé

varázsol egyéneket és embercsoportokat egyaránt”), akkor a *Nomád szellem* szerzőjét posztmodern indítatásai és kapcsolódásai ellenére is úgy kell olvasnunk, mint aki kimozdulóban van e „kánonból”.

Ez a sokak számára még mindig idegenül ható prezentáció hasonló jellegben nem tapasztalt szintetikus látásmódot fejleszt ki. Érzékenységünket mindvégig a felismert vonatkozásrendszer öröme tartja ébren. Össze nem tartozásból képez közösséget a *nomadizmus* posztulált univerzalizmusának szellemében, akkor, amikor – s ismét Guataritól, a posztmodern egyik vezéregyéniségétől kölcsönzünk – a homogenizálás helyett igenis kívánatos a heterogénné tétel.

White világképét a kultúrélmény, a könyvélmény olyannyira meghatározza, hogy a leírtak közül mindegyik nomadizmusának egy, a totalitás bélyegét magán viselő mozaikcserepe. A teljes irodalom- és filozófiatörténetet a nomád szellemiség nyomait kutatva pásztázza végig. „Könyvek között egy könyvben tellünk. A könyv nem létezik. Könyvek vannak. És a könyvek tere – csak egy könyv. Az összes könyv egyetlen könyvben, az összes aforizma egyetlen aforizmában, az összes idő egyetlen időben, és az összes hely egyetlen helyen” (V. Vitiello). Közben meg sem kísérli egy tematikailag összefüggő egészbe szerkeszteni a több száz abszorbeált meglátást, felismerést. Mint írja, a téma behatárolhatatlan, az elképzelés nem monografikus; egy önmagába záruló téma körein belül lehetetlen volna fellelni azokat a perspektívákat, irányulásokat, artikulációs formákat, amelyek segíthetik egy saját szellemi világföldrajz megeremtését, azt a geográfiai összesűrűsödést, amelyet a könyvében *geopoétikának* nevez. És mégis, a forma – a szemlélet maga is formának tekinthető – az eleven rend dinamizmusából születik, és nem részleteket, fragmentumokat összetartó konstrukció. A mozgás, a szellemi szabad mozgás mint élménykibontakozás alakítja: érdekes képzetkötések felfelé haladó spirálvonalban tisztítják meg azt a még járatlan ösvényt, amelyen sémák, képletek és modellek alapján nem lehet tájékozódni. A „nagy kódokon” kívül eső világ úthálózata van kiépülőben. White outsidersre bukkan, szerzőkre, akiket még a kultúra egészére való támaszkodása és idézési gyakorlata okán parazitának minősített posztmodern sem sajátított ki. Orientációját illetően jelentősek pl. az új létteret és az azt kifejező nyelvet vallásbölcseleti alapon kutató transzcendentalisták. Emerson, a filozofikus esszé amerikai meghonosítója, vagy Thoreau, aki azt a mondatot szerette volna leírni, amelyet az emberi elme soha fel nem foghat, mert lehet, hogy éppen ez a mondat fedné a világ titkát. De ő a természet iránti intellektuális fogékonyság példája is, világa a természettel bensőséges kapcsolatot tartó, de egyúttal a szellemi létformához idomuló világ. A természetnek egy olyan aspektusára ismerünk általa, amelyet még nem tanultunk meg érzékelni: ritmusától áthatva a psziché behatolhat a kozmosz természetébe. Viszont Emersont és Thoreau-t is amerikai különcök tradíciójába tartozó irodalmi alaknak tartották, mondja Rorty, azaz nincs helyük a filozófiai kánonban.

White módszertanát az is jól jellemzi, ahogy a nihilizmust és az anarchizmust mint a szabadságot, az általános mozgás afirmációját az „egyszer s mindenkorra kész eszméktől való megszabadulás esélyét” (Camus) előtérbe helyező eszmeköröket a nomadológia tradíciójává teszi. Mert példának okáért a nihilizmus kapcsán nem a nietzschei fogantatású negativizmus érdekli, hanem az orosz nihilisták, Csernisevszkij és Piszarev. Ez utóbbinak idézi Camus a *Lázadó emberben* egy ide vonatkozó mondatát: „Idegen vagyok a létező dolgok rendjében, nincs okom közösködni velük.” Az intellektuális nomád megbolygatott

sorrendekről beszél, új szellemi ideálokról és a kommunikáció világfeladatáról, meg új koordinációról a régi rendszerek (történelem, politika, vallástudomány, irodalom, nyelvészet) helyén.

A végtelen időben és térben való céltalan bolyongás, határozatlan utazás, a véletlenszerűséget magában hordó ember és a könyvtár motívumát egyesítő posztmodern képzetet szüleménye ez a könyv, emlékeztetőül Borges mondataira az univerzumból, „amelyet mások Könyvtárnak neveznek . . . Én azt állítom, hogy a Könyvtár végtelen . . . Állítom, hogy nem illogikus végtelennek gondolni a világot”. Itt most minden valószínűség szerint sokan a posztstrukturalizmus szöveguniverzum fogalmára emlékezhetnek.

Az úttal összefüggő dinamikus jelleg kellő hangsúlyt kap, dinamikus szemléletet követel a gondolatformák áramlása, egymásra utalása, egymásba ömlése, a ritmikus benyomások hihetetlen sűrűsége. Elutazni, eltávozni, elszabadulni, elmenekülni legalább könyvben lapozva; a nomád nem száll kötelezően vonatra, helyben való utazás is létezik. És intenzitásbeli is. Olyan, amely Gremiernél a képzeletbelibe és a láthatatlanba vezet az egyik szigetről a másik szigetre, térségekbe, melyeket sem megnevezni, sem helyhez kötni nem tudunk. Camus-nek *A sivatag* című esszéjéből szervesen épül be a következő mondat: „Érezhetően arról van itt szó, hogy megpróbáljuk magunkévá tenni valamiféle sivatag földrajzát.” Azonmód felmerül a kérdés, miért éppen a sivatagét? Mit jelképezhet a sivatag egy olyan társadalmi konstellációban, amelyben a gondolkodás, a kultúra anatómiáját és fiziológiáját a térbeli tagolódások, differenciációk, felosztások, distanciák és éles elhatárolódások jellemzik? Vagy nem olyan térben kell gondolkodnunk, amely a modern nemzeteszmé egyik összetevőjévé vált, amelyben – mert a belülről és a kívülről rögzíti mindenütt érvényesen – örökösen választóvonalakat lépünk át és minden helyet a másiktól való elkülönülése karakterizál? A pontos lokalizálás, a letelepedés, a helyhez kötöttség, az illetőség megjelölhetősége mindenek felett való. Mindezzel szemben a sivatagot nem tartjuk meg otthonunkul, ott élő nem ver gyökeret, sem növény, sem állat – sem pedig ember. A sivatag folytonos helyváltoztatásra készítet (fellelhetetlen, jelölhetetlen úton, mindig új csapáson, mert a nyom eltűnik a homokban), de nem választóvonalak átlépésére is egyben. A szabadság térformája ez, a magány fájdalmas, de felszabadító lehetőségével. A vándor, az idegen mozgástere. „Az idegen nem birtokolhat arcot, sem földrajzilag meghatározható születési helyet” – emeltem ki egy Jabes-értelmezésből. És mellé azt is, hogy az idegen önnön szemében is idegen. S a nomád szellem White szerinti akarása nem az-e, hogy felismerjük önmagunk egy másik, egy multidimenzionális, politopikus térbeli énjét, Rovatti szavával az „én-idegent”? A sivatagi nomád nem a posztmodern individuuum paradigmája-e?

E szemlélet legfőbb karakterjegyei között van a genotextus behelyezésének módja az aktuális gondolatáramba, az újraartikulálás vagy kombinatív újraalkotás, a szekunder diskurzus érvényesítése, a többreteges egymásra vetítés és a történeti helyett egy geopolitikai logika következetes érvényesítése a geográfiai horizont már-már végletes kiterjesztésével.

A gondolkodás alapfogalma a nomadizmus eszköztárába integrálható intertextualitás (itt interkulturalitással teljesséve) a jelenkori irodalmi szövegalkotásnak következőképpen a poétikai és esztétikai gondolkodásnak is lényegi jegye. Ez a könyv a nomád atitúdról, a kóborlásról, a szellemi peregrinációról nem mint irodalmi jelenségről, hanem mint a beszédmódok mindegyikét érintő világszemléleti beállítódásról beszél. Az alapvető teo-

retikus művekként számon tartottak közül művészetelméletek, nyelv- és társadalomfilozófiaiak alakítják a gondolati táj domborzatát, meg természetesen az irodalom mint valami általános, szélesen nyitott kategória – több műfajában is képviselve. Fölöttébb lényeges ugyanis, hogy ez a gondolkodás az irodalmat nem különíti el más diskurzusformáktól. White MacDermid világvíziójára hivatkozik, amelynek alapja az egységessé lett tudás, a tudományos és az esztétikai megismerés szintézise; ilyen értelemben lehetne a nomád szellem által megrajzolt úthálózat egyszerre „interdiszciplináris térkép” (S. Fish) is. Ez is jellemezhetné a mozgást, amely a nomád lényegiségtől hajtva egy új szellemi tér felé tör, és nyomában a szemlélet nemcsak térben és időben tágul ki jelentősen.

A mondatot, amelyben Nietzsche először használta a nomád szót egy szellemi magatartás jellemzésére Kunszt György idézi (*A hagyomány jövője*, 1985 – *Az emberi, túlságosan is emberi* második kötetéből): „mi a szabadságot szellemünk legerősebb ösztönének érezzük, s a megköttözött és a földbe gyökerezett intellektusokkal ellentétben ideálunkat mondhatni, a szellemi nomádságban látjuk”. White nem dolgozza ki részletesen a nomadizmus genealógiáját, de a nietzschei gondolat állandó orgonapontként van jelen, és hivatkozásából nem hiányzik a nomadológiai vonatkozásban mellőzhetetlen Deleuze neve sem.

Kunszt György utal Deleuze kapcsán az *Ezer plató* nomadizmusopciójára a rizomatikus gondolkodás jellemzőit idézve „nem egységekből áll, hanem dimenziókból, vagy még inkább mozgásirányokból. Nincs kezdete, nincsen vége, mindig közben (valamely miliőben) van s innen növekszik, ez az, amiből kicsordul . . . nincsen genealógiája, s a memóriája is csak rövid távú. Működése a variálás, az expanzió, az okkupálás, a sarjadás . . .” Ha a White könyvében foglaltak mellé helyezzük az *Ezer plató* következő kitételét is: „a rizóma eltérően a hierarchiát szuggeráló fáktól és azok gyökerétől bármely pontot más ponttal összeköt, s jellemzői nem szükségszerűen kapcsolódnak hasonló természetű jellemzőkhöz, igen különböző jelrezsimeket hoznak játékba, sokszor még irrelevánsakat is”, akkor kimondhatjuk, hogy kevés olyan jelentős kortárs irodalmi jelenségre hivatkozhatnánk, amelynek megértéséhez nem vinne közelebb a nomadológia és a kapcsolódó elméletek.

White az európai filozófiában, a skót, az ír magatartásban, az amerikai szellemiségben, az indiai, a kínai gondolatban, az orientális nyelvek pluralizáltságában stb. véli felfedhetőnek azokat az összekötendő pontokat, amelyek „saját lényünk ismeretlenjével mutatnak lényegi hasonlóságot”. Azt sugallja, ki kell lépni minden identitásból, hogy elmosódjanak a kultúrkörök határai, hogy megtapasztalhatóvá váljon az energiaáramlás szabadsága – hogy nyelvi, földrajzi határai ne legyenek annak, ameddig a megértés terjedhet. Paradox módon Bataille gondolatai vezetnek át a keleti kultúrkörbe: a keleti elméleti gondolkodás a nyugatinak mindenkori friss forrása, segítségével a szellem kitörhet a tiszta intellektualitásból az érzéki tudás felé. S szinte lényegtelen, milyen irányt vesz az útkeresés, mindig elveti a sztereotípiákat, legfeljebb abban a szférában tud megállapodni, amelyben nem a kódok és a konvenciók képezik a jelentést.

A nomád szellem logikájában nincs kezdet, közép és vég. Olyan szellemi topológiáról van szó, amelyben White-tal szólva minden centrális helyzetű, amely nem ismeri az egyenes vonalú előrehaladást, valamiféle térbeli kiterjedés a sajátja, amely az örök visszatérés jegyében újra és újra megvilágítja a többszörösen elhagyott ösvényeket. És

mégsem világít meg mindent a kimondás erejével, mert nem mondható ki minden, legfeljebb egyfajta bonyolult poetizáltságban. És különben is, a kimondott sem egyéb, mint metaforája a kimondhatatlannak.

FARAGÓ Kornélia

S Z Í N H Á Z

GOLDONI ELŐSZÖR, GOLDONI MÁSODSZOR

KÉT ÚR SZOLGÁJA

Nem tehetek róla, de ha egy prózai előadás kapcsán mindenekelőtt és elsősorban, sőt kizárólag a mozgásmestert kell dicsérni, akkor az számomra gyanús. Semmiképpen sem válik a produkció javára. Akkor sem, ha történetesen Carlo Goldoninak a commedia dell'arte játékoságát felhasználó vígjátékáról van szó, amelynek megjelenítése csakis dinamikus, sokmozgásos játékot kíván, s akkor is, ha a közönség elé kerülő Goldoni-vígjáték éppen *A két úr szolgája*, amelynek főszereplője, Truffaldino, a szolga nemcsak hazugságait tekintve megfoghatatlanul ügyes, hanem mozgását tekintve is hasonló mód virtuóz. Kivált pedig abban a jelenetben, amelyben ebédek felszolgálásával Truffaldinónak egyszerre kell mindkét gazdáját szolgálnia, úgy, hogy ezek ne szerezzenek tudomást a turpisságról. Színészi jutalomjáték, amikor a szavak hazugságlabirintusából a járások útvesztőibe kényszerült Truffaldino hol az egyik, hol a másik gazdájának hordja a bőséges ebéd különböző fogásait, miközben bele-belekóstolva az ételekbe maga is megebédel.

Bravúrjelenet, amit talán lehetetlen elrontani.

Magyar Attila a Tanyaszínház Truffaldinója is remekül oldja meg ezt a csöppet sem könnyű színészi feladatot, éppen úgy, mint egész szerepét, amit inkább naivra, mint ravaszra vesz. Ügyes link, rokonszenves ágrólszakadt, aki megérzi mikor s kitől csurran-cseppen néhány garas, s igyekszik is kihasználni a kínálkozó alkalmat. Hogy ennek érdekében hazudni kényszerül, az már nem érdekli. S joggal, hiszen azok is, akikkel a sors őt összehozta, szintén csálnak, hazudnak. Vagy azt, hogy mások, mint Beatrice (Kalmár Zsuzsa) teszi, lány létére fiúruhába öltözve keresi kedvesét, mint a két apa (Mezei Zoltán és Puskás Zoltán), akik gyermekeik házassága folytán remélnék vagyonhoz jutni, mint a fogadós (Szilágyi Nándor), aki némi jutalom fejében nem ismeri fel az áruhás Beatricét. Ez a szimpatikusan szeleburdi társaság csak látszatra kedves, valójában erkölcstelen, korrupt. Hogy mégis Truffaldino szélhámosága a legszembetűnőbb, az mindenekelőtt szegénysége miatti kiszolgáltatottságából következik.

A Tanyaszínház előadásából, melyet Kovács Frigyes rendezett, nem érződik sem a fenti – lehető – szemlélet, értelmezés, sem bármilyen más koncepció. A rendező figyelme nem terjed túl azon a szándékon, hogy az előadás lebonyolódjon. Ebben viszont nem a saját leleménye, hanem a mozgáskompozíciót tervező Robert Kolar jó ötletei, szellemes megoldásai segítik. Ha a rendezőt történetesen fád, ötlettelen munkatárssal hozza össze a sors, ez az előadás egyszerűen nem létezne. S nem csupán azért, mert érezhetően keveredik benne a színeszetet tanulók ilyen-olyan profi ügyessége és a műkedvelők

színpadi járatlansága. Közülük egyedül a szolgálot játszó Gyarmati Kata tűnik ki hiteles életkedvével, odaadó igyekezetével. (Ez a vegyesség, ami már – akárcsak az, hogy színészi játék helyett a testi ügyességet, az akrobatikát részesítik előnyben – néhány éve szembeötlő a Tanyaszínház előadásában, talán arra ösztönözhetné a vállalkozás lelkes fenntartóit, hogy felülvizsgálják produkcióik művészi jellegét, értékeit.)

Jó, hogy minden hátráltató, nehezítő körülmény ellenére van nyaranta Tanyaszínház, jó, hogy a közönség igényli előadásait, de talán igényesebben kellene csinálni. Erre kötelez a hagyomány és a művészet, történjen az bárhol, bármilyen körülmények között.

CHIOGGAI CSETEPATÉ

Goldoni több mint háromszáz évvel ezelőtti vígjátéka, a *Chioggai csetepaté* olyan emberi alaphelyzetre és általános életbeli tapasztalatra épül, amely a mű megjelenítését egyszerre teszi vonzóvá és problematikusává. Vonzóvá azért, mert – ahogy Goethe írta – szerzője „a semmiből alkotta meg ezt a végtelenül kellemes szórakozást” nyújtó komédiát, de a Velence melletti városka lakóinak csetepatéja egyszerűen végtelenül életszagú, valóságos is, olyan, amilyent csak az élet tud produkálni a maga vaskosságával és szurreális képtelenségeivel. A férfiakat halálsruól hazaváró nők, két szomszédház lakói, csipkevevés, pletykálgatás és reményteljes tervezgetés közben csak úgy, szinte magától adódóan, a legtermészetesebben összekapnak, s összekaphatnak, lévén ők közül hárman férjhez menendők, s közülük az egyiknek nincs is még vőlegénye, tehát bárkire kivetheti hálóját. Hogy ez a tipikus női történet nem ér véget a halászok visszatérésekor, annak csupán az a magyarázata, hogy a nők közötti civakodás a férfiakat is megfertőzi – az irigység ikertestvére a féltékenység –, míg nem egy bfrósági kihallgatás s az ügyes, jó szándékú jegyző (Albert János) közbejöttével mindenki megbékél, megtalálja saját párját, azok is, akiknek eddig nem volt, a legfiatalabb lány, a Túrúcskának csúfolt Checca (Budanov Márta) és a Tökfílkónak csúfolt Toffolo, a hajóslegény (László Sándor). A megjelenítést a vonzó helyzetek és élethű szereplők ellenére problematikusá teheti, hogy a perlekedés mint életforma, mondhatnánk, az idegen számára tipikusan olaszosnak ismert életforma, nehezen formálható hitelesre, mivel csábít külsőleges, már-már ripacszkodásba csúszó túlzásokra, annál is inkább, mert történet szinte nincs, mindössze helyzetek vannak. Igaz, vannak élethű szereplők is, de ha a színész – rendezője jóváhagyásával – a helyzetekre összpontosít, ezekben véli felfedezni a siker útját, lehetőségét, akkor nem marad kellő figyelme a szerep, a figura hiteles emberi kidolgozására. Ahogy Giorgio Streher, a Goldoni-műveket fölöttébb értően olvasó és színre vivő nagy olasz rendező írja: „A csetepaték, az összeütközések komédiája ez, ám ebben az agresszív, sőt, helyenként heves darabban semmi nem öncélú, semmit nem motivál pusztán a színpadi hatás vagy a nevetetés szándéka”, nem, mert a veszekedések mögött nincs „sötét szándék”, hanem mert a szerelmi anekdota szereplőinek egyéni történetük is van, örömük és bánatuk, reményeik és szurkálódásaik mélyén egyéni sorsok húzódnak meg.

Ezért egyszerre vonzó és nehéz színre vinni Carlo Goldoni komédiáját, a *Chioggai csetepatét*.

Beke Sándor pesti vendégrendező, aki a szabadkai Kosztolányi Dezső Színházban Palicson, a Nyári Színházi Esték keretében színre került Goldoni-vígjátékot rendezte,

mindenekelőtt a csetepatét állítja az előadás középpontjába. Rendezését a nézőteret is bevonó, felhasználó sokmozgásos játék, végenincs futkározások jellemzik. Lényegesen kevesebb gondja van arra, hogy a színészeket alakformálásra serkentsse. Feltehetőleg a produkció szabadtéri jellege vezérelte akkor, amikor a külsőleges megoldásokat szorgalmazta. Afféle jellegzetesen csupán szórakoztatásra gondoló nyári mulatságnak szánta, ezért vélte a mű komikumát elsősorban a futkározás izgalmával és zavarával kifejezni. Aki a színészek közül ezt szófogadóan vállalja, mindenekelőtt Bubos András és Korica Miklós, az többet nem nyújthat, mint amire egy szorgalmas távgyalogló képes. Velük szemben László Sándor az üzöttséget nem sportból űzi, hanem a kiszolgáltatottság, Tökfilkő nyúltermészetének megmutatására választja, s ezért hitelesebb. Aki viszont a színészek közül a rá osztott szerep egyénítésére is törekszik, annak van igazán sikere, mert színészi munkát végez. Mindenekelőtt a hebegős-dadogós, de bőbeszédű halászmestert, Fortunátót életre keltő Ripcő László, kinek jelenetei fergetegesek, bravúrosak, artisztikuma nem öncélú, hanem egy emberi sors megmutatását szolgálja. Akárcsak Gyermán Tibor pityókás bírósági kézbesítője, akinek dülöngései kevésbé az iszákos embert mutatják, mint inkább azt, aki a szaladj-ide-szaladj-oda kiszolgáltatottságból menekül az italba. A hagyományos jellemábrázoló szerepformálást választók közül elsőnek Albert János bírósági jegyzőjét kell említeni, aki ügyesen egyensúlyoz a hivatali diktálta kötelességtudás, a chioggaiak közé került idegen elfogadtatása és nők iránti szenvedélye között. Jónás Gabriella Luciettát a makacsság, a pletykálgodás és szerelemvággy színeiből festi. Ugyanezt kellene kifejeznie Budanov Mártának, láthatóan törekszik is rá, de tapasztalatlansága gátolja a teljesebb alakformálásban. Ismét más csoportot jelentenek az olaszos módorban játszani kívánó színészek. A széles gesztusok, a hangos beszéd sikerre csábító lehetőség, de ezzel igazán jól elsősorban Bada Irén él, mfg Kasza Éva és Szirácki Katalin csupán halvány lenyomatait állítja elének az olaszos külsőségeknek. Hogy crescendóik nem eléggé hitelesek és elementárisak, annak okát talán abban is láthatjuk, hogy a rendezés – nyilván a szabadtér követelményeinek akarva eleget tenni, s a csetepaté mindenkéfföldtti hangsúlyozását célozva – megengedte a szüntelen hangoskodást, és így a színészek kénytelen-kelletlen sablonokat használnak, az előadásnak pedig nincs ritmusa, hangzásbeli hullámmása. Ehhez hasonló mulasztás, hogy a látványelemekkel Beke nem törődik, legalább a hajót kellett volna bevontatni a háttérbe, hogy ki- s berakodással néhány jelenet mozgalmasabb legyen, s igazi szerep nélküli színészek (Fejes György, Szabó Ferenc, Péter László) is kapjanak játéklehetőséget.

Palicson a *Chioggai csetepaté* mulattató nyári színház, Szabadkán azonban – ahol ősztil köszínházban játsszák –, hogy a Goldoni-komédiához illetően jó színház legyen, csak komoly, elmélyült átdolgozás után számíthat sikerre.

EGY FÉLKÉSZ ELŐADÁS TANULSÁGAI

A FELFUVALKODOTT TÖKFEJ

Mit tehet a kritikus, ha tudja – éppen úgy, mint minden újságolvasó –, hogy az előadás lényegében kényszermegoldás, mert egy másik, félig kész produkcióból néhány színész felelőtlenül kiszállt (most, mikor nemcsak színházaink létezése forog kockán!), s a színház

kénytelen volt sebtében új darabot választani, olyant, ami a meglevő szerény képességű színészállománnyal kiosztható, s ami aránylag gyorsan, a rendes próbafolyamatnál rövidebb idő alatt bemutatható? Vagy nem ír, egyszerűen nem vesz tudomást arról, hogy előadás volt, vagy a színház érdekében elhallgatja a hibákat, vagy nem érdeklik a körülmények, s úgy foglalkozik a gyengécske előadással, mint bármely másik bemutatóval tenné, ha már közönség elé bocsátották? Mindegyik út kizárólagos, s ezért járhatatlan is. Következésképpen a kritikus közéletet keres, figyelembe veszi a körülményeket, de a kritika alapvető feladatáról – az értékek és hibák feltárásáról, a véleménymondásról – sem mond le.

Jovan Sterija Popović talán legismertebb, nem biztos, hogy legjobb komédiája az úrhatnamság karikatúrájaként arra a vígjátéki alapszabályra épül, mely szerint mindenki másnak kíván látszani, mint ami valójában, és közben neveltségessé válna lelepleződik. Vagy azonnal, mint Féma, a repedt sarkú papucsos özvegy, aki gazdag polgárok módjára szeretne élni, illem- és nyelveleckét vesz, franciául, ángolul és nemeckiül akar beszélni, műveltnak szeretne látszani és természetesen szépnek, ezért korához nem illő ruhákat vásárol, s neveléses liaisonokba keveredik, comme il faut; bunkó, de májusfa akar lenni. Vagy később, a történet végén lepleződik le, mint Sára asszony, aki Fémát nőbel módira okítja, holott ő sem úrihölgy, hanem elcsapott szakácsnő, aki a jobb, könnyebb élet reményében játssza az előkelőt. Vagy mint unokaöccse, Ružičić, aki boltossegéd létére filozófálgató fűzfapoétaként szédíti – elsősorban vagyon reményében – azokat, akikkel a kerfő „tanti” összehozza. De kisebb-nagyobb mértékben a darab minden szereplőjére érvényes a szerepjátszás bűnös gondolata, igyekezete, a legjózanabbakra is, mint Mitar mester, Féma testvérbátyja.

Ennyiből is talán kitetszik, hogy Sterija népszerű műve előadható komikus jellemeket felvonultató és helyzeteket tartalmazó vígjátékként, de játszható mentalitáskomédiának is, mely nemesak a hagyományos vígjátéki sablon szerint működik, hanem a neveléses helyzetek mélyén megmutatkozik az az emberi, lelki posvány is, mely melegágya a hamis, deformált világnak és alakoknak. Ez a szociologizáló szándék az úrhatnamság molière-i képletét saját korára és környezetére alkalmazó Sterijától sem állt távol. Jóllehet sokáig csak jópofa komédiaként vitték színre *A felfuvalkodott tőkfejet*, mígnem Dejan Mijač zseniális rendezése fel nem fedte a történet mélyén működő sötét erőket, animális ösztönöket.

A békéscsabai vendégrendező, Gergely László, kinek Miller *Édes fiaimjának* szep előadását köszönhetjük, s kire miután a nyári szünetről Újvidékre érkezett Spiró György drámája, *Az imposztor* színpadi finalizálása helyett, mint derült égből a záporosó, szakadt a Sterija-mű színre állításának feladata, érezte, hogy *A felfuvalkodott tőkfej* több szórakoztatásra alkalmas igénytelen komédiánál, bár rendelkezik ennek minden ismérvével. De neki sem ideje, sem módja nem volt a mű tartalmi többletének színpadi megmutatására. Ennek ellenére szeretett volna többet nyújtani, mint amit egy mulattató előadás nyújt. Ki is talált egy megoldást – a tyúkszaros és disznótrágyás díszletbe egy fehér dobozt helyeztek, melyben a szereplők álmaikat mondják el, élik át: álmoldják azt, ami elérhetően számukra –, de azt nem találta ki, hogyan fogja az előadás teljes menetében az ötletet működtetni. A két drámai tér közötti kapcsolat többnyire kidolgozatlan. A doboz csupán látványként ellenpontoz, s nincs végigvezetett drámai funkciója. De a koszos, bűzös valóság sem funkcionál kellően. Talán mert még kevesebbet „játszik”, mint a vakító

fehérségű doboz, illetve a szerb magyar nótákkal a népszínmű felé kanyarította az előadást, miközben nem sikerült mélyíteni ennek valóság tartalmát. Ezzel éppen úgy semlegesítette a célba vett vaskos realitást, ahogy a francia bohózatokat idéző sokmozgásos játékkal hatástalanította az álomdoboz és a valóság között létező, kialakítható drámaiságot. Nem mondható, hogy nincs elképzelése Gergely László rendezésének, de ez nincs kidolgozva (nem volt rá mód!).

Az időszükéből adódó kidolgozatlanosság lehet elsősorban a magyarázata a stílárius szempontból zavaróan vegyes színészi játéknak is. Mindenki azt és abban a stílusban játszik, ahogy eszébe jutott. Hogy sebtében összehozott előadásban kellett játszania, annak elsősorban Ábrahám Irén a kárvallottja. Láthatóan csupán arra volt érkezése, hogy sorba vegye azokat a jellemformáló változatokat, eszközöket, amelyek közül kiválaszthatná a remek vígjátéki főszerep, Féma alakjának megformálását, keresi a szerep hangját. Vele szemben a főiskolás Lenner Karolina (Evica, Féma lánya) idegesítően fejhangon sipákolóra vette a figurát, teljesen indokolatlanul. Magyar Attila (Ružičić), N. Kiss Júlia (Sára) és Giricz Attila (a papucsos inas Jovanból Hanszá, Jeanná előléptetett lakáj), ahelyett hogy szerepépítéssel a darab végén történő lelepleződésük felől, mintegy visszafelé próbálkoztak volna, meggondolatlanul az első labdára (ötletre) startoltak, megelégedtek a külsőséges komédiázással: a fűzfapoétában nem érezni a boltossegéd, az „úrihölgyben” az egykori szakácsné, a „lakájban” a papucsos inas olcsó számítását. Pásthly Máttyás Mitarrját a földhöz ragadt, józan realizmus jegyében képzelte el. Banka Lívía szolgálója pedig teljesen szerep nélkül maradt, láthatóan nem vett részt a történetben. Az előadás egyetlen színészi telitalálata Mezei Zoltán szegény kérője, akit jól megválasztott gesztusrendszerrel, jellemre, sorsra mutató jelenléttel formál a fiatal színész.

A felfuvalkoddott tökfey általában siker szokott lenni, megtörténhet, hogy az Újvidéki Színházban is így lesz, de akkor ez inkább a nehéz helyzetben levő társulat segítségét szolgálja, mint az előadás valós értékeit jutalmazza.

GEROLD László

K É P Z Ó M Ű V É S Z E T

KÉT KIÁLLÍTÁSRÓL – KITÉRŐKKEL

HELYZETKÉP 1.

Történt pedig, hogy a hosszúra nyúlt, kínessá váló elszigeteltség közepette sikerült egy színvonalas külföldi kiállítást elhozni a tartomány székvárosba. Valahogy minden összejött: a jó nevű külföldi művész, a tárlatot rendező-gondozó határon túli múzeum és a hazai testvérintézménye közötti sokéves kapcsolat, az együttműködés felelevenítése, s ráadásul mindez a kultúra évében történik. „Odafentről” faxon érkezett a szerkesztőségekbe az üzenet, hogy a nem is akármilyen művész kiállítását nem is akárcsi fogja megnyitni, hanem a politikussá avanszált egykori irodalomtanár. Igaz ugyan, hogy a nagy

hírvéréssel beharangozott tárlatra csak egy némi baráti segédlettel elkészített szép, ám szerény kivitelezésű katalógus jelent meg, de hát szegény az eklézsia. Aztán jött a megnyitó. Tévé, sajtó, rádió – a faxon érkezett üzenet nem maradt hatástalan. Villogtak a vakuk, zümmögött a kamera, és jöttek a beszédek. Amelyek jó részének több köze volt a politikához, mint a művészethez, no de van ilyen. Persze, nem maradt ki a szereplés apropójául szolgáló művész sem. Róla a fent említett politikus, fergeteges beszéde végén, mintegy dióhéjban összegezve művésze lényegét, annyit tartott fontosnak megjegyezni, hogy „jó ember”. A művész pedig, akiről czúton ország-világ megtudhatta, hogy „jó ember”, mindvégig ott állt. Szótlanul. És senkinek eszébe nem jutott, hogy bemutassa: ő Kass János.

*

Aki nem volt ott e rossz emlékű megnyitón, s nem az innen maradt keserű szájjal nézte a kiállítást, annak csodálatos élményt jelenthettek Kass János művei. Kass igazi műfaja az illusztrált szépirodalom, a magyar illusztrátorok legjobb hagyományainak szellemében. Önbizalommal, ugyanakkor az alapul szolgáló mű iránti feltétlen alázattal vállalja az irodalmi mű hangulatának képhez mentését. Olyannyira, hogy Kass illusztrációi nem is igazi illusztrációk, nem pusztán „szövegrajzok”, hanem a hasonló hangulatból, élettérzésből született, más kifejezési formában megfogalmazott, ám azonos értékű alkotások. Lapjainak zöme egyszerre intim és monumentális, álomszerűen nyugodt és feszültségekkel terhes. Kodály, Bartók zenéje, a Biblia súlyos élménye mellett el kell mondania legbensőbb gondolatait, érzelmeit a szeretetről éppúgy, mint az időről, amely tudjuk – könyörtelen. El kell időzni egy-egy lap előtt, böngészni, kutatni a szemünkkel. És érdemes többször is visszamenni. Annál is inkább, mert Kass azt a fajta művészetet képviseli, amely befogadása intellektuális erőfeszítés nélkül majdhogynem lehetetlen. Látszólag egyszerűek ezek a művek, gondoljunk csak *A kékszakállú herceg várához* készített sorozatának megrázó darabjaira, valójában azonban szemérmesen mélyek és komplikáltak, mint a szövődményes tudógyulladás.

Az ilyen kiállítás, jelen pillanatban nálunk, két dologra jó: először arra, hogy az a maroknyi elszánt, aki még vesz magán annyi erőt, hogy feledve a kiállítást életre hívó okokat, megnézzék azt, s valami emlékezetesen nagyszerűt lásson. Másodsor arra, hogy az, akit a kultúra (is) mindig csak „megfontolásból” érdekelt, ország-világ, de legfőként maguk előtt bizonyítottnak lássa: megy itt minden, mint a karikacsapás. Egy frászt. Ezek a munkák intellektuálisan „túl mélyek” egy önmagával is meghasonlott, a kultúrától széles ívben elforduló, ámde a „kultúra évében” éldöglődő országban.

HELYZETKÉP 2.

Történet azután, szintén itt, most, a kultúra évében, hogy ugyanannak a patinás intézménynek a falai között nyílt egy másik kiállítás. A művész, aki nemes egyszerűséggel csak Simonida néven kíván bekerülni a művészeti köztudatba, saját bevallása s a katalógus adatai szerint 1988-ban döntött úgy, hogy képzőművészetet fog foglalkozni. Lám, bizonyára így kell élni. Egy napon felébredni, és elhatározni, hogy az ember (legalábbis míg valami jobb nem lesz) a képzőművészetnek él. Mi több, alkotóként. S

ha már valaki ilyen elszánt s nemkülönben értelmes, akkor hamarosan arra is rájön, hogy teljesen felesleges araszolni a kiállítási élet dzsungelében, lassan, módszeresen lépegetni a számléltrán felfelé, netalán könyörögni a bemutatkozás lehetőségéért, az anyagköltség kompenzálásáért, katalógusért, a művészeti írók kegyeiért, miegymásért. Simonida rájött, hogy a legegyszerűbb, ha mindjárt a csúcson kezdi. Az teljesen mellékes körülmény, hogy szakmai felkészültsége, a szakmán belüli jártassága a nullával egyenlő. Itt most, a kultúra évében minden megtörténhet. Még az is, hogy valaki egy reggel arra ébred: festő lett. S a felismerés tudatában nem ecsetet ragad, hanem vastag pénztárcájú szponzorok után néz. Lehetőleg olyan körökben, ahol még elvéve sem akad hozzáértő. S azután már valóban megy minden, mint a karikacsapás. Csak (rövid) idő kérdése, és szakmában megfestetnek az impozáns méretű, a szivárvány minden színében pompázó vásznak, az immáron megfelelő (anyagi) háttérrel rendelkező művész nő legombolja a nem kevésbé impozáns bérleti díjat a jobb sorsra érdemes, ám súlyos anyagi gondokkal küszködő patinás intézménynek (amelyet annak idején még a minőség teremtett meg), amely ily módon a nevéét is adja a kiállításhoz, s természetsszerűleg elkészül a többszínnyomásos gyönyörű katalógus is, pazar, súlyos papíron. A szóbeszéd szerint eme káprázatos alkotáások már a megnyitót megelőzően gazdára is leltek. Összegezől úriemberek nem beszélnek. Újgazdagék szobája falán pedig a tárlat múltán ott terpeszkednek majd Simonida vásznai, amelyek szubtilisek, mint a húsdaráló, zsúfoltak, mint a 4-es busz, s legfeljebb egy dolgot bizonyítanak, azt, hogy a „kultúra évében” hogyan kaphat jelentést a jelentéktelen és a jelenteni képtelen.

*

Mindkét szóban forgó tárlatnak a Vajdasági Múzeum adott otthont. Az az intézmény, amelynek légköre még őriz valamit a márványburkolatnál is szilárdabb esztétikai értékrendből, a biztos ízlés derűs, fenséges hatalmából. De mikor fogja a Vajdasági Múzeum csak egy töredékét is tudni annak, amit Simonida tud? Mikor fog e patinás falak közé csak egy szemernyi is eljutni abból a lobbyosztónból, amely a Simonidákat idáig juttatja?

NÁRAY Éva

ADALÉKOK A HÍD TÖRTÉNETÉHEZ

TÖRTÉNELEM ÉS JELEN IDŐ

„A számonkérés idejét éljük, nem a számvetését vagy a számadását, ami minden bizonnyal hasznosabb és célravezetőbb volna, mert a felmérés pozitív és negatív tapasztalatai újabb utakat és lehetőségeket csillanthatnának föl, és újabb igényeket fogalmazhatnának meg.

A számonkérését, amely, mert csak a mások mulasztására összpontosít, önmagát eleve felmenti a számadás alól, s így zsákutcába vezet. S lehet-e, szabad-e számon kérni, ítélkezni mások munkájáról önkritika nélkül, önnön szerepvállalásunk kritikai vizsgálatának megkerülésével?”

Az újvidéki *Híd*ban olvasható ez a ténymegállapítás, a (kis)jugoszláviai magyarság, pontosabban a vajdasági magyar értelmiség háború utáni magatartására s a jelenkori politikai vitákra (a VMDK által gyakorolt bírálatra) vonatkoztatva. Bordás Győző, a Forum Könyvkiadó igazgató-főszerkesztője élesbe fogalmaz, de ezt teszi a közel harminc szerző mindegyike, akik a szerkesztőségi felkérésre „Itt és Most” nyilatkoznak közelmúltról és jelenről. A *Híd* különszáma (1994. január–április) a megjelenése óta eltelt közel egy év alatt semmit sem veszített időszerűségéből, sőt talán ma erőteljesebben visszhangzik az erdélyi magyar olvasóban. Több közvetlen utalás található két világháború közötti és kortárs romániai magyar írókra, szövegekre (így a *Korunk* autonómia-száma is), ám ezektől függetlenül, az érvelés logikája az, ami megragad.

A vitában megszólalók kiindulópontja természetesen a vajdasági helyzet – a közvetlenül saját múlt és saját jelen –, kisebbség és többség, nemzeti érdek és európai fejlődés, demokrácia és modernizáció, irodalom és politika szembeállítására azonban egyetemes, legalábbis közép-kelet-európai érvényűvé teszi a kérdést és válaszadást. A problémákat felvezető irodalomtörténész, Bányai

János szubjektív vallomással kezdi: három évtizeddel ezelőtt az ő nemzedéke „a tespedt mozdulatlanság és bezárkózás, a vidékies színvonalatlanság, az idegen földről származó gondolat és érzés visszautasítása, a banalitások, a provincializmus, a por és a hagyománytalanság, a sár és a disznóólszag” elleni harcában igazságtalanságokat is elkövetett (Szenteleky Kornél örökségében látták ezt a leküzdendő vidékiséget megtestesülni); mint Sinkó Ervin tanítványai, mesterükben a forradalmárt s a világpolgárt tisztelték. Nem foglalkoztak a kisebbségi helyzettel, s nem vettek tudomást Kuncz Aladár már 1928-ban felismert igazságáról: „A kisebbség csak a politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség. Csak az egyetemesség széles látókörében tudja nemzeti értékeit megőrizni és megvédeni, csak ezen az úton veheti fel az érintkezést többségi népe irodalmával és műveltségével, s végül csak így tudja biztosítani, hogy (a törzs) szellemi életétől el ne szakadjon.” A mai Bányai János határozottan vallja, megtéve a szükséges korrekciókat, hogy „a nagy harci kedvek, a nagy törvényhozói felbuzdulások ellenében csak a kultúra lehet hatékony és érvényes szabadságvédő, személyiséget oltalmazó, emberi jogokat biztosító, a kisebbségek diszkriminációját enyhítő feltétel és körülmény”. Kétségtelenül az irodalom felől közeledve a politikához, a politikához – tudomásul véve „világok és látszatvilágok” összeomlását, szimbólumok lebontását, az értékek válságát –, az újvidéki egyetem tanára a demokrácia alapfeltételének tekinti a demokratikus személyiségeket, s a homogén társadalomban az egyén szabadságjogainak megcsorbitását látja. Így van ez a kisebbségi közösségekben is. „Amelyek semmiképpen sem tekinthetők, súlyos történelmi helyzetükből következően sem, monolit társadalmaknak. Még a diszkrimináció örökös veszélye sem homogenizálhatja őket mozdulatlaná. És ez egyformán érvényes mind a belső – szellemi, társadalmi, vallási – rétegződés, mind pedig a kívülre – a többségi nemzet és az anyanemzet – irányában megnyilvánuló érdek- és kapcsolatrendszerekben. A belső és külső rétegzettség a kisebbségi közösségek plurális rendeződését illusztrálja és bizonyítja. Más szóval, nem hiszem, hogy van olyan eszme vagy (társadalmi) célkitűzés, ami mögé a kisebbségi közösség egyként felsorakozhatna.”

Utasi Csaba írásának címe: *Aki nem lép egyszerre . . .* Illúziómentesen nyilatkozik a jugoszláviai (magyar) jelenről: „Nyilvánvalónak látszik, hogy ebben a fölöttébb súlyos helyzetben sem a kisebbségi elsáncolódás, sem az anyaországtól várható segítség, sem a nyugati demokráciák erkölcsi bátorítása és támogatása nem elegendő ahhoz, hogy gátat lehessen vetni a további romlásnak.” Utasi a szerbiai politikai színtéren kívánatos változástól, a demokratikus erők túlsúlyra jutásától várja, annak függvényében tartaná lehetségesnek a kisebbségi helyzet javulását. Szükségesnek véli tudatosítani a különbségeket kisebbség és anyanemzet felfogásában is. „Amit az anyanemzet időközben megélt és elszenvedett, azt kisebbségünk csak távolról figyelhette,

s fordítva: ami jó és rossz agyunkba és idegeinkbe égett, azt a magyarországi magyar csak közvetett úton ismerhette meg. A különbségeknek tehát a történelem adott súlyt, s meglétükkel annál inkább számolnunk kell, mert a szellem szabadságáért vívott küzdelem során, úgyszintén történelmi és politikai okokból, a magyar irodalom és a jugoszláviai magyar irodalom mindmáig sohasem lehetett szinkron szituációban.” Az irodalomtól ismét a politika felé nézve, egy Kosztolányi-mondatot idéz: „Eddig a földön minden rendetlenség abból származott, hogy egyesek rendet akartak teremteni, minden piszok abból származott, hogy egyesek söprögettek is.”

Kultúra, irodalom, politika dolgában ugyancsak szigorú szövegek olvashatók itt Bosnyák Istvántól, Gerold Lászlótól, Brasnyó Istvántól, Juhász Erzsébettől. (Juhász Erzsébet: „Akik elmentek vagy elmennek, megannyi szünetjelet hagynak e kultúra képzeletbeli partitúráján, mely így lassacskán az ütések, kopások, rések hálózatrendszerévé fogatkozik.”) Könyvnyi tanulság, történelmi mentők gyűjteménye a *Híd* különszáma. Érdemes újra és újra elővennünk.

K. L.
[KÁNTOR Lajos]

(*Korunk*, 1995. 4. sz.)

Sipos Tibor modelljével, Szelei Istvánnal

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Szenteleky Kornél: Szerelem Rómában (összegyűjtött versek és versfordítások)

Fehér Ferenc: Erdőtlen erdő (válogatott versek és kommentárok)

Ács Károly: Ráklépcsben (versek)

Herceg János: Mulandóság (elbeszélések)

Bordás Győző: Csukódó zsilipek (regény)

Kontra Ferenc: Úgy törnek el (novellák)

Bányai János: Talán így (Könyv és kritika III.)

Németh István: Jegykendő (vasárnapi írások)

Kalapis Zoltán: Történelem a föld alatt (helytörténeti tanulmányok)

Penavin Olga: Jugoszláviai magyar diakrón népmesegyűjtemény II.

Silling István: Kínján esék esete (vajdasági archaikus népi imádságok)

Tündér Ilona kertje (Mondavilágunk, IV.)

Csapó Julianna: A jugoszláviai magyar irodalom 1991. évi bibliográfiája

Németh Ferenc: A torontáli szőnyeg (szerb nyelvű kiadás)

Géza Juhász–János Kovács: Lako i brzo mađarski (nyelvkönyv)

Mladen Marinkov szobrász katalógusa

Előkészületben:

Németh István: Házioltár (novellák)

Gobby Fehér Gyula: Tekergők (novellák)

Danyi Magdolna: Palicsi versek

Szeli István: Egy tudományos világkép gyökerei (Bárczi Géza ifjúkora)

Várady Tibor: Történelemközelben (esszék)

Gerold László: Legendák és konfliktusok (tanulmányok)

Herceg János: Medvecukor (gyermek- és ifjúsági történetek)

Takács Ilona: Fecskeringő (gyermekversek)

Versek éve 1995

Toldi Éva: Visszanéz távozóban a vers 692

Utasi Csaba: A megszólíthatatlan élet cellájában 694

Fekete J. József: „Ki hallja meg a suttogást e rekedt ordítású korban?” 697

Juhász Ferenc Bori Imrének írott leveléből a Versek éve 1995-ről 703

Tüskés Tibor: A daltól a hosszú énekig (Nagy László poétikai változásai) 704

Cseh Márta: Ács Károly búcsúszavairól (Megfigyelések a Ráklépésben című kötet szókészletéről) 715

Csáky Sörös Piroska: Az olvasás öröme – avagy olvasóvá nevelés szép-irodalommal 718

Szekeres László: In memoriam Nagy Sándor (1912–1995) 725

Gál László hagyatékából halálának 20. évfordulóján

Gál László: [Hogyha visszajönnél . . .] (verstöredék) 728

Levelék Gál Lászlóhoz 729

Gál László levele Nagy Ferenchez 733

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v b e m u t a t ó

Fodor Gábor levele 735

Juhász Erzsébet: Szenteleky Kornél: Szerelem Rómában 735

Toldi Éva: Herceg János: Mulandóság 736

Bori Imre: Fehér Ferenc: Erdőtlen erdő 737

Szeli István: Ács Károly: Ráklépésben 739

Gerold László: Bányai János: Talán így 740

Bányai János: Bordás Győző: Csukódó zsilipek 741

Fekete J. József: Kontra Ferenc: Úgy törnek el 742

Bordás Győző: Németh István: Jegykendő 743

Németh Ferenc: Kalapis Zoltán: Történelem a föld alatt 744

Jung Károly: Penavin Olga: Jugoszláviai magyar diakrón népmese gyűjtemény II. 745

Silling István: Tündér Ilona kertje 746

Beszédes Valéria: Silling István: Kínján esék esete 747

Csáky S. Piroska: Csapó Julianna: A jugoszláviai magyar irodalom 1991. évi bibliográfiája 748

Bánszky Mária: Németh Ferenc: A torontáli szőnyeg 750

K ö n y v e k

Szeli István: A kultúra éltető műhelyéről (Németh Ferenc: Bittermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei) 751

Silling István: Boldogasszony ágyának oltalma (Polner Zoltán: Boldogasszony ágya) 754

Nagy Attila: Arisztotelész és a modernek (Heller Ágnes: Általános etika) 755

Faragó Kornélia: Modo peregrino, avagy a geopoétika kísértése (Kenet Vajt: Nomadski duh) 758

S z í n h á z

Gerold László: Goldoni először, Goldoni másodszor (Két úr szolgája; Chioggiai csetepaté); Egy félkész előadás tanulságai (A felfuvalkodott tökféj) 762

K é p z ő m ű v é s z e t

Náray Éva: Két kiállításról – kitérőkkel (Kass János; Simonida) 768

Adalékok a *Híd* történetéhez

K. L. [Kántor Lajos]: Történelem és jelen idő 769

A 637., a 645. és a 655. oldalon Hartig Sándor, a 714. és a 771. oldalon Sipos Tibor alkotása

E számunk megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, a Vajdasági Művelődési Titkárság, valamint a budapesti Szabad Sajtó Alapítvány támogatta

---

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1995. október–november. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21 000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611–300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–601–3–14861-es zsírószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 50 dinár, fél évre 25 dinár. Egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár; külföldre egy évre 100 dinár, fél évre 50 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült az újívedéki Dániel Print Nyomdában. – YU ISSN 0350–9079